

SADRŽAJ

TEMA BROJA	ŽRTVE I MEDIJI
	Trgovina ljudima u Srbiji: između moralne panike i društvene strategije <i>Dr Vesna Nikolić-Ristanović</i> 5
	Štampa o izbeglicama u Srbiji: 1990 - 2005 <i>Jelena Grujić</i> 15
	Medijsko izveštavanje i poštovanje ljudskih prava učesnika u krivičnom postupku <i>Dr Nataša Mrvić-Petrović</i> 23
OSTALE TEME	
	Restorativna i retributivna pravda u kontekstu rata i ratnih zločina <i>Dr Nils Christie</i> 27
	Asocijacija Zajednička akcija ZA istinu i pomirenje: koordinacija inicijativa civilnog društva i povećavanje društvene vidljivosti Trećeg puta <i>Dr Vesna Nikolić-Ristanović, Mr Nataša Hanak</i> 33
	Evropska integracija na polju krivičnog prava (Evropski nalog za hapšenje) <i>Marco Palmieri</i> 37
NAUČNI SKUPOVI I STRUČNI SASTANCI	
	11. plenarni sastanak i Međunarodna konferencija : “Merenje trgovine ljudima: kompleksnosti i teškoće“ <i>Dr Vesna Nikolić-Ristanović</i> 45
	Međunarodna konferencija: “U potrazi za pravdom, pregled postignuća tranzicije pravde u BIH” <i>Dalibor Savičić</i> 48
PRIKAZI KNJIGA	
	Karen Boyle Media and Violence Gendering the Debates <i>Biljana Mihić</i> 51
	Yvonne Jewkes Media and Crime <i>Dr Vesna Nikolić-Ristanović</i> 54
	Goran Opačić, Ivana Vidaković, Branko Vujadinović Život u posleratnim zajednicama <i>Biljana Mihić</i> 56

Tema ovog broja *Temide* je Žrtve i mediji. Opredeljujući se za ovu temu imali smo u vidu kako značaj teme, tako i okolnost da su u našoj zemlji akademska istraživanja i teorijski radovi u ovoj oblasti retkost.

Značaj teme proističe pre svega iz okolnosti da žrtve spadaju u temu koju mediji veoma cene jer je lako mogu učiniti privlačnom svojoj publici. U neposrednoj vezi sa time je i opasnost zloupotrebe i nanošenja nenadoknadle štete pravima i interesima žrtava. Ovo se odnosi pre svega na žrtve kriminaliteta i žrtve kršenja ljudskih prava ali, na žalost, i na izbeglice i druge žrtve rata. Najzad, velika „vrednost“ koju mediji daju temama vezanim za žrtve, kao i viktimizacija koju sami mediji čine, u tesnoj su vezi sa činjenicom da mediji nisu kreatori stvarnosti već posrednici u njenom predstavljanju javnosti. U tom smislu, posrednička uloga koju mediji imaju čini da oni predstavljaju ogledalo dubljih društvenih odnosa i kretanja, pa su kao takvi i zgodno oruđe za političke manipulacije i zloupotrebe. U tom smislu, kritička kriminologija i viktimologija uopšte, a posebno kriminologija kulture i teorija moralne panike u obliku u kojem ju je koncipirao prof. Stanly Cohen, čine se posebno zahvalnim teorijskim okvirima za objašnjenje odnosa medija prema žrtvama.

Istraživanja veze medija i kriminaliteta, odnosno medija i žrtava, koja su kod nas vršena su uglavnom fragmentarna i sprovedena su uglavnom u okviru pojedinačnih naučnih disciplina, poput studija medija, ženskih studija, kriminologije ili viktimologije. Neophodna saradnja stručnjaka iz ovih oblasti i interdisciplinarni pristup su još ređi, iako se nesporno radi o oblasti u kojoj je takav pristup neophodan.

Radovi, članci i prikazi, koje objavljujemo u ovom broju *Temide*, predstavljaju pokušaj svestranog i teorijski utemeljenog sagledavanja ove teme u našoj naučnoj literaturi, kao i pokušaj povezivanja viktimoloških i medijskih istraživanja. Tako, u okviru teme broja objavljujemo radove u kojima se autorke bave odnosom medija i žrtava vezano za tri različite grupe žrtava: žrtve trgovine ljudima, izbeglice i žrtve kršenja ljudskih prava od strane državnih organa. Sve tri teme zadiru u izuzetno važne i aktuelne naučne ali i političke probleme za čijim rešenjima postoji potreba u našem društvu. Sve tri grupe žrtava su, takođe, žrtve medijskih zloupotreba a bavljenje njima od strane medija jasno odražava dublje društvene probleme. U tom smislu možemo reći i da sva tri rada u okviru teme broja predstavljaju odlične primere moralnih panika i, sa njima povezanog, kampanjskog i kontraproduktivnog delovanja državnih organa u našem društvu. Ideje za teorijsko sagledavanje primera koji se razmatraju u radovima u okviru teme broja daju prikazi dve izuzetne knjige iz oblasti kriminologije kulture, koje smo dobili od izdavača upravo sa ciljem njihovog prikazivanja i popularisanja u našem časopisu.

Najzad, treba napomenuti i to, da smo u ovom broju, takođe, zaokružili i svoje ovogodišnje sistematsko bavljenje temom rata i suočavanja sa prošlošću. U ovom broju prikazujemo rezultate rada Viktimološkog društva Srbije na planu istine i pomirenja u 2005. godini, tekst predavanja koje je u organizaciji VDS u Beogradu održao najveći evropski i vodeći svetski kriminolog prof. Nils Christie, kao i prikaze konferencije i knjige iz ove oblasti.

Prof. Dr Vesna Nikolić-Ristanović

DR VESNA NIKOLIĆ-RISTANOVIĆ*

Trgovina ljudima u Srbiji: između moralne panike i društvene strategije¹

Predmet rada je analiza različitih nivoa definisanja, razumevanja i uopšte bavljenja problemom trgovine ljudima u Srbiji – od zakonske regulative i državnih organa koji te zakone primenjuju u praksi, preko domaćih nevladinih i međunarodnih organizacija, do medijskih slika i poruka koje se šalju javnosti. Analiza je zasnovana na rezultatima dosadašnjih istraživanja trgovine ljudima u Srbiji, kao i na autorkinom kontinuiranom praćenju promena u zakonskoj regulativi, i odnosa medija, nevladinih, vladinih i međunarodnih organizacija prema ovom problemu.

Ključne reči: trgovina ljudima, pravo, nevladine organizacije, mediji, Srbija.

Uvod

Predmet ovog rada je kritički prikaz i analiza odnosa društva u Srbiji prema trgovini ljudima kao obliku organizovanog kriminala. Za ovu temu sam se odlučila iz više razloga.

Najpre, trgovina ljudima, kao oblik organizovanog kriminala koji ima izraženu viktimološku dimenziju, došla je u fokus mog istraživačkog interesovanja ubrzo nakon što je 1990-tih godina postala realnost zemalja Istočne i Centralne Evrope. Prvi razlog, dakle, zbog kojeg sam se odlučila za ovu temu jeste okolnost da skoro deset godina pratim i istražujem trendove vezane za ovaj oblik kriminaliteta u Srbiji i regionu. Ova tema je za

mene posebno interesantna jer je u tesnoj vezi sa dva kriminološka pitanja koja u poslednje vreme najviše zaokupljaju moju pažnju: veza savremenog kriminaliteta i globalizacije, na jednoj, i viktimizacije i kriminaliteta, na drugoj strani.

Trgovina ljudima je školski primer višestrukog postojanja obe ove veze, što je u dobroj meri i čini izuzetno kompleksnom i teškom za istraživanje. Sa svakim novim istraživanjem, odnosno sa svakim novim saznanjem o trgovini ljudima i - ili pokušajem da joj se stane na put, otvori se mnoštvo novih pitanja i dilema - konceptualne, moralne i praktične prirode. Nije zato nimalo neobično da je upravo intenzivni razvoj istraživanja i društvenih mehanizama za suzbijanje trgovine ljudima u Srbiji, kao uostalom i šire u svetu², do kojeg je došlo proteklih godina, izneo na videlo mnoge dileme, otvorena pitanja, probleme i nedoumice. Zato je bavljenje ovom temom za mene veoma izazovno upravo u ovom momentu, odnosno nakon četiri godine intenzivnih napora, uloženi u Srbiji, u pravcu unapređenja krivičnog gonjenja, zaštite žrtava i prevencije - kada se jasnije nego ranije mogu sagledati kako sama pojava tako i njeno viđenje, odnosno bavljenje njome od strane različitih društvenih aktera. Čini mi se, i to ću pokušati da pokažem u ovom radu, da, uprkos intenziviranih aktivnosti u pravcu njenog suzbijanja i unapređenja zaštite žrtava, trgovina ljudima u Srbiji još uvek nije shvaćena na pravi način – u svoj svojoj kompleksnosti, opasnosti, transnacionalnosti ali i uronjenosti u običnost svakodnevnog i rutinskog ponašanja ljudi. Naprotiv, predstave o trgovini ljudima koje imaju kako stručnjaci tako i šira javnost još uvek su uprošćene, stereotipne i daleko od stvarnosti u kojoj se dešava i kojom je uslovljena.

* Predsednica Viktimološkog društva Srbije i vanredni profesor na Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju u Beogradu. E-mail: vnikolic@Eunet.yu

1 Ovaj rad je raden 2005. godine u okviru istraživanja "Varnost in sodelovanje pri odzivanju na organizirano kriminaliteto v Srednji in Jugovzhodni Evropi" (Bezbednost i odgovori na organizovani kriminalitet u Srednjoj i Jugoistočnoj Evropi), Instituta za kriminologiju pri Pravnom fakultetu Univerziteta u Ljubljani. Rukovodilac projekta je bio doc. dr. Zoran Kanduč, a projekat je finansiran od strane Ministarstva odbrane i Ministarstva za visoko školstvo, nauku i tehnologiju Slovenije.

2 Tyldum, G., Tveit, M., Brunovskis, A. (2005) *Taking Stock: A Review of the Existing Research on Trafficking for Sexual Exploitation*, Fafo-report 493, Oslo: Fafo, str. 9.

U radu se bavim analizom različitih nivoa definisanja, razumevanja i uopšte bavljenja problemom trgovine ljudima u Srbiji – od zakonske regulative i državnih organa koji te zakone primenjuju u praksi, preko domaćih nevladinih i međunarodnih organizacija, do medijskih slika i poruka koje se šalju javnosti. Analiza je zasnovana na rezultatima dosadašnjih istraživanja trgovine ljudima u Srbiji, kao i na mom kontinuiranom praćenju promena u zakonskoj regulativi, i odnosa medija, nevladinih, vladinih i međunarodnih organizacija prema ovom problemu. Za potrebe izrade ovog rada korišćen je materijal o pisanju štampanih medija u Srbiji o trgovini ljudima u periodu 2002-2005. godina, iz arhive Viktimološkog društva Srbije, kao i isečci iz štampe prikupljeni tokom 2003. godine u okviru projekta Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu, pod nazivom *Teški oblici kriminaliteta u uslovima tranzicije*³. Pored toga, korišćeni su i izveštaji sa praćenja nekoliko suđenja za trgovinu ljudima na kojima je u periodu 2003-2005. godina radilo Viktimološko društvo Srbije.⁴ Najzad, u cilju dobijanja dodatnih informacija vezano za tumačenje krivičnih odredbi, kao i o načinu na koji su organizovani i kako funkcionišu trgovci ljudima, ostvarila sam i neposredni uvid u optužnice, i obavila neposredne razgovore sa sudijama i tužiocem, koji su bili angažovani u postupcima vezanim za trgovinu ljudima koji su u vreme pisanja ovog rada bili u toku u Posebnom odeljenju za organizovani kriminalitet Okružnog suda u Beogradu.

Pravne i društvene konstrukcije trgovine ljudima

Trgovina ljudima je oblik kriminaliteta i viktimizacije u čijoj etiologiji se stiču gotovo svi makro i mikro kriminogeni i viktimgeni faktori – socijalni i individualni problemi ljudi sa (globalnih i lokalnih) margina, uslovljeni globalnim i lokalnim društvenim promenama. U njoj su koncentrisani, jedni na druge

se nadovezuju i međusobno su isprepleteni različiti oblici nasilja, organizovanog kriminaliteta i modernog ropstva.

Kompleksnost trgovine ljudima, kao oblika kriminaliteta koji se nalazi pod jakim uticajem tranzicije i globalizacije, potiče od kontrasta koji postoji između lociranosti rizika od kriminalizacije i viktimizacije u svakodnevicu borbe za preživljavanje rastuće armije marginalizovanih žena i muškaraca, na jednoj, i uzroka koji se nalaze na širem društvenom planu. Takođe, trgovina ljudima je jedan od najboljih primera tenzije koja postoji između pojava koje se dešavaju i protiv kojih se borba vodi na lokalnom (nacionalnom) nivou i njihovih značenja, čije formiranje se ostvaruje na globalnom nivou.⁵

Između individualnog i globalnog nivoa nalazi se nivo nacionalne države koji ispunjavaju kako kriminogeni i viktimgeni faktori povezani sa tranzicijom i ratom, tako i određena društvena akcija, oličena u aktivnostima državnih organa, domaćih nevladinih organizacija, profesionalaca i medija. To napred navedenu tenziju još više pojačava, jer, uprkos razvoju međunarodnih mehanizama, borba protiv trgovine ljudima još uvek nije dobila globalnu dimenziju. Međunarodne organizacije doprinose uspostavljanju međunarodnih standarda na nacionalnom nivou, ali, s obzirom da su i same pod uticajem globalnog neoliberalnog kapitalizma, i, uz to i veoma glomazne i skupe, ti standardi se uspostavljaju sporo i ne daju željene rezultate, čak i onda kada je nivo saradnje lokalnih aktera visok.⁶

Prebacivanje odgovornosti prvenstveno na pojedinačne države ne znači samo da se borba protiv trgovine ljudima, uprkos njenoj transnacionalnosti, formalno vodi pre svega na nivou nacionalne države, već znači i to da je nesrazmerno i nerealno veliki teret u tom pogledu svaljen na pleća nerazvijenih i država u razvoju⁷. To je drugi značajan faktor koji utiče kako na kompleksnost trgovine ljudima kao oblika kriminaliteta, tako i, posebno, na nedo-

3 Projekat je finansijski podržan od strane Ministarstva nauke Republike Srbije.

4 Suđenja su praćena u okviru istraživanja rehabilitacije žrtava trgovine ljudima u cilju seksualne eksploatacije, rađenog u saradnji sa Institutom FAFO, Oslo, i Visoke škole Sør-Trøndelag Univerziteta iz Trondheim-a (Norveška) čiji rezultati su objavljeni u Bjerkan, L. (ed.) (2005) *The life on my own: rehabilitation of victims of trafficking for sexual exploitation*, Oslo: Fafo; Bjekran, L. (ur.) (2005) *Samo moj život: rehabilitacija žrtava trgovine ljudima u cilju seksualne eksploatacije*, Beograd: Viktimološko društvo Srbije i Prometej. Projekat je finansijski podržan od Istraživačkog saveta Norveške - Program saradnje sa zemljama Centralne i Istočne Evrope.

5 Castells, M. (2004) *Global Governance and Global Politics*, the 2004 ITHIEL de Sola Pool Lecture, retrived from www.aspanet.org on 15 July 2005, str. 10.

6 Nikolić-Ristanović, V. (2005) "Violence and gender in globalized world: the role of international organisations", rad predstavljen na Međunarodnoj konferenciji *Cultural Politics of Globalization and Community in East Central Europe*, Budimpešta, od 12. do 15. maj, 2005., University of Michigan i Collegium Budapest, dostupno na <https://ctools.umich.edu/portal>

7 Goodey, J. (2002) "Whose Insecurity? Organised Crime, its Victims and the EU", in: Crawford, A. (ed.), *Crime and Insecurity: the Governance of Safety in Europe*, Devon: Willan Publishing, str. 135-159.

voljnu efikasnost ustanovljenih nacionalnih mehanizama za njeno suzbijanje, odnosno prevenciju.⁸

Različiti, lokalni i globalni akteri, uključujući tu i same žrtve i kriminalce, daju različita značenja pojavi trgovine ljudima uopšte, pa tako i trgovini ljudima u, kroz i iz Srbije. Uprkos relativno širokoj definiciji koju sadrži Opcioni Protokol, diskusija o definisanju trgovine ljudima, posebno kada se radi o trgovini u cilju seksualne eksploatacije, nije dovela do slaganja ni na međunarodnom planu. Međutim, kako dobro primećuje Kelly, i same potpisnice Protokola ponekad imaju različite definicije u svojoj nacionalnoj legislativi, pa je stoga verovatno da će različiti akteri, posebno žrtve, definisati trgovinu ljudima na veoma različite načine, koji odstupaju kako od Palermo definicije, tako i od definicija iz različitih nacionalnih zakona.⁹

Osvetljavanje načina na koje različiti akteri konstruišu trgovinu ljudima je neophodna osnova za istraživanje kako same pojave kao takve, tako i uspostavljenih mehanizama za njeno suzbijanje i prevenciju. Naime, kako je istaknuto i od strane drugih autorki koje su istraživale ovu problematiku¹⁰, od načina na koji se definiše trgovina ljudima zavisi ostvarivanje podrške, zaštite i naknade štete žrtvama, kao i odluke o tome koje aktivnosti će biti predmet krivičnog gonjenja i kakve preventivne strategije će biti preduzete. Imajući to u vidu, u tekstu koji sledi, pokušaću da kroz analizu različitih značenja koje različiti akteri daju trgovini ljudima - radnjama iz kojih se sastoji, akterima i posledicama – pokažem dokle se u Srbiji stiglo u razvoju strategija za suzbijanje i prevenciju trgovine ljudima.

Definicija trgovine ljudima u zakonima i njihovoj primeni u praksi

Zakonska definicija trgovine ljudima sadržana je u članu 111b Krivičnog Zakona Republike Srbije. Izmenama iz 2003. godine, krivično delo pod nazivom trgovina ljudima po prvi put je predviđeno u srpskom krivičnom zakonodavstvu. Član 111b je

široko, ali ipak ne do kraja, baziran na Protokolu za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudskim bićima, naročito ženama i decom, koji dopunjava Konvenciju UN protiv transnacionalnog organizovanog kriminaliteta iz 2000. godine.¹¹ Slično Protokolu, ovaj član predviđa sledeće radnje izvršenja trgovine ljudima: vrbovanje, prevoženje, prebacivanje, predaju, kupoprodaju, posredovanje u predaji ili prodaji, skrivanje ili držanje drugog lica. Da bi postojalo ovo krivično delo, potrebno je da su ove radnje preduzete *sa ciljem sticanja neke koristi ili u cilju nekog od sledećih oblika eksploatacije*: eksploatacije rada, vršenja kriminalne delatnosti, prostitucije ili prosjačenja, upotrebe u pornografske svrhe, radi oduzimanja dela tela za presađivanje ili radi korišćenja u oružanim sukobima.

Definicija trgovine koju usvaja zakonodavac obuhvata trgovinu lica oba pola, kao i trgovinu decom. Takođe, s obzirom da nema eksplicitnog ograničenja, odredba se odnosi i na transnacionalnu i na unutrašnju trgovinu ljudima. Da bi se radilo o ovom krivičnom delu, potrebno je i da je upotrebljena sila, pretnja, dovođenje u zabludu ili održavanje u zabludi, zloupotreba ovlašćenja, poverenja, odnosa zavisnosti ili teških prilika drugog. Ovaj uslov nije potreban kada se radi o osobi mlađoj od 14 godina, što je u skladu sa uzrastom za koji se vezuje irelevantnost pristanka na seksualni delikt u domaćem zakonodavstvu, ali je u neskladu sa Konvencijom o pravima deteta i Protokolom za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudskim bićima, naročito ženama i decom.

Težina posledica, ili povećana društvena opasnost povezana sa načinom izvršenja, odnosno svojstvima žrtava i izvršilaca, čine delo težim, u kom slučaju su propisane kazne zatvora sa višim minimumom nego za osnovni oblik. Posebno je važno naglasiti da se težim oblikom, između ostalog, smatra i svaki slučaj trgovine ljudima koji je izvršen u okviru kriminalne organizacije¹², dok osnovni oblik obuhvata slučajeve u kojima toga nema. Povezano sa ovim je i to da, prema važećem posebnom zakonodavstvu o organizovanom kriminalitetu, trgovina ljudima koja je izvršena u okviru

8 Nikolić-Ristanović, V. (2002) *Social Change, Gender and Violence: Post-Communist and War-Affected Societies*, Dordrecht, Boston, and London: Kluwer, str. 176.

9 Kelly, E. (2002) *Journeys of Jeopardy: A Review of Research on Trafficking in Women and Children in Europe*, IOM Migration Research Series, No. 11., Geneva: IOM, str. 15.

10 Kelly, E. (2002) *Journeys of Jeopardy: A Review of Research on Trafficking in Women and Children in Europe*, IOM Migration Research Series, No. 11., Geneva: IOM, str. 16.; Tyldum, G., Tveit, M., Brunovskis, A. (2005) *Taking Stock: A Review of the Existing Research on Trafficking for Sexual Exploitation*, Fafo-report 493, Oslo: Fafo, str. 19.

11 United Nations (2000), *Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children*, supplementing the *United Nations Convention on Transnational Organized Crime*.

12 Ako je delo iz stava 1. člana 111b učinjeno prema više lica, otmicom, prilikom vršenja službene dužnosti, u okviru kriminalne organizacije, na naročito svirep ili na naročito ponižavajući način ili je nastupila teška telesna povreda, učinilac će se kazniti zatvorom od najmanje tri godine (stav 2). Ako je delo iz stava 1. učinjeno prema maloletnom licu, ili je nastupila smrt oštećenog lica, kazniće se zatvorom od najmanje pet godina (stav 3).

kriminalne organizacije istovremeno odgovara zakonskoj definiciji organizovanog kriminaliteta, i kao takva je eksplicite navedena, pa se na nju samim tim primenjuju posebne odredbe o nadležnosti, dokazima, zaštiti žrtava, svedoku saradniku i sl.

Predviđanje da će ovo delo postojati ne samo ukoliko postoji namera eksploatacije, već i onda kada je radnja izvršenja preduzeta *sa ciljem sticanja neke koristi*, stvorilo je osnovu za lakše dokazivanje trgovine ljudima, ali je, takođe, i proširilo njenu primenu i na slučajeve krijumčarenja ljudi. Na taj način je, moglo bi se reći, krijumčarenje ljudi u praksi shvaćeno kao trgovina ljudima u najširem smislu (ili ??? "neprava trgovina"), a upotreba naziva trgovina ljudima ušla je u upotrebu istovremeno za označavanje kako trgovine ljudima u užem (pravom) smislu tako i krijumčarenja ljudi. To je stvorilo veliku terminološku zbrku i konfuziju u vezi načina tumačenja odredbe člana 111.b i značenja koja su mu davana u praksi.

Ipak, ovakvo postupanje u praksi odražava ne samo zbrku u definisanju i tumačenju, već i realne teškoće u razgraničenju trgovine ljudima i krijumčarenja ljudi. U tesnoj vezi sa time je i nepostojanje odgovarajuće posebne inkriminacije krijumčarenja ljudi. Ukoliko se ne podvede pod trgovinu ljudima, krijumčarenje ljudi se može goniti jedino kao teži oblik nedozvoljenog prelaza državne granice. Zaprećena kazna koja je znatno niža od kazne predviđene za trgovinu ljudima ne odgovara njegovoj društvenoj opasnosti, s obzirom na tragične posledice koje ono često ima po žrtve-krijumčarena lica, kao i imajući u vidu da se radi o delu koje se kod nas najčešće otkriva u fazi kada je teško utvrditi da li je namera izvršilaca bila samo krijumčarenje ili i trgovina.¹³

Ovu tenziju između potrebe da se reaguje u skladu sa društvenom opasnošću, i istovremeno napravi granica između trgovine ljudima i krijumčarenja, najbolje su osetili upravo oni koji zakonske odredbe primenjuju u praksi – policija, tužioci i sudije, pa nije nimalo neobično da je inicijativa za eksplicitno predviđanje krijumčarenja ljudi kao krivičnog dela slične društvene opasnosti kao trgovina ljudima potekla upravo od njih. To praktično znači da je, uprkos zakonskoj definiciji koja krijumčarenje ljudi podvodi pod trgovinu ljudima, podvođenje krijumčarenja pod trgovinu ljudima

pre izraz nužnosti snalaženja u postojećoj situaciji, nego što se ovom članu od strane onih koji ga primenjuju u praksi zaista daje tako široko značenje.

Konfuziji oko tumačenja odredbi člana 111b je naročito doprinela okolnost da su se prvi krivični postupci koji su pokrenuti za organizovani kriminalitet po ovom članu odnosili upravo na slučajeve krijumčarenja muških migranata. Štaviše, uporedo sa pokretanjem krivičnih postupaka za krijumčarenje muških migranata, krivični postupci za trgovinu ženama i dalje su pokretani na osnovu primene odredbi koje se odnose na posredovanje u vršenju prostitucije, zasnivanje ropskog odnosa i sl. Ovakva praksa je nastavljena kako zbog nemogućnosti retroaktivne primene novih odredbi tako i po inerciji i usled neupućenosti i neznanja. Štaviše, praksa da se trgovina ljudima podvodi pod druga krivična dela, za koja su zaprećene manje kazne nego za krivično delo trgovine ljudima, i da se ne tretira kao organizovani kriminalitet nastavljena je i dalje.

Netretiranje trgovine ljudima kao organizovanog kriminala ima veoma značajne negativne konsekvence i to posebno: nemogućnost primene odredbi o eksteritorijalnoj nadležnosti, što dalje utiče na teškoće u otklanjanju pritisaka na sud, odsustvo garancija za bezbednost svih učesnika u postupku i ukupno lošije uslove u kojima se odvija krivični postupak; ukupne slabije mogućnosti za zaštitu žrtava; nemogućnost korišćenja istražnih radnji koje olakšavaju prikupljanje dokaza, poput prikriivenog islednika, prisluškivanja mobilnih telefona i sl. Sve ovo čini da su u ovim slučajevima šanse da će se krivično gonjenje završiti osuđujućom presudom male, a da je istovremeno položaj žrtve veoma težak i obeshrabrujući u smislu njenog svedočenja i uopšte saradnje sa organima gonjenja.¹⁴

Na drugoj strani, i nasuprot pomenutom proširivanju značenja trgovine ljudima, zakonska definicija iz člana 111b ne obuhvata sve radnje izvršenja koje, prema postojećim saznanjima može obuhvatiti trgovina ljudima. Ono što prvo pada u oči jeste odsustvo eksplicitnog predviđanja eksploatacije kao radnje izvršenja. Naime, postojeća saznanja ukazuju da se trgovina ljudima kao oblik organizovanog kriminaliteta može vršiti tako što se druge osobe ili kriminalne grupe snabdevaju ljudima (trgovina ljudima u užem smislu), koje te grupe kasnije eksploatišu, ali isto tako, ista osoba ili grupa koja "nabavlja" i prevozi žrtve može se baviti i njihovom eksploatacijom.¹⁵ U oba slučaja, eksplo-

13 Nikolić-Ristanović, V. (2004) "Illegal markets, human trade and transnational organised crime", in: Van Duyne, P., Jager, M., Von Lampe, K., Newell, J. *Threats and Phantoms of Organised Crime, Corruption and Terrorism*, Njumegeen: Wolf Legal Publishers, str. 120.

14 Više o tome videti u Bjerkan, 2005.

15 Mijalković, S. (2005) *Trgovina ljudima*, Beograd: Beosing, str. 203.

atacija ulazi u pojam trgovine ljudima u širem smislu, pa, samim tim postoji potreba da se ona inkriminiše bilo kao poseban oblik krivičnog dela trgovine ljudima, bilo kao posebno, sa trgovinom tesno povezano, krivično delo čiji naziv bi mogao da glasi eksploatacija žrtava trgovine ljudima.

Do sada otkriveni slučajevi trgovine ljudima u Srbiji pokazuju da je, u okviru kriminalnih grupa koje se bave ovim oblikom organizovanog kriminaliteta, moć i dobit koju imaju oni članovi koji eksploatišu žrtve, neuporedivo veća u odnosu na sve ostale. Zanimljivo je, međutim, da Protokol, koji je inače dosta kritikovan zbog svoje neodređenosti, posebno vezano za diferenciranje trgovine od drugih sličnih pojava, poput prostitucije i krijumčarenja ljudi, ne sadrži eksplicitnu odredbu koja se odnosi na eksploataciju. Međutim, Protokol sadrži odredbu koja, iako prilično nejasna, implicira kontrolu i eksploataciju („davanje ili primanje novca ili koristi da bi se dobio pristanak osobe koja ima kontrolu nad drugom osobom“),¹⁶ a koju KZ Republike Srbije nije preuzeo.

Rešenja slična onom koje postoji u Srbiji postoje u SAD i većini zemalja Istočne i Centralne Evrope. Ipak, ima i dosta evropskih zemalja, poput Holandije, Nemačke i Belgije, ali i Crne Gore i Republike Srpske, koje u definiciju trgovine ljudima eksplicite i na sasvim jasan način uključuju i organizovanje i vršenje eksploatacije, odnosno prostitucije.¹⁷ Stavljajući akcenta na „kretanje“ žrtava umesto na eksploataciju, kako u Protokolu, tako i u nekim zakonodavstvima (posebno u SAD) naišlo je na opravdanu kritiku od strane više autorki, koje su uočile postojanje kontinuiteta eksploatacije koji se proteže počev od prinude ili prevare pri namamljivanju, odnosno kontrole prilikom transporta, kao kretanja ka trajnoj eksploataciji kao cilju, pa sve do podvrgavanju totalnoj kontroli, oduzimanju dokumenata i neplaćanju za obavljani rad kao stanju koje

obično traje, duže ili kraće, vreme.¹⁸ Ovdje je vazno uočiti razliku koja postoji između trgovine ljudima i drugih ilegalnih tržišta. Kod trgovine ljudima, prodajom robe se ne okončava radnja izvršenja krivičnog dela. Naprotiv, tek nakon prodaje, odnosno tokom eksploatacije, koja traje duže ili kraće vreme, vrše se najteža kršenja ljudskih prava žrtava, i, u isto vreme, ostvaruje najveća protivpravna korist. Organizacija i vršenje eksploatacije žrtava trgovine ljudima, dakle, morale bi biti sankcionisane nedvosmisleno i srazmerno svojoj društvenoj opasnosti, i to pre svega u zemljama privremene ili trajne destinacije žrtava trgovine ljudima.

Jezičko tumačenje odredbe čl. 111b, dakle, stvara prostor da se lice koje eksploatišu žrtve od strane pravnog sistema ne prepozna kao izvršilac krivičnog dela trgovine ljudima. To proširuje ionako veliki prostor za podvođenje trgovine ljudima pod druga, lakša krivična dela, poput, recimo posredovanja u vršenju prostitucije, zasnivanja ropskog odnosa, protivpravnog lišenja slobode ili nedozvoljenog prelaska državne granice, i drugih manje opasnih pojava (na primer, ilegalno zapošljavanje radnika), pa tako i za izbegavanje primene odredbi o trgovini ljudima. Ovakva praksa, koja uporno opstaje paralelno sa praksom primene novih odredbi, ima za posledicu fragmentarno krivično gonjenje za pojedine radnje, odnosno za jedno ili više lakših krivičnih dela, koji se ne sagledavaju u celini i u svojoj međusobnoj povezanosti, pa samim tim nema mogućnosti za izricanje sankcija koje su adekvatne njihovoj društvenoj opasnosti.

Neprimenjivanje zakonskih odredbi o trgovini ljudima u ovim slučajevima ima za posledicu davanje dvostruko neadekvatnog značenja kriminalnim radnjama ove vrste: one nisu prepoznate ni kao trgovina ljudima ni kao oblik organizovanog kriminaliteta. Uz to, nema ni razlikovanja odgovornosti za eksploataciju žrtava trgovine od odgovornosti za eksploataciju prostitucije drugih lica (koja nisu dospela u prostituciju putem trgovine).¹⁹ Takva praksa dalje ima za rezultat nemogućnost utvrđivanja činjenica, oslo-

16 Za razumevanje definicije trgovine ljudima iz Protokola za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudskim bićima, naročito ženama i decom, na sličan način videti Kelly, L. (2002:16). Ipak, treba imati u vidu da odsustvo jasne odredbe o zabrani eksploatacije drugog predstavlja ozbiljana nedostatak Protokola. Mora se, takođe, priznati da je uz sve manjkavosti, UN Konvencija za suzbijanje trgovine ljudima i eksploatacije prostitucije drugog iz 1949. godine u tom pogledu bila sasvim jasna: kažnjivost za eksploataciju predviđena je zajedno sa kažnjivošću za namamljivanje i prebacivanje žrtava.

17 Nikolić-Ristanović, V., Čopic, S. (2002) "Krivično delo trgovine ljudskim bićima - međunarodni dokumenti, savremena zakonska rešenja i krivični zakon SR Jugoslavije", *Temida*, 1.

18 Kelly, E. (2001) "From rhetoric to curiosity: urgent questions from the UK about responses to trafficking in women", *Asian Women*, 13; Brunovskis, A., Tyldum, G. (2004) *Crossing Borders. An Empirical Study of Transnational Prostitution and Trafficking in Human Beings*, Fafo-report 426, Oslo: Fafo; Tyldum, G., Tveit, M., Brunovskis, A. (2005), *Taking Stock: A Review of the Existing Research on Trafficking for Sexual Exploitation*, Fafo-report 493, Oslo: Fafo, str. 13.

19 Interesantno za spoznavanje vladajućeg diskursa, pa samim tim i odnosa društva prema trgovini ljudima je i to da se razlike između prostitucije i trgovine uglavnom posmatraju iz perspektive žrtve, tj. ukazuje se na razliku između dobrovoljnog, i prinudnog ili prevarnog bavljenja njome, i konsekvencama na odgovornost žrtve. Nije mi poznato da je ikada u raspravama o trgovini ljudima pomenuta razlika u krivičnoj odgovornosti eksploatatora vezano za status žrtve.

bađanje okrivljenih, ili izricanje uslovnih osuda i kratkih kazni zatvora koje se kreću od nekoliko meseci do nekoliko godina. Tome u prilog govore podaci o kaznama izrečenim na ovaj način, a koje su potpuno neadekvatne društvenoj opasnosti i posledicama trgovine ljudima, što se vidi i iz činjenice da je najveći broj izrečenih kazni zatvora ispod posebnog zakonskog minimuma za osnovni oblik krivičnog dela trgovine ljudima. Najzad, ovakva praksa sudova doprinosi pojačavanju stereotipa o ženama žrtvama trgovine ljudima kao „prostitutkama koje su krive jer su same htele da se bave prostitucijom“. U nekoliko presuda pristanak žrtve na bavljenje prostitucijom je sasvim eksplicite uzet kao olakšavajuća okolnost pri odmeravanju kazne, pri čemu je to činjeno čak i u jednom slučaju otmice i prodaje maloletne devojčice!

Najzad, u prilog tezi da trgovina ljudima u Srbiji, iako zakonski priznata kao oblik organizovanog kriminaliteta, još uvek u praksi nije prepoznata na ovaj način, govore i podaci o broju prijavljenih, optuženih i osuđenih lica za ovo krivično delo. Naime, tokom 2003. i 2004. godine, u Srbiji je prijavljeno 79 lica za trgovinu ljudima po čl. 111b. Optuženo je 55, a osuđeno svega dva lica.²⁰ U nijednom od pomenutih slučajeva se nije radilo o tretiranju trgovine ljudima kao oblika organizovanog kriminala, iako je sasvim izvesno da je takvih slučajeva u stvarnosti bilo. Prvu, i u vreme pisanja ovog rada jedinu presudu za trgovinu ljudima kao oblik organizovanog kriminala, i to za trgovinu ženama u cilju seksualne eksploatacije, doneo je Okružni sud u Beogradu – Posebno odeljenje za organizovani kriminal, 30. septembra 2005. godine.²¹

No, paralelno sa napred navedenim značenjem, praksa Posebnog odeljenja za organizovani kriminalitet Okružnog suda u Beogradu, očigledno koristeći se ciljnim tumačenjem čl. 111b, dala je nešto drugačije, po našem mišljenju pravilnije, značenje trgovini ljudima kojim je pod odredbe člana 111b podvedena i eksploatacija žrtava. U oba slučaja za koja se postupak vodio u Posebnom odeljenju za organizovani kriminalitet Okružnog suda u Beogradu optužnicom za trgovinu ljudima obuhvaćeni su kako namamljivači i prevoznici, tako i eksploatatori.

Iz razgovora sa sudijom i tužiocem ovog suda saznala sam da se osnov za krivično gonjenje nalazi u radnjama primanja, držanja ili kupovine žrtava, a ne u eksploataciji, što se, s obzirom da se ove radnje i eksploatacija stiču u istoj osobi, praktično svodi na isto. No, čak i pri ovakvom tumačenju odredbi člana

111b ostaje otvoreno pitanje diferenciranja odgovornosti članova kriminalne grupe koji imaju različite uloge, odnosno različite kombinacije uloga, odnosno pitanje koja je adekvatna sankcija za one koji dobijaju najmanje u ovom kriminalnom poslu.²² Naime, kao i u drugim zemljama,²³ i u Srbiji su dostupni i kažnjavaju se, pre svega, kriminalci nižeg i srednjeg ranga, dok oni koji su najodgovorniji i koji ubiraju najveći profit, ostaju van domašaja pravde. Tako, na primer, u pomenutim slučajevima iz Posebnog odeljenja za organizovani kriminal Okružnog suda u Beogradu, u jednom slučaju organizator je osuđen u odsustvu jer nije bio dostupan državnim organima, dok se u drugom slučaju, koji još nije bio okončan u vreme pisanja ovog rada, u odsustvu sudilo i čekala neizvesna ekstradicija osobe koja je kontrolisala i eksploatisala žrtve i ubirala astronomske profit u Italiji. Pri tome, ekstradicija je odlagana zbog osude na kratku kaznu zatvora (4 meseca) u Italiji.²⁴

Važno je uočiti da se lica koja kontrolišu eksploataciju obično uopšte ne gone, ili se gone zbog beznačajnih krivičnih dela i u zapadnim zemljama, tako da su sasvim izvesno u situaciji da relativno lako obnove mrežu svojih „saradnika“ i nastave da rade. Time se u realnosti sudske prakse, široko rasprostranjena priča o organizovanom kriminalu kao delu bezosečajnih mafijaša, kada je trgovina ljudima u pitanju, svodi na kažnjavanje marginalnih članova organizacije, čiji socijalni milje je veoma sličan onome odakle potiču žrtve, a motivacija za vršenje krivičnih dela veoma je nalik motivaciji koja žrtve vodi u njihove ruke.²⁵

22 Kelly, E. (2002) *Journeys of Jeopardy: A Review of Research on Trafficking in Women and Children in Europe*, IOM Migration Research Series, No. 11, Geneva: IOM, str. 57.

23 Kelly, E. (2002) *Journeys of Jeopardy: A Review of Research on Trafficking in Women and Children in Europe*, IOM Migration Research Series, No. 11., Geneva: IOM, str. 45.

24 U međuvremenu, između pisanja i objavljivanja rada, izvršena je ekstradicija i izrečene su prvostepene presude. Organizator je osuđen na 4 godine zatvora, pri čemu je razlika u kaznama izrečenih njemu i drugim izvršiocima minimalna, što dodatno potvrđuje teze koje smo izneli u ovom tekstu.

25 Veoma ilustrativan za ovo je primer jednog od optuženih za trgovinu ljudima, čije glavno „zanimanje“ je bila prodaja robe na „buvljoj pijaci“, i koji se time bavio zajedno sa svojom majkom. To je inače česta kombinacija – bavljenje prodajom raznih (švercovanih) roba, u formi porodičnog biznisa (sa majkom, suprugom i sl.), a u cilju preživljavanja porodice. Ili, prodaja sopstvene dece od strane Roma kako bi se obezbedila egzistencija preostalim članovima porodice. Jedan deo ovih ljudi, međutim, slično njihovim žrtvama, prihvata bavljenje trgovinom ljudima na osnovu obećanja brze i velike zarade – kao obećanje „američkog sna.“ Nije, najzad, neobično da je Pančevo, poznato po jednoj od najpoznatijih „buvljih pijaca“ u Srbiji, istovremeno i najveći centar u Srbiji za namamljivanje žena za trgovinu. Iz njega, takođe, potiče nesrazmerno veliki broj do sada otkrivenih namamljivača i prevoznika žrtava trgovine ženama u Srbiji, kao i domaćih žrtava trgovine ženama.

20 Izvor: Zavod za statistiku RS.

21 Radi se o slučaju organizovane kriminalne grupe koja se bavila trgovinom ženama iz Ukrajine, preko Srbije, za potrebe eksploatacije u prostituciji u Italiji.

Zakonska definicija koju sadrži rešenje iz člana 111b manjkava je i u smislu da kao oblike eksploatacije ne predviđa seksualnu eksploataciju u širem smislu i ropstvo ili odnos sličan ropstvu, kao što sa razlogom predviđa Protokol. Najzad, trgovina ljudima sadrži čitav niz drugih radnji kojima se povređuje žrtva i koje su društveno opasne. Neke od tih radnji predviđene su kao posebna krivična dela (na primer, silovanje, teška telesna povreda, protivpravno lišenje slobode i sl.), ali ima i onih koje nisu a bilo bi značajno predvideti ih, poput recimo, oduzimanja ili uništavanja identifikacionih dokumenata žrtve. Takođe, važeći KZ Srbije i uopšte srpsko zakonodavstvo uopšte ne prepoznaju odgovornost klijenta kao korisnika usluga žrtava trgovine.

Sve napred navedene manjkavosti, u značajnoj meri sužavaju značenje koje se trgovini ljudima daje u okviru pravnog sistema, odnosno od strane profesionalaca zaduženih za primenu zakona, istovremeno šaljući sa tim povezane poruke javnosti, kao i žrtvama i kriminalcima. Te poruke u krajnjoj liniji najverovatnije deluju više podsticajno na dalje aktivnosti organizovanog kriminala, i na povećavanje rizika za potencijalne žrtve, nego što deluju specijalno ili generalno preventivno. Dvogodišnja praksa primene člana 111b, kao i istraživanje nivoa razumevanja – načina definisanja trgovine ljudima i srodnih pojava, od strane stručnjaka različitog profila, uključujući policiju, državne tužioce i sudije, ukazuje na postojanje značajnog raskoraka između onoga što postoji u zakonima, i značenja koje im daju oni koji treba da ih primenjuju, ili treba da obezbede njihovu pravilnu primenu. Iako, kao što sam nadam se napred pokazala, to nekada može biti i pozitivno, mnogo su izraženije negativne posledice. Pri tome, pravilna primena prava ugrožena je naročito zbog postojanja duboko ukorenjenih predrasuda profesionalaca koji primenjuju zakon, a koje su vezane za rodne uloge, seksualnost i seksualno nasilje, prostituciju, kao i za doživljavanje ilegalnih migranata i migrantkinja iz zemalja Istočne Evrope kao kriminalaca, odnosno „lakah žena“, koje se prodaju za sitne pare. Te predrasude, zajedno sa korumpiranošću i umešanošću samih državnih organa, posebno policije u kriminal,²⁶ vode minimiziranju ozbiljnosti posledica i kontinuitetu tolerisanja trgovine ljudima uopšte, posebno trgovine ženama u cilju seksualne eksploatacije.

Javni diskurs o trgovini ljudima

Javni diskurs, odnosno značenje koje se trgovini ljudima daje u javnom govoru, kreira se prvenstveno posredstvom medija. Kao posrednici između događaja i najšire javnosti, mediji su u poziciji da svojim konstruisanjem stvarnosti utiču na način razumevanja stvarnosti i formiranje stavova građana, uključujući tu i potencijalne i stvarne žrtve i izvršioce trgovine ljudima. Međutim, medijske slike kriminaliteta ne kreiraju se u vakuumu, već su u dobroj meri odraz odnosa državnih organa, a kada se radi o trgovini ljudima, onda na njih u značajnoj meri utiču i istupanja u javnosti i aktivnosti međunarodnih i domaćih nevladinih organizacija.

Na osnovu onoga što su pokazala istraživanja načina na koji mediji konstruišu slike o kriminalu,²⁷ moglo bi se pretpostaviti da je trgovina ljudima veoma interesantna za medije, i to naročito trgovina u cilju seksualne eksploatacije. Naime, trgovina ljudima u sebi objedinjuje najmanje tri za medije posebno atraktivne teme: seks, nasilje, novac i organizovani kriminal. Analiza medijskog prikazivanja trgovine ljudima pokazuje da je, kada je trgovina ljudima u pitanju, za medije daleko najzanimljiviji onaj njen aspekt koji se odnosi na seks. Naime, način na koji mediji konstruišu trgovinu ljudima je takav da u medijskim slikama dominira seks u kontekstu prostitucije i drugih oblika seks industrije. Iza toga dolaze nasilje i profit koji se iz nje ubira, a tek na kraju, odnosno najređe, predstavljanje trgovine ljudima kao organizovanog kriminala.

Za medijsko predstavljanje trgovine ljudima u Srbiji karakteristično je da se ono, pre svega, bavi trgovinom ženama u cilju seksualne eksploatacije, zatim trgovinom dece, i najzad, najređe, trgovinom, odnosno krijumčarenjem muškaraca. U tesnoj vezi sa time je i slika žrtve trgovine ženama kao poželjnog i izazovnog seksualnog objekta: najveći deo tekstova u štampanim medijima, čak i onih koji se bave predstavljanjem kampanja nevladinih organizacija tipa „otvorimo oči i probudimo se“, praćen je slikama polu-golih devojaka u izazovnim pozama, u striptiz barovima i sličnom okruženju, sa gotovo neizbežnim tumačenjem slike natpisom „prodavačica ljubavi“. U ovom pogledu Srbija se ne razlikuje puno od mnogih drugih zemalja, u kojima je javni diskurs, kako ističu

26 Nikolić-Ristanović, V., Čopic, S., Milivojević, S., Simeunović-Patić, B., Mihić, B. (2004) *Trgovina ljudima u Srbiji*, Beograd: Viktimološko društvo Srbije (VDS) & Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju (OEBS), str. 170, 173.

27 Jewkes, Y. (2004) *Media and Crime*, London, Thousand Oaks and New Delhi: Sage, str. 40 – 58; Van Duyne, P. (2004), „Fears, naming and knowing: an introduction“ in Van Duyne, P., Jager, M., Von Lampe, K., Newell, J. *Threats and Phantoms of Organised Crime, Corruption and Terrorism*, Nijmegen: Wolf Legal Publishers, str. 3.

Tyldum²⁸ i dr., preplavljen egzotičnim predrasudama o žrtvama. U postkomunističkim zemljama to je u tesnoj vezi sa ekspanzijom pornografije,²⁹ koju neke autorke s pravom definišu kao erotizaciju potčinjenosti žena,³⁰ a neke i kao oblik nasilja nad ženama, koji može uticati na vršenje drugih vrsta nasilja.³¹ Prikazivanje žrtava trgovine ženama u pornografskom stilu, ne samo što vredi žrtve, već još više učvršćuje verovanje javnosti da one ili uopšte nisu žrtve ili su krive zbog onoga što im se desilo. U jednoj istoj medijskoj slici najčešće je sadržana slika široko propagiranog ideala ženske seksualnosti i zastrašujući podaci o broju žrtava, nasilju kojem su izložene i enormnim svotama zaradenog novca. Takva slika, umesto da upozorava i odvraća, šalje kontradiktorne poruke potencijalnim žrtvama, uz istovremeno ohrabrivanje potencijalnih i stvarnih izvršilaca i klijenata.

Prikaz najsvrovijih oblika nasilja (na primer, surova silovanja i ubistva, sečenje prstiju, prodaja dece i ljudskih organa i sl.) takođe čine dobar deo medijske slike o ovom obliku kriminala. Zanimljivo je da je medijski fokus daleko češće na žrtvi nego na kriminalcima, tako da je uobičajeno da se mnogo više detalja može saznati o tome ko su žrtve i o njihovim aktivnostima, nego o tome ko su, šta su radili i kako su bili organizovani kriminalci. U izvesnoj meri može se reći da su nevladine organizacije te koje su usmerile fokus javnog govora na žrtve, što inače nije slučaj kod medijskog bavljenja nekim drugim oblicima kriminala. Štaviše, medijska pažnja uglavnom je usredsređena na socijalno poreklo žrtava i načine na koje su nasele na lažne ponude posla, dok o socijalnom poreklu i bližim motivima, i uopšte načinu uključivanja u poslove trgovine ljudima i međusobne odnose članova organizacije gotovo da uopšte nema informacija. Vezana za to je i okolnost da najveći broj medijskih sadržaja trgovini ljudima daje značenje kupoprodajnog odnosa. Naglasak u javnom diskursu je na kretanju, odnosno trgovini, a ne na samoj eksploataciji³². Pri tome se,

uglavnom pod uticajem međunarodne zajednice, poklanja nesrazmerno veća pažnja transnacionalnoj u odnosu na unutrašnju i unutar-regionalnu trgovinu. Najzad, klijenti su najmanje vidljivi, odnosno gotovo potpuno nevidljivi učesnici u trgovini ljudima.

Široko je rasprostranjen stereotip o žrtvama kao lakovernim devojkama i ženama. Na drugoj strani, kreiran je i stereotip o trgovcima ljudima (svim, bez razlike na mesto i ulogu u kriminalnoj organizaciji) kao o monstrumima koji zarađuju astronomske sume novca na nesreći drugih, ali je stereotip o žrtvama mnogo jače izražen. Kreiranju oba stereotipa doprinose, pre svega mediji i državni organi, ali ponekad, nažalost, tome, svojim izjavama u štampi, doprinose i nevladine organizacije.

Na ovaj način, uprošćene (crno-bele) predstave prikrivaju vezu između strukturalne viktimizacije i delovanja kriminalaca, posebno onih koji imaju malu moć i dobit a koji su najvidljiviji jer se najlakše otkrivaju i gone. Takođe, na taj način se skriva kompleksna veza između strukture i aktiviteta, kako žrtava tako i kriminalaca. Tako uprošćena slika izaziva zahteve za uprošćenim reagovanjem u kome se krivičnom pravu daje primat nad merama socijalne politike, što vodi daljoj eskalaciji problema i situaciju čini još složenijom.³³ Moglo bi se reći da su medijske slike trgovine ljudima u Srbiji odraz (nacionalne i internacionalne) moralne panike.³⁴ To posebno dolazi do izražaja u (zlo) upotrebi astronomske cifara o broju žrtava i navođenju enormnih svota zaradenog novca,³⁵ što odlikuje najveći broj

28 Tyldum, G., Tveit, M., Brunovskis, A. (2005) *Taking Stock: A Review of the Existing Research on Trafficking for Sexual Exploitation*, Fafo-report 493, Oslo: Fafo, str. 51.

29 Nikolić-Ristanović, V. (2001) "Construction of Identities in Media Images of Violence against Women", in Jahnert, G. at al. (ed.) *Gender in Transition in Eastern and Central Europe*, Berlin: Trafo Verlag, str.

30 Jeffrey navedeno prema Attwood, L. (1996) »*The Post-Soviet Woman in the Move to the Market: A Return to Domesticity and Dependence*«, u March, R. (ur.), *Women in Russia and Ukraine*, Cambridge: Cambridge University Press, str. 259.

31 Valverde, M. (1985), *Sex, Power and Pleasure*, Toronto: Women's Press, str. 121.

32 Tyldum, G., Tveit, M. i Brunovskis, A. (2005) *Taking Stock: A Review of the Existing Research on Trafficking for Sexual Exploitation*, Fafo-report 493, Oslo: Fafo, str. 12.

33 O ovome u širem kontekstu videti više u Christie, N. (2004) *A suitable amount of crime*, London: Routledge.

34 Moralnu paniku karakteriše preterana reakcija medija i državnih organa na pojedinačne slučajeve kriminaliteta, kojoj prethodi odsustvo adekvatnog reagovanja. Senzacionalističko prikazivanje od strane medija, koje simplifikuje uzroke, obično vodi do zahteva za pooštavanje kazni, i uopšte represije. Nakon nekog vremena, bilo da do tražene promene dođe ili ne, nastaje zatišje i gubitak interesa javnosti za problem. U osnovi moralne panike je kratkoročno bavljenje posledicama, dok bavljenje uzrocima i interes za dugoročno bavljenje problemom i stvarnu promenu izostaju. Videti šire u S.Cohen (1994) *Folk Devils and Moral Panics: the Creation of the Mods and Rockers*. Blackwell: Oxford; Tompson, K. (2003) *Moralna panika*, Beograd: Klio; Nikolić-Ristanović, V. (2004) "Organized crime in Serbia – media construction and social reaction", u: Meško, G., Pagon, M., Dobovšek, B. eds., *Dilemmas of Contemporary Criminal Justice*, Ljubljana: Criminal justice faculty, str. 685-695.

35 Neki autori govore o *guesstimates*, aludirajući na nepouzdanost podataka koji se navode u različitim izvorima i ističu da je od nemanja podataka jedino gore imati nepouzdanost i netačne podatke. Oni, takođe, ističu da treba priznati da se ne zna broj žrtava ni u pojedinačnim državama ni u svetu u celini. (o tome više u Tyldum i dr., 2005, str. 22-24). Brojevi, inače predstavljaju osnov medijskog senzacionalizma, koji je posebno evidentan u ovoj oblasti. U ovo sam se nebrojeno puta uverila na raznim konferencijama za štampu, gde bi i najprodubljenije prezentacije problema izazivale jedno isto novinarsko pitanje o brojevima žrtava.

tekstova koji se bave ovom temom, a koji se uglavnom preuzimaju od međunarodnih organizacija³⁶. Mediji na ovaj način odražavaju nebavljenje međunarodnih organizacija i državnih organa dubljim, strukturalnim uzrocima trgovine ljudima kao oblika organizovanog kriminala, i njihove panične (ali često ne i suštinske) aktivnosti za njegovo suzbijanje, koje se, kako iskustva vezana za druge oblike kriminala govore, obično na kraju svedu na, pretežno, represivne mere kratkog daha. Kada su u pitanju međunarodne organizacije, za ovakav odnos prema problemu trgovine ljudima ilustrativan je stav koji u izveštaju pisanom za potrebe UNICEF iznosi Limanovska, koja tvrdi da problem trgovine ženama u cilju seksualne eksploatacije više nije urgentan problem u regionu, pri čemu nije jasno šta se to tako drastično promenilo u broju žrtava o kome ni pre godinu dana kao ni u vreme pisanja njenog izveštaja nije bilo pouzdanih podataka.³⁷

Najzad, sporo pravno prepoznavanje trgovine ljudima kao organizovanog kriminaliteta odrazilo se i u medijima. Naime, mediji dugo vremena nisu trgovinu ljudima vezivali za organizovani kriminalitet. Analiza načina na koji su mediji konstruisali organizovani kriminalitet u Srbiji pre, tokom, i neposredno nakon ubistva premijera Đinđića, pokazala je da je trgovina ljudima u tom periodu, uključujući period „rata protiv organizovanog kriminaliteta“³⁸ sasvim retko bila pominjana kao oblik organizovanog kriminaliteta. Zanimljivo je, međutim, da su mediji veoma rano prepoznali trgovinu ljudima kao posebno krivično delo, tako da se u medijskim natpisima ovaj oblik kriminalnog ponašanja naziva tako mnogo pre nego što je taj naziv ušao u zakon. Takođe, mediji koriste termin trgovina ljudima i onda kada izveštavaju sa suđenja u slučajevima u kojima su ga sudovi tretirali kao posredovanje u vršenju prostitucije i sl. No, uporedo korišćenje ovog termina sa terminom trgovina belim robljem, krijumčarenje i šverc ljudi, kao i nazivima raznih krivičnih dela pod koja se pravno podvodi, praktično odražava širu pojamovnu konfuziju vezanu za trgovinu ljudima.

Umesto zaključka

Trgovina ljudima je evidentno problem kome je u Srbiji poslednjih godina poklanjana značajna

36 Tyldum, G., Tveit, M. i Brunovskis, A. (2005) *Taking Stock: A Review of the Existing Research on Trafficking for Sexual Exploitation*, Fafo-report 493, Oslo: Fafo, str. 22.

37 Limanowska, B. (2004) *Trafficking in human beings in South Eastern Europe*, UNDP, str. 89-90.

38 Poznato kao policijska akcija "Sablja".

pažnja. Iako je ova tema otvorena još krajem 1990-tih, ozbiljnija istraživanja i naponi ka usavršavanju krivičnopravnih i širih društvenih odgovora usledili su tek od 2001. godine. Kao što sam, nadam se, pokazala u ovom tekstu, naponi koji su uloženi doveli su do određenih, neosporno značajnih, rezultata. Ti rezultati su najvidljiviji u domenu krivičnopravne regulative, koja je dalje nadograđena i usavršena u novom Krivičnom zakoniku Srbije, koji je usvojen u vreme kada sam dovršavala pisanje ovog rada.³⁹

Novom odredbom o trgovini ljudima ispravljena je većina nedostataka o kojima sam u radu pisala: krijumčarenje ljudi kao oblik organizovanog kriminala predviđeno je odvojeno od trgovine ljudima, i sa sličnom kaznom, trgovina ljudima prema novim odredbama može biti izvršena i sa namerom vršenja seksualne eksploatacije u širem smislu, odnosno u cilju zasnivanja ropskog odnosa i odnosa sličnog ropskom, predviđa se i izvršenje dela zadržavanjem dokumenata, a predviđeno je i posebno krivično delo trgovina decom radi usvojenja. Posebna zaštita dece je usaglašena sa Konvencijom o pravima deteta. No, eksploatacija i dalje nije izričito predviđena kao moguća radnja izvršenja trgovine ljudima. Čini se da još nema dovoljno svesti i-ili političke volje da se gone oni koji izvlače najveću korist iz eksploatacije žrtava koje se nalaze pod njihovom kontrolom.⁴⁰ Slično je i sa potpunim odsustvom bilo kakvog društvenog bavljenja klijentima žrtava.

Trgovina ljudima je tesno povezana sa dva politički veoma osetljiva pitanja, sa imigracijom i prostitucijom. Upravo stoga, razlike između definicija trgovine ljudima, migracije i krijumčarenja ljudi, na jednoj, i trgovine ljudima i prostitucije, na drugoj strani, su nejasne kako na analitičkom tako i na političkom nivou, ne samo u Srbiji, već daleko šire. To je i razlog što ne postoji generalni konsensus oko toga šta je trgovina ljudima, a još manje postoji jasna operacionalizacija ovog koncepta koja bi omogućila njegovo jednostavno prepoznavanje u praksi⁴¹. Štaviše, ima mišljenja da nema mnogo nade da će takav konsensus biti postignut u dogledno vreme⁴². U tom smislu, konfuzija oko

39 Krivični zakonik RS je stupio na snagu 1. januara 2006. godine.

40 Ovo se ne odnosi samo na Srbiju, već i na mnoge druge zemlje, od kojih su neke, poput Italije, tradicionalne zemlje destinacije za žrtve kojima se trguje preko i iz Srbije.

41 Tyldum, G., Tveit, M., Brunovskis, A. (2005) *Taking Stock: A Review of the Existing Research on Trafficking for Sexual Exploitation*, Fafo-report 493, Oslo: Fafo, str. 18.

42 Kelly navedeno prema Tyldum, G., Tveit, M., Brunovskis, A. (2005) *Taking Stock: A Review of the Existing Research on Trafficking for Sexual Exploitation*, Fafo-report 493, Oslo: Fafo, str.18.

davanja različitih značenja ovoj pojavi u Srbiji, kao i, sa time povezana, nesrazmera između uloženi napora i ostvarenih rezultata u njenom suzbijanju, prevenciji i zaštiti žrtava, prvenstveno je posledica kompleksnosti same pojave i objektivnih ograničenja koja potiču kako iz njene globalne uslovljenosti, tako i iz ukupnog niskog nivoa društvene razvijenosti zemalja iz kojih potiču žrtve i izvršioци. Uz to, nakon perioda izolacije, Srbija je sada zemlja koja je daleko otvorenija za uticaje koji dolaze iz drugih zemalja, nego što njeni građani imaju legalne mogućnosti putovanja u druge zemlje.⁴³ Među negativnim uticajima koji dolaze spolja je i ekspanzija pornografije i komodifikacija ženske seksualnosti, čije promovisanje je započelo još ranih 1990.tih godina, ali je posebno intenzivirano poslednjih godina. Sve to je ostavilo duboke tragove, u smislu stvaranja pogodnog tla za regrutovanje, kako žrtava tako i izvršilaca trgovine ljudima, a da pri tome nije stvorena obuhvatna socijalna politika koja bi inkorporirala problem kriminala i kriminalne viktimizacije uopšte, i trgovinu ljudima i organizovani kriminal posebno.

Nedavna analiza anti-trafiking programa na Balkanu ukazuje da, uprkos visoke koordinacije rada nevladinih organizacija i državnih organa, u svim zemljama u regionu nedostaje bavljenje problemom trgovine ljudima na pravi način i da, posebno, nema njegovog inkorporiranja u šire programe razvoja i strategije za suzbijanje siromaštva.⁴⁴ Problem trgovine ljudima se uglavnom tretira kao izolovana pojava, van svoje tesne povezanosti sa strukturalnim problemima kao što su siromaštvo, sve dublji jaz između bogatih i siromašnih, nezaposlenost, društvena isključenost kao i rodna diskriminacija i drugi oblici nasilja nad ženama i decom. Uz to, niska efikasnost postojećih programa povezuje se sa neuzimanjem u obzir globalnih strukturalnih faktora kao i sa malo istraživanja i nerazvijenim programima u zapadnim zemljama, u kojima postoji „potražnja“ za radom i uslugama žrtava trgovine ljudima.⁴⁵ Najzad, kao i kod drugih oblika kriminaliteta kod kojih postoji tesna veza sa globalizacijom, i kod trgovine ljudima je veliki problem nepostojanje formalnih globalnih mehanizama za njeno suzbijanje. Samim tim, postoji konstantna frustracija zbog slabih rezultata uloženi napora

zemalja u razvoju, koje još više produbljuju razvijene zemlje kroz svoje mitove o pretnjama koje im stižu iz ovih zemalja. To borbu zemalja u razvoju često svodi na borbu nalik borbi Davida i Golijata.

Očigledno je da su Srbiji neophodna istraživanja veze društvenih promena i organizovanog kriminala uopšte, i trgovine ljudima, kao jednog od njegovih oblika, posebno, kako bi se ostvarila neophodna demistifikacija i dekonstrukcija ključnih pojmova, kao i evaluacija dostignutog nivoa pravne i ukupne društvene svesti o trgovini ljudima. Posebno je značajno uočavanje veze između strukturalne viktimizacije, na jednoj strani, i viktimizacije i kriminalizacije kao napora ka njenom prevladavanju, na drugoj strani. Ova istraživanja, takođe, moraju biti povezana sa evaluacijom društvene svesti i mehanizama za suzbijanje trgovine ljudima koji postoje u zapadnim zemljama. Bez toga, teško da će se prevazići trenutno stanje opšte nesamokritične uljulkanosti da je urađeno i postignuto mnogo, a što, kada se dovede u vezu sa realnošću teško da može biti potvrđeno.

Trgovina ljudima je istovremeno i profesionalni i kriminalitet preživljavanja, ali i oblik viktimizacije tesno povezan sa traženjem izlaza iz teških situacija. Samim tim, davanje prioriteta merama socijalne politike i prevenciji, u odnosu na krivično pravo kao krajnje sredstvo kojim se reaguje na posledice, verovatno bi dugoročno dalo mnogo bolje rezultate u odnosu na većinu izvršilaca koji čine najnižu i najširu bazu namamljivača i prevoznika. Samo merama dobro osmišljene i dugoročne socijalne politike, uz društvenu solidarnost i osnažujuću podršku, mogu se svesti na minimum izvori iz kojih se regrutuju žrtve, ali i izvršioци.

Vesna Nikolić-Ristanović, PhD

Trafficking in people in Serbia: between moral panic and social strategy

This paper deals with analysis of different levels of defining, understanding, and dealing in general terms with trafficking in people problems in Serbia – from legal regulation and state organs that implement laws in practice, through domestic non-governmental and international organisations, to media images and messages that are sent to the public. The analysis is based on results of up to date research on trafficking in people in Serbia, as well as on author's ongoing monitoring of legal changes and attitudes of media, as well as governmental, non-governmental and international organisations toward this problem.

43 Prema Srbiji se još uvek primenjuje isti vizni režim kao u doba Miloševića, a podaci pokazuju da oko 80% mladih nikada nije prešlo granicu. *Vreme*, 6.oktobar 2005.

44 Limanowska, B. (2004) *Trafficking in human beings in South Eastern Europe*, UNDP, str.86.

45 Limanowska, B. (2004) *Trafficking in human beings in South Eastern Europe*, UNDP, str.86.

JELENA GRUJIĆ*

Štampa o izbeglicama u Srbiji: 1990. - 2005.

U ovom radu analiziram pristup srbijanske štampe temi izbeglica, u periodu od 15 godina. Kao osnova analize poslužila je baza tekstova sačinjena od svih članaka objavljenih o izbeglicama u po jednoj dnevnoj i jednoj nedeljnoj provladinoj i nezavisnoj štampi, za period od početka raspada SFRJ 1990. godine, do zatvaranja istraživačke faze projekta „Politička upotreba izbeglica“, juna 2005. godine.

Iako postoji razlika u pristupu temi izbeglica između provladine i nezavisne štampe – naročito za vreme režima Slobodana Miloševića – suštinski poražavajuća činjenica je da su oba profila štampe sa podjednakim nerazumevanjem izveštavala o ovoj temi, doprinoseći dugogodišnjoj marginalizaciji izbegličke grupe. Novinarski etički kodeksi kršeni su na frapantan način, i kontinuirano, do dana današnjeg.

Ključne reči: izbeglice, Srbija, mediji, novinarska etika, marginalizacija.

Analiza „Štampa o izbeglicama“ urađena je za potrebe knjige „Politička upotreba izbeglica“, čiji je predmet istorijat izbeglištva u Srbiji i Crna Gori u periodu od 1990. do 2005. godine¹. Kao povod za

* Jelena Grujić je dugogodišnja novinarka nedeljnika *Vreme* i saradnica poljskog Instituta za političke probleme XXI veka. E-mail: jelena.grujic@gmail.com

1 Knjiga ima za cilj da dokumentuje i analizira navedeni petnaestogodišnji period. Sadrži relevantne podatke: od dinamike njihovog dolaska u zemlju i statistike, do regionalnih i domaćih zakona i pregleda ključnih faza državne strategije u ovoj oblasti. A potom, knjiga sadrži i niz tematskih analiza, među kojima je i ova analiza o pisanju štampe o izbeglicama, kao i niz autentičnih izbornih svedočenja koji upečatljivo dokumentuju najdramatičnije događaje vezane za život izbeglica. Polazište obimnog istraživanja za potrebe ove knjige bile su izbeglice u Srbiji i Crnoj Gori. Samo istraživanje, međutim, moralo je biti regionalno, budući da je sudbina izbeglica u SCG neraskidivo vezana za druge bivše YU republike. Terenski rad je u više navrata obavljen u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, na Kosovu i u užoj Srbiji i Vojvodini. Knjiga će izaći iz štampe početkom 2006. godine u izdanju „Clia“.

knjigu poslužio je čitav niz važnih ratnih/izbegličkih/mirovnih jubileja koji su obeležavani tokom 2005. godine.

Povoda za bavljenje izbegličkom problematikom bilo je, međutim, sasvim dovoljno i bez jubileja: nakon 15 godina duge istorije ratova i zbegova, te povratka i integracije, malo je rešenih problema u životima izbeglica, doseljenika i povratnika². Zapravo, u najvećem broju slučajeva – posmatrajući regionalni prosek – kvalitativne promene najčešće su bile rezultat individualnih napora i želja da se pobeđe spori i nedobronamerni državni sistemi.

Institucionalno rešavanje problema izbeglica (ali i drugih žrtava rata) u svim bivšim jugoslovenskim republikama zavisilo je i zavisi do dana današnjeg, isključivo od političkih interesa vlada u regionu i njihovog sporog ritma. Zato je istraživanje o izbeglicama za potrebe knjige već posle par meseci pokazalo šta je zajednička nit svih tih godina, pa je knjiga tako i dobila naziv: „Politička upotreba izbeglica“.

U tom procesu koji nazivam političkom upotrebom izbeglica veoma važnu ulogu imali su mediji. Analiza pisanja štampe pokazala je sledeće: kao što se odnos vlasti prema izbeglicama nije bitno promenio nakon pada režima Slobodana Miloševića, tako se po istom pitanju nije bitno promenio ni odnos medija.

Mediji su bili verni odraz dve ključne dramatično pogrešne karakteristike odnosa vlasti prema žrtvama rata. Prva je *pasivitet* (lat. *passivitas*), koji označava i *stanje nerada* i *neprotivljenje*. Druga je *objektivacija* (lat. *objectivatio*): *opredmećivanje, pravljenje nečega predmetom, objektom*.

2 U ovoj analizi, pod „izbeglicama“, jednostavnosti radi, podrazumevam i izbeglice i raseljena lica. Pod doseljenicima podrazumevam osobe koje su se opredelile za integraciju i nakon uzimanja državljanstva Srbije i Crne Gore i/ili država članica, izgubile izbeglički status. Povratnici su „bivše“ izbeglice iz SCG koje su se vratile u domicilnu državu.

U ovom radu ću ponuditi odgovore na pitanja šta su uzroci i, još važnije, kakve su posledice takvog odnosa medija prema ovoj osetljivoj temi. Konačno, tema ovog rada otvara i sledeće pitanje: da li se radi o odrazu politike vlasti u medijima ili je to (i) obrnut odraz: medija u politici?

Metodologija

Istraživanje, a time i čitava knjiga, bazirano je na više različitih i kompatibilnih izvora informacija. Formirali smo sasvim solidnu informativnu bazu od 8912 tekstova iz štampe, te preko šest meseci proveli na terenskom radu, kojom prilikom su prikupljeni podaci etnografskom metodologijom (rad sa informantima putem intervjua) i standardnim istraživačkim novinarskim tehnikama. Pre svega toga, ono što je poslužilo kao osnova i kao inicijalna energija za čitav poduhvat bilo je moje 13 godina dugo novinarsko iskustvo sa različitim aspektima izbeglištva: od izveštavanja sa ratišta, preko tekstova o životu i položaju izbeglica iz svih krajeva zemlje koje sam redovno obilazila, do analiza politike vlasti prema ovoj temi. Za taj period formirala sam i ličnu arhivu dokumenata i tekstova koja je bila od velike koristi poslednjih godinu i po dana koliko je trajao (finalni) rad na knjizi.

Osnova rada "Štampa o izbeglicama" prvenstveno je analiza baze tekstova formirane naročito za potrebe ove knjige; nema nikakve sumnje, međutim, da su ostali navedeni izvori bili presudni u izvođenju zaključaka ove analize, te su upravo zbog toga i navedeni. Korišćeni su takođe i sekundarni izvori, kao što su praćenje elektronskih medija, te praćenje štampe koja nije bila obuhvaćena tipskim arhiviranjem.

Baza od 8912 tekstova sastoji se od dve celine. Prva celina obuhvata sve članke o izbeglicama koji su - od 1. januara 1990. godine do 31. decembra 2002. godine - objavljeni u *Politici* i *NIN-u*, kao provladinoj štampi, i *Borbi-Našoj* *Borbi-Danasu* (po sledu njihovog osnivanja, prikupljanje građe nastavljano je pregledom novoosnovane novine) i *Vremenu*, kao nezavisnoj štampi. Praćene su, dakle, od dnevne štampe, po jedna izrazito provladina i jedna izrazito nezavisna (antivladina) novina, te po istom principu najvažnije nedeljne novine *NIN* i *Vreme*; ovakva jasna polarizacija važila je do 5. oktobra 2000. godine, kada je došlo do pada režima Slobodana Miloševića, ali je radi metodološke doslednosti nastavljeno sa arhiviranjem istih novina sve do kraja 2002. godine, te po drugom metodološkom principu i dalje. Pokazaće se, zapravo, da uprkos velikoj promeni na političkoj

sceni nije došlo do velikih promena u orijentaciji štampe odabrane za monitoring, bar ne u odnosu prema temi koju smo mi pratili.

Druga celina obuhvata period od 1. januara 2003. do 31. juna 2005. godine, kada na raspolaganju imamo nešto drugačiju bazu tekstova. Naime, da bi smo ubrzali i skratili mukotrpnu proceduru (koja je za pregled štampe iz perioda od 13 godina trajala gotovo devet meseci, jer su tekstovi prikupljeni „ručnim“ pregledom štampe, od korice do korice, a potom i skenirani) iskoristili smo mogućnost da preuzmemo tekstove o izbeglicama koje je prikupila u međuvremenu formirana Medijska dokumentacija Ebart consulting.³ Ebartova arhiva je sa jedne strane bila velika olakšica, pre svega jer se radilo o elektronskoj arhivi koju je moguće pretraživati po ključnim pojmovima, ali je sa druge strane za naše istraživanje predstavljala metodološko odstupanje, budući da se radi o zbiru tekstova iz većeg broja novina koji su indeksirani po drugačijem principu. Stoga su ta dva perioda, na prvi pogled neslavno „presečena“, analizirana odvojeno. Konačno, analiza je donela istovetne rezultate, iako je Ebartova baza tekstova bila detaljnija.

Ostalo je još navesti i sistem indeksiranja tekstova prvog i ključnog dela baze tekstova. Kao što je već rečeno, Ebartova dokumentacija indeksirala je tekstove o izbeglicama po drugačijem sistemu koji je nepotrebno i previše komplikovano ovde obrazlagati. Što se prvih 13 godina dokumentacije tiče, pre svega ostalog važno je naglasiti da su prikupljeni ne samo oni tekstovi koji su se neposredno bavili izbeglicama već i oni koji su obrađivali teme važne za razumevanje izbeglištva u jednom širem političkom i istorijskom kontekstu.

Deskriptori kojima su indeksirani tekstovi, podeljeni su u tri grupe:

- bibliografski opis (*Naslov, Autor, Novina, Datum, Stranica*);
- poreklo (*Hrvatska, Bosna i Hercegovina, Kosovo*);
- ključne reči (*Uzroci, Prihvat, Smeštaj, Humanitarna pomoć, Položaj, Svedočenja, Povratak, Institucije*).

Deskriptora ima ukupno jedanaest, ne računajući bibliografske odrednice. Svaki pronađeni tekst upisivan je u excel tabelu sa deskriptorima, a potom je i indeksiran: u tabeli su

³ Ebartova baza tekstova sadrži članke iz sledećih dnevnih novina: *Politika, Blic, Glas Javnosti, Balkan, Kurir, Danas, Večernje novosti i Srpski Nacional*. Potom, iz nedeljnih novina: *Vreme, NIN i Svedok*. Od januara do juna 2005. u arhivu su ušle i regionalne novine: *Ibarske novosti, Dnevnik, Pregled i Pančevac*. Od ukupnog broja tekstova (8912) u našoj bazi, iz Ebartove arhive je 2074 tekstova.

markirane sve zastupljene teme (deskriptori) u tekstu. Jedan tekst je često sadržao više tema. Na primer: tekst „Vlada Hrvatske podržava povratak Srba“ (markirani deskriptori su *Hrvatska, Povratak, Institucije*).

Teme u polarizovanoj štampi

Jedan od najneprijatnijih rezultata analize štampe je da je razlika u pristupu temi izbeglica između provladine i nezavisne štampe (nadalje označeni PVŠ i NZŠ) izuzetno mala; ta „sličnost“ je najpre karakteristična za dnevnu štampu. Teme kojima je posvećeno najviše pažnje u PVŠ su (ubedljivo najviše) Humanitarna pomoć (42,86%), pa Institucije (25,48%).⁴ Kod NZŠ, redosled je obrnut: Institucije (30,46%), pa Humanitarna pomoć (28,19%). Skupa gledano, međutim, nedvosmisleno se može zaključiti da nema bitne razlike u pristupima i interesovanjima: ovakav izbor tema govori da se pretežno radilo o *konstatovanju (teškog) stanja u kojem se izbeglice nalaze*, a o čemu su (gledano prosečno za čitav period) pretežno saopštavale vlasti. Štampa najčešće tek prenosi stavove zvaničnika. Redosled procentualne zastupljenosti sledećih tema navodi na isti zaključak o „*konstatovanju (teškog) stanja*“ kao ključnom pristupu štampe temi izbeglica; to su Prihvat, Smeštaj i Položaj, a razlike u procentualnoj zastupljenosti u PVŠ i NZŠ su neznatne.

Najvažniji pokazatelj je, međutim, da se nedopustiva sličnost polarizovane štampe pojavila u pristupu temi Povratak – svih ovih godina opstruiranom od strane vlasti. PVŠ se njime bavila u 13,36%, a NZŠ u 14,71% tekstova. Nezavisna štampa propustila je priliku da se bavi ovom važnom temom i pomogne u razbijanju strahovite i veoma perfidne blokade od strane vlasti po pitanju povratka izbeglica, koja traje do danas.

Još jedna potvrda propusta u smislu zastupanja izbegličkih prava je i činjenica da su najmanje pažnje oba profila dnevnih novina posvetile temi Prihvat; da su se bavili ovom temom, novinari bi se bavili i socijalnom distancom koja je uzrok velikih problema izbeglica.

Na kraju, što se dnevne štampe tiče ostalo je navesti u odnosu na koje teme su se pojavila najveća razmimoilaženja u pristupima polarizovane štampe. Najveća razika se javlja kod Humanitarne pomoći (PVŠ 42,86%: NZŠ 28,19%), ali je to

⁴ Radi se o procentu tekstova u kojima se spominje navedena tema od ukupnog broja tekstova PVŠ, odnosno NZŠ. Svi dalje navedeni procenti i brojevi u tekstu odnose se na prvu celinu baze tekstova, od početka 1990. do kraja 2002. godine.

posledica ogromnog broja tek šturih zvaničnih saopštenja o pristigloj pomoći obaveznim za PVŠ. Indikacije se mogu uočiti u razlici kod teme Uzroci, od 9,47% u korist NZŠ. Ta razlika, međutim, ima koren u razlazu jedne i druge štampe u odnosu prema Miloševićevom režimu, i po mom mišljenju ne indicira odnos prema izbeglicama. Tu je još i razlika u temi Hrvatska, tačnije u temama o izbeglicama koje imaju veze sa ovom državom: razlika u korist NZŠ je 17,79%. U ovoj razlici krije se tek stidljiva klica drugačijeg, savesnijeg odnosa prema izbegličkoj problematici.

Što se tiče nedeljnih novina, NIN je najveću pažnju posvećivao Uzrocima i Hrvatskoj. Isti je slučaj i sa nedeljnikom Vreme, ali posmatrano u odnosu na ukupan broj tekstova jedne i druge novine, NIN-ova pažnja je u mnogo većem procentu bila posvećena navedenim aspektima. U NIN-u, (ukupno 501 članak za navedeni period), u 68,06 % članaka, autori su se bavili Uzrocima, a u 41,91 % članaka Hrvatskom. U Vremenu (ukupno 464 članak za navedeni period), u 37,28 % ukupnog broja članaka ima govora o Uzrocima, a u 30,38 % o Hrvatskoj.

Navedena statistika, kao i čitanje tekstova nedeljne štampe ukazuju na sledeći zaključak: NIN je fokusiran na istoriju sukoba i začetke ratova, dok je ton tekstova usmeren na opravdavanje uloge Srba u regionalnim sukobima. Tekstove karakteriše izrazita pristrasnost, što je slučaj i sa tekstovima koji se bave Hrvatskom. Izbeglice imaju pasivnu poziciju u tekstovima koji su najpre fokusirani na političku pozadinu ratova, i služe tek kao dodatni „argument“.

Najveća i najvažnija razlika između NIN-a i Vremena je u odnosu prema temi Povratak: svega 3,79% od ukupnog broja članka u NIN-u, na prema 6,25% članaka u Vremenu. Zaključak je isti kao i u slučaju dnevnih novina: frapantno mali broj tekstova i jedne i druge štampe o najvažnijoj temi izbegličke problematike ukazuje na temeljno odstupanje od ključne i obavezuće uloge štampe prema marginalizovanim društvenim grupama, a to je – zastupanje i odbrana njihovih prava.⁵ Ostale sličnosti i razlike u nedeljnoj štampi ne predstavljaju značajnije odstupanje u odnosu na tumačenja o pristupu dnevne štampe.

⁵ Ogroman broj izbeglica se u registracijama opredeljivao za integraciju, dok se tek neznatan broj njih opredeljivao za povratak kao za trajno rešenje. Problem je, međutim, što je takav stav bio odraz i nedostatka informacija o pravom stanju u bivšim republikama, a koje su srbijanske vlasti perfidno blokirale. Upravo u tome leži ključna odgovornost (nezavisne) štampe, što se prepustila glavnim strujama i što nije probila informativnu blokadu, što bi u značajnoj meri pospešilo povratak izbeglih.

Prekršaji medijske etike

Za ocenu ispunjenja medijskih etičkih normi kao parametre sam koristila kategorije profesionalnog izveštavanja navedene od strane Saveta za štampu Medija centra, koji od februara 2005. godine radi na projektu monitoringa štampanih medija, finansiranog i podržanog od UNESCO. Reč je o 18 osnovnih kategorija medijske etike koji će u ovom radu biti navedeni u delovima koji su u neposrednoj vezi sa zaključcima istraživanja⁶.

Upravo u oblasti medijske etike dolazi do izražaja razlika u pristupu izbegličkoj tematici provladine i nezavisne štampe, i to do pada Miloševićevog režima. Preciznije rečeno, dva perioda - pre i posle 5. oktobra 2000. godine - razlikuju se u pristupu provladine, a ne i nezavisne štampe.

Kako sam već navela, mediji su svih 15 godina bili verni odraz u ogledalu države, tretirajući izbeglice onako kako su ih tretirale i vlasti. Pri tome, pre i posle Miloševića nije došlo do suštinskih promena u odnosu države prema izbeglicama - ako pod pravilnim odnosom podrazumevamo onaj koji znači preuzimanje pune odgovornosti države za posledice rata na živote izbeglica.

Postojala je, međutim, jedna, i nedvosmisleno suštinska razlika između provladine i nezavisne štampe, koja ujedno govori i o jedinoj promeni koja je nastala nakon pada Miloševićevog režima: prestala su najgrublja ugrožavanja elementarne slobode i prava, kao što su pravo na život i pravo na slobodno kretanje i odlučivanje - rečju, gruba kršenja ljudskih prava koja jesu karakterisala Miloševićev period. Prestala su, takođe, i najgrublja kršenja etičkih normi u provladinim medijima.

Ipak, ni taj elementarni napredak, čini se, nije promišljen, već sponatan ili posledičan ukupnom stanju u društvu. Najgora egzistencijalna kriza po izbeglice već je bila odavno prošla, zajedno sa završetkom ratova. Nije više bilo velikih izbegličkih talasa i potrebe za kontrolisanim naseljavanjima, kao ni za mobilizacijom, kad već frontova više nije bilo. Prestala je tako i potreba za tekstovima, kao na primer sledećih, objavljenih u Politici od 1991. do 1999. godine: "Ko nije sa nama on je protiv nas", "Avalu vratiti izletnicima" "Dvadesetčetiri sata za prijavljivanje vojnih obveznika Krajine", "Da li su vojnosposobne izbeglice nepoželjne", "Jedini uslov su regularna dokumenta" ili "Više od 30.000 izbeglica u SRJ su žrtve agresije NATO".

6 Više o Savetu za štampu Medija centra i o pomenutom projektu može se naći na www.mediacentar.org.yu. Izvanredan uvid u ovu oblast predstavlja knjiga „Etika u medijima: primeri i kontraverze“; autor Luis Alvin Dej, izdavač Medija centar, 2004.

Verovatno najsramnije kršenje etičkih normi u tekstovima o izbeglicama je iz oblasti diskriminacije na etničkoj osnovi i podstrekivanja na mržnju. Evo primera iz Politike, koja je u tome prednjačila: "Intenzivno naseljavati Srbe", (4. 4. 1992. godine, autor M.V.Š.) i odmah zatim i "Hrvati nemaju šta da traže u Srbiji" (5. 4. 1992. godine, autor Backović, J.).

Nakon promene režima, nema više otvorenog pozivanja na progon, diskriminaciju ili grube „zloupotrebe osećanja ljudi ili njihovog neznanja ili nesposobnosti za rasuđivanje“ - što je takođe jedna od važnih etičkih normi novinarstva, odnosno, nema takvih prestupa u meri u kojoj su bili zastupljeni za vreme Miloševićeve vladavine.

Ali, evo primera u kojoj meri Politika nastavlja da prati (nepromenjenu manipulativnu) državnu politiku (prema izbeglicama), što je manji greh od nastavljanja "tradicije" neobjektivnog novinarstva: "Povratak Srba na Kosovo u oktobru" (11. 9. 2000. godine), "Postoje uslovi za povratak Srba na Kosovo" (5. 3. 2001. godine) ili "Pravi povratak Srba tek treba da počne" (17. 7. 2001. godine).

Još jedan veoma važan profesionalni prekršaj koji se nastavio i nakon promene režima odnosi se na sledeće: "Rasu, veru, nacionalnost, etičku pripadnost, seksualnu orijentaciju i porodični status čoveka novinar će pomenuti *samo ako je to neophodno za informaciju*". U slučaju izbeglica, ovaj prekršaj je gotovo konstanta; privatnost i dostojanstvo narušavani su na najbezobzirniji mogući način. Osim toga, iako se to čini potpuno bezazlenom greškom, verujem da će se posledice *obaveznog napominjanja etničke pripadnosti i porekla* u tekstovima o izbeglicama tek pokazati. Za vreme Miloševića, recimo, gotovo da nije bilo rezimea bilo kog od zvaničnika ili institucija u kojem nije napomenuto da su Srbija i Crna Gora primile i izbeglice ne-srpskih nacionalnoti. Ipak, verujem da su dalekosežnije posledice prouzrokovane insistiranjem na obrazlaganju nečijeg društvenog položaja ili nečijih problema gotovo isključivo u kontekstu etnosa.

Dominantni utisak nakon pregleda celokupne baze tekstova je da je najviše prekršaja načinjeno usled senzacionalističkog pristupa, koji delim na *senzacionalizam patnje* i *politički senzacionalizam*.

"Nezanimljive" izbeglice

Ima mnogo primera koji govore o tome koliko mali značaj štampa pridaje temi izbeglica, kao i to da izbeglice često nisu u centru tekstova, već tek dodatni „argument“, ili povod, za obradu drugih tema koje se njih direktno ne tiču. Radi jednostavnosti, odabrala sam primer koji smatram jednim

od najslikovitijih za čitav analiziran period. Taj primer je daleko od toga da bude "najvažniji" ili "najdramatičniji", ali je ipak, veoma indikativan.

Izvanredan primer političkog senzacionalizma je afera oko smene Sande Rašković Ivić, komesarke za izbeglice, koja je započeta krajem avgusta 2002. godine, a završena je februara 2003. godine. U intervjuu Branka Radujka, tadašnjeg savetnika za izbeglice premijera Zorana Đinđića, izrečene su ozbiljne optužbe na račun komesarke: da opstruira Vladinu nacionalnu strategiju za izbeglice, da se bavi izgradnjom stanova koji su u suprotnosti sa građevinskim i finansijskim planovima Vlade, da samostalno vodi spoljnu politiku i da manipulise rezultatima registracije izbeglica⁷. Komesarka je nekoliko meseci kasnije smenjena. Neposredno nakon intervjua i nekoliko nedelja nakon faktičke smene, novine su burnije nego ikada do tada pratile „izbegličke“ probleme (ne računajući egzodus iz Hrvatske). Zapravo, radilo se o mnogobrojnim tekstovima u dnevnoj i nedeljnoj štampi u kojima je smena Sande Rašković Ivić ocenjivana kao „politička“ i kao posledica opsesivnog sukoba na liniji Zoran Đinđić i Vojislav Koštunica; komesarka je predstavljena kao žrtva tog sukoba, tačnije, neupitno je prihvaćeno njeno obrazloženje o političkoj smeni. Neki od tekstova su nosili naslove: *Premijer protiv komesara* (NIN, 3. 10. 2002. godine; Mitrinović, B.), *Opasan potez* (Economist, 23. 2. 2003. godine, nepoznat autor) ili *Smenjena sam zbog podrške Koštunici* (Blic, 17. 2. 2003. godine, Kalezić, M.).

Istina je da je Sanda Rašković Ivić "uskočila" u jesenju predsedničku kampanju Vojislava Koštunice tek nakon što je postalo jasno da jednogodišnja opstrukcija Vlade u oblasti izbeglica neće više moći da se toleriše; do tada, ona je bila potpredsednik Demokratskog centra Dragoljuba Mićunovića, prijateljske partije Demokratske stranke. Sa druge strane, nema nikakve sumnje da je lako moglo biti i drugih (političkih) motiva u njenoj smeni osim neprofesionalizma, budući da je i pre javnog istupanja u korist Koštunice komesarka došla u sukob sa više ministara u Vladi. Poenta, međutim, nije bila u tome; tim pre jer je ta smena političku težinu imala isključivo zbog mogućnosti da se napadne premijer Zoran Đinđić.

Naime, u najvećem broju tekstovima koji su pratili ovu aferu nije se postavljalo pitanje (ne)rada komesarke; dakle, nije se pokrenuo čitav niz spornih pitanja najneposrednije vezanih za rešavanje životno važnih pitanja izbeglica. Tačnije, izbeglice, zbog čijeg zanemarivanja je komesarka

de facto odgovorna (ma kakvi još bili i drugi motivi njene smene) nisu uopšte ni spominjane, čak ni radi kurioziteta.

Ovim su prekršene etičke obaveze novinara da upotrebi više suprotstavljenih izvora u tekstu i da nepristrasno tumači i ocenjuje činjenice, i upotrebljen je senzacionalistički pristup temi koji je, po pravilima profesije, „nesaobrazan novinarstvu“.

Najslikovitija činjenica iz ovog primera je zapravo fascinantni propust da se primeti mnogo veća specifična težina vesti o zanemarivanju i nesavesnom tretmanu izbeglica nego što je to „politička“ smena osobe relativnog uticaja i značaja. Činjenica, pak, šta je u ovom slučaju imalo veću medijsku specifičnu težinu, govori slikovito o razumevanju teme izbeglica. Profesionalno gledano, aktuelnost koja je apsolutni diktat štampe, uopšte ne bi bila ugrožena time da se u okviru rasprava o prirodi smene pokrenulo i niz ključnih pitanja vezanih za odnos države prema izbeglicama. Na isti zaključak navodi i podatak o tome u kojim slučajevima izbeglice dospevaju na početak vesti ili na naslovne strane.

Za 14 i po godina, obe nedeljne novine su objavile najmanje po 780 izdanja; izbeglice su bile tema sa naslovne strane dva puta u slučaju Vremena, i pet puta u slučaju NIN-a, plus još jednom u formi podnaslova, dakle kao jedna od tema, ali ne i naslovna tema broja. Još jasnija slika dobija se kada se od navedenog broja oduzmu naslovne strane posvećene egzodusu Srba iz Hrvatske (jedna naslovna strana Vremena i tri naslovne strane NIN-a), što je najpropraćeniji izbeglički događaj ikada; srazmera tragedije je zaista, jedan jedini put, dovela izbeglice na sve naslovne strane u zemlji, i u *head lines* svih stranih televizija. Istu propraćenost u domaćim medijima, elektronskim kao i pisanim, doživela je i desetogodišnjica „Oluje“, obeležena avgusta 2005. godine.

Još jedna, poslednja ilustracija na temu potrebnog praga senzacije (naročito elektronskih) medija za temu izbeglica je takođe relativno skorašnji događaj, iz prve polovine februara 2005. godine. Sve novine su prenele, a na većini televizija dve „izbegličke“ vesti bile su i u najavima udarnih dnevnika: u roku od dva dana dvoje romske dece je izgorelo u divljem izbegličkom kampu nadomak Beograda, a potom su i izbeglice iz kolektivnog centra Planum u Novoj Pazovi izbačene na ulicu jer je kamp predviđen za zatvaranje. Nekako u isto vreme tih dramatičnih događaja, dogodilo se ono što se bez imalo preterivanja može oceniti najvažnijim regionalnim događajem nakon potpisivanja Dejtonskog sporazuma: potpisivanje trilater-

⁷ "Nužna su nova rešenja", Vreme, 29. avgust 2002. godine; autor Jelena Grujić.

alne Dekleracije o rešavanju izbegličko-raseljeničkih pitanja u Sarajevu 31. januara. Deklaracija je prvi trilateralni dokument koji su posle neprijateljs-tava potpisale SCG, BiH i Hrvatska, zajedno sa još tri međunarodne organizacije: EU, OEBS i UNHCR, kao garantima koji će obezbediti sprovođenje Dekleracije u delo. Ni na jednoj srbijanskoj televiziji to nije bila vest dana, a samo je RTS prenela u nekoliko reči tu informaciju. U Sarajevu, poređenja radi, događaj je pratilo 17 kamera. Taj sporazum je, rečeno je, "uslov svih uslova" ulaska u EU, za sve potpisnice. Hrvatska Vlada je krajem 2005. godine finansirala medijsku kampanju u Srbiji pozivajući na povratak izbeglih, u skladu sa obavezama preuzetim potpisivanjem Dekleracije.

Takva selekcija vesti posledica je sa jedne strane elementarnog nepoznavanja izbegličke problematike, a sa druge strane, posledica onoga što bih nazvala *senzacionalizam patnje*, koji je pratio srpsko novinarstvo tokom Miloševićevih godina i kojeg se naša profesija još dugo neće odreći.

Zaključak

Ključna razlika u pristupu temi izbeglica između provladine i nezavisne štampe vidljiva je najviše u oblasti kršenja novinarskih etičkih kodeksa koje karakteriše provladinu štampu, naročito za vreme režima Slobodana Miloševića. Etički kodeksi su, međutim, kršeni u oba tabora, i krše se do danas, sa tom razlikom da se ipak ne radi o najtežim (krivičnim) delima (podstrekivanje na mržnju, progona, diskriminaciju...), već o prekršajima koji se tiču senzacionalizma i poštovanja privatnosti i dostojanstva – govoreći o načelnom trendu u štampi. Pojedinačno, naravno, i dalje ima novinara koji su sramota profesije i kojima bi trebalo zabraniti dalji rad (kao što je to slučaj sa dnevnicima "Kurir" i "Internacional").

Suštinski poražavajuća činjenica je da su oba profila štampe sa podjednakim nerazumevanjem izveštavala o izbeglicama, značajno doprinoseći dugogodišnjoj marginalizaciji izbegličke grupe.

Na našem tržištu dugo godina izlazi i specijalizovana štampa za izbeglice⁸, ali je nju karakterisala i još uvek karakteriše kranja samoudubljenost i samoizolacija. Konačan račun takve medijske scene je: opšta neinformisanost izbeglica koju smatram ključnim uzrokom (samo)izolacije i margin-

alizacije ove društvene grupe. Ako bi i želeli, ti ljudi u najvećem broju slučajeva ne znaju kako da se izbore za ostvarenje prava na pristup pravima, te za društvenu ravnopravnost.

Mediji prema žrtvama rata nisu imali aktivan odnos kao u slučaju kreiranja ratne politike i kulture, već je tome nasuprot, njihov pristup bio pretežno pasivan, što ne znači i manje štetan. To znači da je ogromna većina objavljenih tekstova o izbeglicama bila inicirana "spolja" (tekućim dešavanjima, koji pretežno dolaze od Vlade), a ne od strane novinara i redakcija. Povrh svega toga, važni događaji iz ove oblasti nisu bili dosledno medijski praćeni i nije im pridavana niti adekvatna, a naročito ne posebna važnost.

Drugi važan aspekt odnosa medija je da su žrtve, pa tako i izbeglice, pretežno tretirane kao objekt, a ne kao subjekt političkih procesa vezanih za sukobe i rat, te za procese ponovnog uspostavljanja još uvek veoma rezervisanog dijaloga nekada zaraćenih strana. Mnogobrojne štetne posledice takvog razumevanja izbeglica – kao objekata, a ne kao subjekata života - vidljive su u najvećem broju tekstova: to je odnos prema ugroženom, *znači* prema manje vrednom; odnos prema onome koji je društveno marginalan, *znači* odnos sažaljenja; odnos prema nemoćnom, *znači* odnos prema nesposobnom. To je, dakle, odnos bez poštovanja prema žrtvi i bez suštinskog razumevanja razmere izbegličke tragedije; to nije odnos prema onima koji su kao Mi, već koji su kao Drugi.

Na kraju, najveću krivicu medija vidim u tome što su predstavljali odraz u ogledalu zvanične politike, što su osim toga reflektovali i marginalizaciju izbeglica u društvu umesto da se otvaraju pitanja ostvarivanja njihovih prava i da utiču na opšte bolje društveno razumevanje i prihvatanje ugroženih. Za puno razumevanje državnih i društvenih mehanizama koje su mediji reflektovali, potrebno je upoznati se sa procesima integracije izbeglih u Srbiji i Crnoj Gori, kao i sa procesima socijalne distance koji su pratili integraciju.⁹

Iako to nije predmet ovog rada, napomenula bih da je identičan odnos – pasiviteta i objektivacije – pored vlasti i medija, imao i nevladin sektor.¹⁰

Mediji nisu ispunili svoju najvažniju obavezu prema izbeglicama: propustili su važnu priliku da

8 Novina "Odgovor" postojala je od novembra 1991. do januara 2001. godine. Od redakcije te novine nastao je „Novi odgovor“, koji je počeo da izlazi januara 2001. godine i izlazi do danas. Obe novine izlazile su u različitim intervalima, od nedeljne do mesečne, u zavisnosti od finansijske podrške.

9 U knjizi *Politička upotreba izbeglica* posebna poglavlja su tome posvećena. U ovom radu neće biti obrazlagani ti aspekti.

10 Ova tvrdnja odnosi se prvenstveno na vlasti, medije i NVO u SCG, iako se bez mnogo bojazni od greške ona može odnositi i na druge ex - Yu države.

vlasti izlože konstantnom pritisku u cilju podsticanja na rešavanje problema iz ove oblasti. Ovaj pro-pust naročito ide „na dušu“ nezavisnim medijima.

Jelena Grujić

**Serbian press about refugees:
1990. – 2005.**

In this paper Serbian press' approach toward refugees as a topic, for period of last fifteen years is analyzed. The analyses is built up on huge data-

base of all articles about refugees published in pro-government and independent, daily and weekly Serbian press, in mentioned period. Results of this research are crushing: differences of approaches in pro-government and independent press are minor; both press profiles, despite of what was expected, were shown equal lack of understanding toward the topic, contributing to social marginalization of refugees. Professional ethical codex have been remarkably violated all the time. These findings are part of a forthcoming book "Political framing of refugees: 1990. – 2005."

DR NATAŠA MRVIĆ-PETROVIĆ*

Medijsko izveštavanje i poštovanje ljudskih prava učesnika u krivičnom postupku

Uradu se navode primeri iz prakse sudova sa područja Srbije (u toku 2004. godine), i na osnovu objavljenih rezultata posmatranja krivičnih postupaka autorka konstatuje da netačno medijsko izveštavanje ima neminovnih posledica po pravo na pravično suđenje. Ona razlikuje dve pojave, različite po ciljevima, ali iste po posledicama: manipulaciju medijima (kojima se poverava prenošenje netačnih informacija) i senzacionalističko, netačno ili pristrasno medijsko izveštavanje. Kao najjednostavnije načine sprečavanja ovih pojava predlaže edukaciju medija i ograničen pristup informacijama u fazi prekrivičnog i prethodnog krivičnog postupka.

Ključne reči: mediji, ljudska prava, krivični postupak.

Uvod

Ostvarivanje osnovnih postulata demokratije neraskidivo je povezano sa načelom podele vlasti. Uprkos ustavnom proklamovanju odvajanja zakonodavne, izvršne i sudske vlasti i zakonskoj regulativi koja ima za cilj da organizaciono tu podelu uredi, uvek postoje teškoće da se u praksi ta načela realizuju. Čak i u ekonomski razvijenim društvima sa dugom tradicijom parlamentarne demokratije, ponekad su uočljivi politički potezi kojima se nastoji, uz iskorišćavanje medija, uticati na sud. U državama u procesu tranzicije, ovakve pojave ne predstavljaju izuzetak nego pravilo.

Poslednjih godina interes naše javnosti za tok i ishod pojedinih krivičnih suđenja raste. Radi se pre svega o postupcima koji se vode pred Posebnim

odeljenjima Okružnog suda u Beogradu (za organizovani kriminalitet ili za ratne zločine), kao i o slučajevima u kojima su prvaci pojedinih političkih stranaka žrtve krivičnih dela ili mogući osumnjičeni. Gotovo da nema dana u kome se na stranicama «žute štampe» ne otkrivaju skandalozne pojedinosti vezane za živote žrtava, mogućih učinilaca krivičnih dela, pa i pojedinih sudija. U raskoraku između nedelotvorne krivičnopravne zaštite časti i ugleda pojedinca i nedovoljne građanskopravne zaštite ličnosti, medijsko izveštavanje, kada se odnosi na učesnike određenog krivičnog postupka, u svemu može biti suprotstavljeno načelu poštovanja ljudskih prava. Upravo je to jedan od krajnjih zaključaka sa konferencija pripadnika pravosuđa povodom projekta koji su tokom 2004. godine realizovali Centar za antiratnu akciju i Fond za otvoreno društvo, u saradnji sa većim brojem nevladinih organizacija u Srbiji. Ovim istraživanjem, pod nazivom «Posmatranje postupanja sudova prilikom suđenja za krivična dela u Srbiji, sa aspekta poštovanja ljudskih prava», bio je obuhvaćen 261 sudski postupak koji se vodio pred okružnim i opštinskim sudovima. Rezultati istraživanja su u međuvremenu publikovani¹.

Tokom sprovednog istraživanja, iako uzgredno u odnosu na predmet istraživanja, moglo se ustanoviti da poštovanje ljudskih prava i sloboda u krivičnom postupku zavisi i od istinitog i kvalitetnog medijskog izveštavanja. Manipulacije navodnim izjavama iz «poverljivih» izvora, iznošenje podatka o porodici žrtava ili učinilaca krivičnih dela, senzacionalističko izveštavanje i slično, predstavljaju samo neke primere kako neprofesionalno

* Redovni profesor krivičnog prava na Pravnom fakultetu Univerziteta »Union« u Beogradu. Bavila se istraživanjima iz oblasti viktimologije, alternativnih krivičnih sankcija, naknade štete, prekršaja, trgovine ljudima i zatvorskog sistema. E-mail: fpp@verat.net.

1 Videti: "Ljudska prava pred sudovima u Srbiji (izveštaj o posmatranju postupanja sudova prilikom suđenja za krivična dela u Srbiji u 2004. godini, sa aspekta poštovanja ljudskih prava)", (2005) Beograd: Centar za antiratnu akciju i Fond za otvoreno društvo – Srbija. Autorka ovog članka bila je rukovodilac ovog istraživanja.

ponašanje novinara prilikom izveštavanja o slučaju koji treba da bude procesuiran može biti razlog kršenja ljudskih prava, jer otežava ili čak potpuno onemogućava nepristrasan rad suda. A zadatak ovog rada jeste da se, na primerima iz istraživanja koje je sprovedeno, ukaže upravo na one postupke medija kojima se grubo krše ljudska prava.

Uticao medija na nepristrasnost suda

Složeni posao suđenja u kome sudija treba da pokaže svu svoju stručnost, umešnost, pravičnost i ljudskost može se na optimalan način ostvarivati samo u onim uslovima u kojima sudija nije izložen bilo kakvom pritisku. U demokratskim društvima ne samo da se ne postavlja kao problem obezbeđenje uslova koji omogućavaju da sudija bude nepristrasan u svom radu, nego gotovo da nije moguće da pojedini sudija bude bez osnova izložen napadu na vlastitu ličnost, jer se takav postupak shvata kao pritisak na sud. Situacija je, međutim, potpuno različita kod nas, gde se već uobičajilo da stranka nezadovoljna odlukom suda može javno uputiti ne samo kritiku na račun suda, nego čak i pretnju. Ovakvi primeri, koje često uočavamo i u štampi i na televiziji, ukazuju na štetan uticaj medija na nepristrasan položaj suda.

Jasno je da je najvažniji preduslov nepristrasnosti suda garantovanje u punoj meri nezavisnosti sudova. U uslovima čestih kadrovskih izmena u pravosuđu, teško je postići da oni ažurno, stručno i nepristrasno obavljaju svoje funkcije.

Jedan od značajnih zaključaka u vezi sa nepristrasnim postupanjem sudova bio je da su, u odnosu na ukupan broj posmatranih slučajeva postojali malobrojni primeri da su okrivljeni (ili drugi učesnici u postupku) podnosili zahteve za izuzeće sudija. Većinom se u tim malobrojnim slučajevima išlo na odugovlačenje postupka, i na te razloge ukazivali su u svojim izveštajima posmatrači.² Ali, postojali su primeri kada je tendenciozno medijsko izveštavanje ili iznošenje u javnost neproverenih informacija u konkretnom slučaju išlo na uštrb ljudskih prava.

Naročito je primetan bio štetan uticaj medija na nepristrasnost suda tokom perioda vanrednog stanja posle ubistva premijera Đinđića, kada su mediji izveštavali o hapšenjima poznatih ličnosti u pojedinim sredinama ili o rasvetljavanju teških krivičnih dela. U ovakvim slučajevima, štetna novinska kampanja i atmosfera uznemiravanja javnosti direktno podstiču subjektivnu pristrasnost sudije i

utiču na njegovu objektivnost prilikom donošenja sudske odluke, tako da predstavljaju propust u smislu člana 6 st. 1 Evropske konvencije.³ U nastojanju da se na odgovarajući način medijski "isprate" aktivnosti organa gonjenja, došlo je do velikih propusta u izveštajima koje su predstavnici izvršne vlasti (ministarstva pravde i unutrašnjih poslova) prezentovali javnosti. Vremenska distanca koja nas deli od akcije "Sablja" daje za pravo zaključku da se radilo o neodmerenim i tendencioznim iskazima koji su imali za cilj da se direktno utiče na javno mnjenje (a time posredno i na rad suda).⁴ Neka od tadašnjih spektakularnih hapšenja pojedinih sudija, javnih tužilaca i advokata, nisu imala očekivani epilog, osim što je povređen ugled ovih ljudi. Činjenica da su nas mediji u to vreme "bombardovali" novim informacijama o hapšenjima samo sporadično se može uočiti iz sprovedenog istraživanja. Primera radi, ukazuje se na senzacionalistički prilog utemeljen isključivo na informacijama iz policije iznet u vreme «Sablje» u TV emisiji «Rikošet» o petorici okrivljenih za krivično delo razbojništva u Beogradu. Ili, recimo, dnevni list «Blic» preneo je neistinite navode o optuženom iz Novog Pazara koji je lišen slobode u vreme "Sablje" uz fotografije iz njegovog lokala u kome se navodno "diluže" droga i organizovano obavlja prostitucija, pri čemu je iste navode širila u javnosti i policija i tako podelila javno mnjenje u ovoj sredini, da bi u kasnijem postupku okrivljeni bio optužen i osuđen samo za krivično delo neovlašćenog nabavljanja i držanja vatrenog oružja i municije iz člana 33. stav 2. u vezi stava 1 Zakona o oružju i municiji.⁵

U ovim primerima mediji su samo delimično "odgovorni", jer su prenosili nepouzdate informacije koje su dobijali od predstavnika izvršne vlasti. Ponekad su neodmerene izjave davale i sudije, kada su se unapred izjašnjavali o dokaznom postupku ili o očekivanom ishodu postupka, iako je predmet tek bio u fazi istrage. Jedan od najupečatljivijih primera vezan je za slučaj K 25/99 Okružnog suda u Somboru u kome je osnovni dokaz bio vezan za rezultat DNK analize. Zabeleženo je da su postupajući sudija i predsednik suda davali izjave u štampi o tome kako je policija "besprekorno obavila posao",

3 Haarland, Ch., Roche, R., Strauss, E. (2003) *Commentary to the European Convention on Human Rights*, Sarajevo:Gračar promet, str. 52.

4 "Ljudska prava... ", op. cit., str. 30-31. I u redovnim prilikama je manipulacija medijima jedan od načina da se interesi grupe na vlasti prikažu kao interesi naroda ili, nasuprot tome, da se aktuelna vlast dezavuiše: Čirić, J. (2001) *Društveni uticaj na kaznenu politiku sudova*, Beograd: Vojnoizdavački zavod i Institut za uporedno pravo, str. 107.

5 "Ljudska prava... ", op. cit., str. 31

2 "Ljudska prava pred sudovima u Srbiji", op. cit., str. 30.

da se radi o slučaju koji je ušao u anale sudstva, jer se nesumnjivi dokaz izvodi na osnovu DNK analize, pri čemu je krivica okrivljenog u potpunosti dokazana, da bi tokom kasnijeg suđenja, na osnovu superveštačenja, došlo do potpunog obrta i obustave postupka protiv okrivljenog koji je od početka tvrdio da nije ni poznavao oštećenu.⁶

Za razliku od ovakvih primera, mediji su jedini krivci za nepoštovanje ljudskih prava učesnika u postupku u slučaju kada na osnovu svojih "poverljivih" izvora izveštavaju o hapšenju ili rasvetljavanju krivičnih dela. Nedovoljna stručnost udružena sa manjkom etike pogubna je ne samo po prava ličnosti žrtve ili učinioca, nego i po prava članova njihovih porodica. Demantiji po pravilu izostaju, ili bivaju objavljeni tek pošto su prouzrokovane neotklonjive štetne posledice. U manjim mestima, u kojima se ljudi dobro međusobno poznaju, ovakve posledice mogu otežati dalji život u tim sredinama. Primeri iz istraživanja ukazuju na pristrasno izveštavanje medija, bilo na štetu ili u korist okrivljenih. Jer, između ostalog, akcijom "Sablja" su "pod udar zakona" došla i ona lica za koje su niz godina ranije postojale sumnja da se bave nekim nedopuštenim radnjama, ali ipak nisu bila krivično gonjena, jer su bili uticajni u svojoj sredini.⁷

Izveštavanje uz prenošenje neproverenih informacija, "kopanja" po prošlosti okrivljenih i njihovih žrtava koja nisu u funkciji izveštavanja o samom događaju, davanje vrednosnih ocena ponašanju učinioca, žrtve ili drugih aktera sudskog postupka, samo su neki tipični primeri kršenja ljudskih prava medijskim izveštavanjem. Krivična dela koja u velikoj meri izazivaju zgražanje javnosti, poput ubistava u porodici, masovnih ubistava, ubistava ili seksualnih krivičnih dela učinjenih nad decom ili maloletnicima i slično, uvek imaju "dobru prođu" u sredstvima javnog informisanja, a neretko su takva izveštavanja netačna ili preterana. Pritisak javnog mnjenja koji je kroz medijsko izveštavanje potenciran, očigledan je bio u slučaju K 31/03 Okružnog suda u Zrenjaninu u kome su zbog smrti deteta okrivljeni očuh i majka. Pri tome je karakteristično da se javno mnjenje više zgražalo nad postupanjem majke (koja nije sprečila očuha da zlostavlja dete), nego nad postupcima drugookrivljenog.⁸ U

uslovima u kojima postoji veliko uznemirenje javnosti usled izvršenja krivičnog dela, uloga medija ne bi smela da bude u podsticanju takvog interesovanja javnosti koje može imati nepovoljnog uticaja na rad suda.

Nije jasno ko medijima ustupa informacije o slučajevima povodom kojih je tek izvršen uvidaj. Pripadnici pravosuđa koji su učestvovali na regionalnim konferencijama održanim u Beogradu, Novom Sadu, Nišu i Kragujevcu iznosili su primere iz svog rada da su mediji rezultate pojedinih istražnih radnji komentarisali pre nego što su istražne sudije koje rukovode postupkom u toj fazi imale priliku da se sa tim rezultatima upoznaju. Potpuno je izvesno, s druge strane, da izneti podaci ne samo da ne mogu biti potpuni, nego su često selektivno i pristrasno odabrani ili prokomentarisani i, neretko, nanose značajnu štetu samoj istrazi.

Zabeležen je i jedan primer (predmet K 112/04 Okružnog suda u Jagodini) u kome su u javnosti imali više odjeka iskazi okrivljene, koja je bila poznata u toj sredini, između ostalog, i po svom političkom radu, u odnosu na izjave lica bliskih žrtvi. Stoga je posmatrač mogao da konstatuje da je tek tokom glavnog pretresa, iz izjava prisutnih svedoka i prijatelja ubijenog (inače muža okrivljene) javnost mogla steći pravu predstavu o ličnosti žrtve.⁹ Na žalost, javnost na pretresima nije previše zastupljena, a interes medija za praćenje sudskih postupaka opada sa trajanjem postupka. Poznato je da je najveće interesovanje medija dok ne započne suđenje, a već sa objavljivanjem prvih informacija sa suđenja, interesovanje medija se gasi. I to je još jedan od razloga zbog kojih izostaje pravilno medijsko izveštavanje o krivičnosudskom slučaju. Time je javnost onemogućena da pravovremeno sazna za preokrete u toku suđenja ili za ishod sudskog postupka u kome je već na početku okrivljeni oglašen «krivim» za delo koje mu je po medijskom izveštavanju stavljeno na teret.

Uprkos pritiska javnosti i medija, sudije se trude da svoj posao savesno izvrše. Na primer, u jednom slučaju iz Subotice, radilo se o izvršenju teškog dela protiv bezbednosti javnog saobraćaja i nepružanja pomoći licu povređenom u saobraćajnoj nesreći. Javnost je bila ogorčena, jer je u toj saobraćajnoj nesreći, koju je okrivljeni skrivio, troje lica bilo ozleđeno (među kojima i beba od tri meseca), dok je jedno lice poginulo, a okrivljeni je pobe-gao sa mesta nezgode. Uprkos velikog pritiska medija i javnosti, posmatrač je konstatovao da je sudija veoma savesno i pažljivo rukovodio suđenjem, starajući se da samo u neophodnoj meri

6 "Ljudska prava...", str. 31-32.

7 Na primer u K 56/00 Okružnog suda u Kraljevu suđeno je licima koja su godinama ranije u svojoj sredini važila za kriminalce, ali takva njihova delatnost nije bila predmet sudskih postupaka. Posle hapšenja i pokretanja krivičnog postupka za ranije izvršena dela, mediji su se «oslobodili» i o njihovom slučaju je izveštavano senzacionalistički i uz preterivanja («Ljudska prava...», str. 32).

8 Primer naveden u "Ljudska prava...", str. 32.

9 "Ljudska prava...": str. 32.

ograniči slobode okrivljenog (u istrazi je bio oko jedan mesec u pritvoru, a kasnije se u istrazi i na glavnom pretresu brani sa slobode uz pomoć branioaca). S obzirom na rezultate istraživanja, očigledno je da ovakvi primeri iz rada sudova sa područja Srbije preovlađuju, uprkos velikom pritisku medija i, neretko, senzacionalističkom i neprofesionalnom odnosu prilikom izveštavanja sa suđenja.

Zaključak

Izneti primeri ukazuju da poštovanje ljudskih prava podrazumeva stručan i odgovoran odnos medija kada izveštavaju o sudskim slučajevima i radu suda. Da bi se sprečile moguće zloupotrebe, naročito u smislu povreda čl. 6 st. 1. Evropske konvencije o ljudskim pravima i osnovnim slobodama, trebalo bi da rad suda u većoj meri bude dostupan opštoj javnosti. Kako bi se izbegle proizvoljne interpretacije u medijima, trebalo bi da sudovi i tužilaštva imenuju naročito, ovlašćeno lice, za kontakt sa medijima.

Da bi mediji u punoj meri mogli da odgovore svom osnovnom zadatku, a to je da pruže pravovremenu, potpunu i istinitu informaciju javnosti, potrebno je da novinari budu tome dorasli. To podrazumeva da bi pojedini novinari trebalo da imaju posebna znanja ukoliko prate suđenja ili izveštavaju o krivičnosudskim predmetima.

U cilju potpunije zaštite prava ličnosti učesnika u krivičnom postupku (naročito onda kada to nalažu i interesi istrage) trebalo bi razmišljati o potpunoj zabrani objavljivanja bilo kojih podataka o slučaju koji još nije procesuiran. Predlog da se, u skladu sa sličnom praksom u Švajcarskoj zabrani objavljivanje informacija o krivičnom slučaju u medijima sve dok ne bude doneta prvostepena presuda (dakle u fazi postupka kada postoji velika mogućnost da se pravosnažna sudska odluka neće bitno razlikovati od prvostepene), bio je iznet na konferenciji u Kragujevcu koju su za nosioce pravosudnih funkcija, pripadnike policije, medije i nevladine organizacije organizovali Centar za antiratnu akciju i Fond za otvoreno društvo krajem 2005. godine.

Nataša Mrvić- Petrović, PhD

Media reporting and respect of human rights in criminal procedure

In this paper the cases from the practice of criminal courts in Serbia during 2004 are analyzed. On the basis of findings from monitoring of trials the author argues that incorrect media reporting has negative consequences on the right to fair trial. Political manipulation of media and biased and sensationalistic reporting are stressed. As a possible solution the author suggests education and restricted access to information during pre-trial procedure.

DR NILS CHRISTIE*

Restorativna i retributivna pravda u kontekstu rata i ratnih zločina¹

Autor se u radu bavi pitanjem odnosa restorativnog i retributivnog reagovanja na rat i ratne zločine. Polazeći od postavki teorije etiketiranja i kritičke kriminologije, autor u ovom, kao i u drugim svojim radovima, tvrdi da krivično delo ne postoji, već da postoje ponašanja koja mogu da budu jako loša, strašna, ali koja u zavisnosti od konteksta u kome se dešavaju mogu da budu smatrana ili ne smatrana kažnjivim. U osnovi kažnjavanja je bavljenje posledicama a ne uzrocima, pa samim tim retributivni pristup ima značajna ograničenja. S tim u vezi, iako smatra da postoje ponašanja za koje je kažnjavanje jedini adekvatan odgovor, autor se zalaže za njegovu razumnu primenu i naglašava potrebu da se kreiraju društveni mehanizmi koji omogućavaju da se osobe koje su u sukobu sretnu i zajednički diskutuju o problemima koje imaju i načinima na koje mogu da ih reše. Važno je dati priliku žrtvama da kažu šta im se dogodilo i koje su njihove patnje, ali je važno i da izvršioци imaju mogućnost da kažu zašto su uradili to što su uradili. Jedino na ovaj način se može delovati i na uzroke, odnosno na popravljane narušenih društvenih odnosa i pomirenje strana u sukobu.

Ključne reči: rat, ratni zločini, restorativna pravda, krivično pravo.

Na početku bih želeo da vam se zahvalim što ste došli da čujete moje predavanje i da vam se

* Prof. dr Nils Christie je profesor kriminologije na Institutu za kriminologiju i sociologiju prava Pravnog fakulteta Univerziteta u Oslu (Norveška).

¹ Ovaj rad predstavlja transkript predavanja koje je prof. dr Nils Christie održao 14. novembra 2005. godine u Beogradu u prostorijama fondacije Friedrich Ebert Stiftung, a u organizaciji Viktimološkog društva Srbije. Predavanje je objavljeno na osnovu prethodno dobijene saglasnosti autora. Transkript uradila mr Sanja Čopić.

izvinim što ću govoriti na engleskom jeziku – jeziku koji nije ni moj ni vaš maternji jezik. Ukoliko nešto ne razumete, nemojte misliti da je to do vas, možda je problem i u načinu na koji ja govorim engleski jezik. Slobodno me prekinite ako vam nešto nije jasno, a sva pitanja ili eventualne konflikte možemo rešavati odmah – veoma je važno odmah posredovati, ne čekati previše. To bi bio kratak uvod.

Moram priznati da postoje izvesne prednosti starenja, iako postoji i mnogo mana. Kako starite, stižete određeni uvid u život i imate pristup sećanjima. Ja imam pristup određenim aspektima koji se odnose i na današnju temu. Dobro pamtim prve dane rata u mojoj zemlji. Bili smo okupirani od strane Nemaca 9. aprila 1940. godine. To je naravno bilo strašno, mada moram priznati da sam bio i veoma srećan. Zašto? Zato što su zatvorili škole – nije bilo škole tog dana, a ja sam inače mrzeo da budem u školi, a da stvar bude gora, prethodnog dana sam dobio od profesora nemačkog jezika pismo da baš ne napredujem dobro iz nemačkog, koje je trebalo da dam svojim roditeljima. Ali, došao je rat i pismo je bilo zaboravljeno. Moram da kažem da se u mojoj zemlji sa nama nije tako loše postupalo kao što je to bilo u Jugoslaviji ili, posebno, u Rusiji. Nacistička ideologija je imala problema sa Norvežanima – mi smo smatrani arijevcima, neka vrsta primera za čovečanstvo, i zato nas je donekle bilo teško ubijati. Nacistička ideologija je bila takva da se očekivalo da ćemo mi biti srećni kada oni dođu. O moj Bože!

Niko od bližih članova moje porodice nije bio ubijen, izložen torturi ili fizički povređen. Ja sam bio premlad da bih učestvovao u ratu, ali ima nekoliko aspekata o kojima sam kasnije počeo da razmišljam, a koji su na neki način tačke oslonca našeg današnjeg postojanja. U to ratno vreme, u vreme okupacije, mi smo živeli na neki način mirno. Nismo imali radio – svi radio aparati su bili konfisko-

vani od strane Nemaca, nije bilo novina, zapravo je mogla da se čita samo nacistička štampa – znači ništa što bi nam stvaralo probleme, što bi nas uzrujavalo. Nije bilo zabavnog života, velikih sportskih dešavanja jer su sve pokušali da nacifikuju. Na kraju, uhapsili su i većinu nastavnika, koje su slali na sever Norveške jer nisu hteli da se pridruže nacističkom sindikatu. Mi smo bili potpuno ostavljeni na miru. A da li je to zaista dobro? Mislim da nije dobro, i to sigurno misle i ljudi koji imaju pedagoškog iskustva. Razvijati se provodeći vreme sa starijima, ne biti previše stimulisan uticajima iz medija i imati dosta vremena. Ili, kako sam čitao o drugih okupiranim delovima Evrope i drugim zemljama tokom komunizma, ljudi su imali potrebu da se vrate klasici, da, kao što je bio slučaj sa Rusijom, čitaju staru literaturu, jer nisu imali alternative. Imali su i vremena za konverzaciju, posebno mladi. Ali, sve to nije bilo ono najgore. Bilo je borbe, druge strašne stvari su se dešavale. Gestapo je bio tu, bilo je torture, i mnogo ljudi je bilo ubijeno.

To je bio jedan aspekt harmonije za obične Norvežane koji nisu bili uključeni u rat, jedan aspekt tzv. namerne kohezije. Mrzeli smo Nemce, naciste, okupatore uopšte, i to nas je međusobno zbližilo. Tako smo pripadali društvu koje je bilo u velikoj meri saglasno u pogledu osnovnih stavova/pitanja – na primer, ubiti Nemce ili ubiti naciste.

To je bilo društvo kohezije u kome smo živeli, a onda je, 1945. godine, došao mir. Tada je procvetala mržnja prema nacističkom narodu, a svi glavni izdajnici su odmah ili izvršili samoubistvo ili su bili uhapšeni. Takođe za vas je ime Vidkun Kvisling verovatno samo ime, ali njegovo ime je postalo simbol izdajništva širom Evrope – sećam se kada mi je ujak jednom na ulici pokazao jednog čoveka i rekao "ovo je kvisling"; pravile su se šale sa tim imenom u podzemnoj štampi. Kvisling je bio uhapšen, izveden pred sud, imao je jako dobrog branioca - najboljeg u zemlji. Postupak je trajao nekoliko nedelja i on je osuđen na smrt. Uložena je žalba Vrhovnom sudu koji je potvrdio prvostepenu presudu i izrečenu smrtnu kaznu, koja je potom izvršena. Pored njega, bilo je još 24 Norvežana i dosta Nemaca, posebno onih koji su sprovodili torturu u svojim operacijama u Norveškoj, kojima je takođe suđeno, kojima je izrečena smrtna kazna koja je i izvršena. Da ironija bude veća, u ovom slučaju bilo je nekoliko žena koje su takođe osuđene na smrt zbog učestvovanja u torturama, ali ni jedna od njih nije bila ubijena. To je otišlo i dalje pa je dovelo do velikih polemika o smrtnoj kazni. Nakon toga, usledio je veoma težak postu-

pak dovođenja svih pripadnika nacističke partije pred sud. Svi su bili osuđeni na ovaj ili onaj način, došlo je do porasta zatvorske populacije. Mislim da su to bili najstrožiji postupci koji su vođeni nakon II svetskog rata u poređenju sa drugim okupiranim zemljama, na primer, u poređenju sa Francuskom ili Belgijom.

Ali, bilo je dosta i neformalnih negativnih sankcija. Na primer, žene koje su bile sa nemačkim vojnicima bile su degradirane, linčovane, sečena im je kosa, smeštane su u posebne kampove. To nije bilo nelegalno iako nije bilo uporišta u zakonu. Deca koja su rođena iz veza koje su Norvežanke imale sa nemačkim vojnicima bila su takođe neka vrsta žrtava ekstremnog ugnjetavanja. A onda dolazimo na polje teorije. Prema nekim teorijama to je sve bilo u redu – „očistili smo kuću“, kaznili smo one koji su krivi; a oni treba takođe da budu „čisti“ nakon izdržane kazne i da postanu deo norveškog društva.

Dozvolite mi sada da pređem na 2002. godinu. Tada je održan jedan krajnje neobičan sastanak u malom gradu na severu Norveške koji se zove Narvik. Narvik je bio veoma važan grad, jer su švedski rudnici gvožđa imali specijalni voz koji je išao do Narvika, odakle se gvožđe prodavalo u Englesku i druge zemlje. To je bio jedan od glavnih razloga nemačke okupacije Norveške - Nemci su hteli da kontrolišu ovu trgovinu, tako da je Narvik postao centralno poprište borbi tokom okupacije. Tu su došle engleske trupe da pruže pomoć, potom poljske, francuske, a borile su se naravno i norveške snage. To je bio najkrvaviji rat koji je vođen u Norveškoj do Denkerka, kada je bila invazija nemačkih trupa na Evropu, a engleske snage su morale da se „spakuju“ i vrate u Englesku. Tada su i Norvežani morali da se predaju Nemcima. To je bio kraj borbi.

Šezdeset godina kasnije trebalo je da imamo veliku proslavu. Kako su nazvali tu proslavu tada, pre par godina? Nazvali su je proslava mira i pomirenja i pozvali su i mene da joj prisustvujem. Tokom proslave, posetili smo groblje na kome su sahranjeni engleski, francuski, poljski i nemački vojnici, jer smo sada svi postali prijatelji i trebalo je da budemo tamo. Ali, kada sam razgovarao sa nekim Norvežanima, shvatio sam da je došao samo nemački ambasador, neki nemački vojnici su hteli da dođu ali su se razboleli – to je bila neka vrsta „diplomatske“ bolesti. A onda ono što me je tokom poslednja tri dana sastanka pogodilo je da nije bilo ni jednog Norvežanina koji je bio pripadnik nacista. Onda sam se ja javio za reč i pitao gde su sada ti naši neprijatelji iz tog vremena koji treba da

budu ovde da se pomirimo i zajednički nađemo mir? Oni nisu bili pozvani. Glavni organizator proslave me je ljutito pogledao i maltene povikao: „Vi zaista nakon svih ovih godina želite ovde one koji su sproveli torturu?“. Ja sam naravno rekao „da, zašto da ne?“. Ta epizoda mi je bila jako važna jer je pokazala da stari konflikt još uvek postoji i koliko je situacija beznadežna, jer još uvek nismo raščistili taj problem. Ljudi su proveli godine i godine u zatvoru za zlodela koja su učinili, nad nekima je izvršena i smrtna kazna, ali još uvek se ništa nije promenilo u osnovnim stavovima, čak ni među onima koji bi trebalo da budu glavni u procesu pomirenja. Zato je to bila veoma važna epizoda u mom životu, koja je povećala moj već veoma jak skepticizam da krivično pravo može da reši ove probleme.

Narvik je bilo mesto od posebnog značaja i za Jugoslovane. A sada dolazi druga priča. 1942. godine, dok je partizanski rat u Jugoslaviji bio u toku, nemačke trupe i nacistička vlada su počeli da primenjuju tehniku koju su zvali *Nacht und Nebel* - „noć i magla“. Ona se sastojala u tome što bi, kada zarobe nekog zato što je u partizanima ili se sumnjalo da je u partizanima, sakupljali su te ljude u koncentracionim logorima ovde u vašoj zemlji (tadašnjoj Jugoslaviji) i onda ih premeštali na neku potpuno nepoznatu teritoriju ali im nisu govorili kuda idu. Tako je nekoliko hiljada jugoslovenskih građana bilo poslato u Norvešku. Veliki broj njih je vrlo brzo umro – stopa smrtnosti je bila kao i u drugim nemačkim koncentracionim logorima u drugim okupiranim zemljama. Ono što se dešavalo u koncentracionim logorima u Norveškoj, može da se ilustruje primerom grada Narvik.

Neposredno izvan grada Narvik, veliki broj Jugoslovena bio je zatvoren u veliki logor. Tokom sastanka u vezi sa istinom i pomirenjem na kome sam bio, otišao sam u to mesto (Narvik) u kome pre toga nikada nisam bio. Tamo ima velika ploča u spomen svim Jugoslovenima koje su tamo ubili Nemci. Ovo je jako interesantno, jer njih nisu ubijali samo Nemci. Tu je bio veliki kontingent Norvežana koji su bili stražari i koji su ubijali ili gledali šta se dešava. Ali, to je izbačeno iz norveške istorije i sve je pripisano nemačkom okupatoru – oni su ubili ove ljude. Tu je bilo oko 250 norveških stražara, od čega je njih 47 kasnije bilo izvedeno pred sud i kažnjeno veoma strogim kaznama zbog učestvovanja u ubijanju, torturi ili lošem postupanju prema zatvorenicima. Ni drugi stražari nisu bili anđeli ali nisu namerno pokušavali da učine situaciju zatvorenicima gorom nego što je bila. Njima nisu izrečene tako stroge kazne.

To je bio problem za norveško društvo, bilo je vrlo neprijatno saznanje da su Norvežani učestvovali u ubijanju zatvorenika u logorima, jer, zaboga, Nemci su bili ti koji su bili loši. Kao mladog studenta pozvao me je jedan profesor na sastanak i pitao da li mogu da saznam zašto su to oni uradili, šta stoji iza toga što su ubijali kao da su oni sami bili Nemci. U pokušaju da nađem odgovor, razgovarao sam sa onima koji su ubijali kao i sa onima koji nisu. Naravno, nisam ih pitao zašto ste ubijali ili zašto niste ubijali. Polako sam im prilazio i tražio i od jednih i od drugih da mi kažu ko su ti Jugoslovani, kakvi su oni ljudi, da li mogu da ih opišu. I tu sam shvatio neke osnovne razlike u vezi sa tim kako se gleda na različite grupe ljudi.

U to vreme mi nismo znali toliko o koncentracionim logorima koliko znamo o tome danas. Danas postoje svedočanstva/studije o logorima Aušvic, Dahau i tako dalje, ali to u ono vreme nisam znao ni ja niti stražari. Činjenica je da ako je neko nenormalno zlostavljan u koncentracionom logoru, postane mršav i bolestan, ali ne mora nužno da izgleda kao skelet jer pije dosta vode da bi utolilo glad, ona se širi po telu i stiče se utisak da izgleda relativno normalno. Ali, ta količina vode može da stvori velike probleme u organizmu. Osim toga, u koncentracionim logorima nije bilo prostora za kupanje, ljudi su imali puno „gamadi“ u svojoj kosi i po telu. Sve to naravno dovodi i do promena u ponašanju. Pamtim kada mi je jedan od norveških stražara rekao kako je govorio „pogledajte, ovo su životinje, nose mrtvog druga, a kada vide parče hleba, bacaju mrtvog druga, skaču prema hlebu i počinju da se bore za hleb“. Dobro, ali ako se nalaze u ekstremnoj poziciji gladi, neki ljudi gube sve, ili, što pamtim iz opisa iz jednog od koncentracionih logora u Nemačkoj u kome se kaže „ako ne dobijem nešto ekstra svaki dan, taj dan je za mene izgubljen – da bih preživeo moram da iskoristim sve mogućnosti kako bih nastavio da živim“. To ne može da se kaže za svakog čoveka.

Ovde bih spomenuo jednu fantastičnu damu i predavačicu – Janinu Bauman, koja je napisala fantastičnu ali strašnu knjigu *Zima ujutru* (1986). Neko od vas je možda čuo za njenog supruga Zigmunda Bauman, koji je napisao knjigu o holokaustu – *Modernizam i holokaust* (1989), koja je bazirana na dnevniku njegove supruge koja je preživela nemačku invaziju na Poljsku, varšavski geto iz koga je uspela da pobegne i preživi ali sa uspomenu. Nju smo pozvali na naš Institut da održi predavanje o tome kako preživeti ne gubeći dostojanstvo. Većina ljudi koja je preživela koncentracioni logor, preživela je ne gubeći dostojanstvo,

kako u Narviku tako i u drugim logorima. Ali, stražari to nisu videli tako. Tako, na primer, u logorima je puno ljudi imalo problema sa dijarejom, ali su morali da idu da rade van logora, da grade puteve – jedan od njih zovemo krvavi put jer je tu mnogo Jugoslovena bilo ubijeno. U takvim situacijama, oni koji su imali dijareju nisu mogli da idu u toalet ili da sednu na trenutak, već su nuždu vršili u pantalone i tako nastavljali sa radom, išli oko, smrdeli... Tu dolazimo do suštine u razumevanju ljudskog ponašanja u ekstremnim situacijama. Ti ljudi mogu da se posmatraju kao neka vrsta životinja, oni ne idu u toalet, smrde, i, kao što je Jušin K. opisao u svojim studijama o koncentracionom kampu u Buchenwald, stražari su se tako i ophodili prema svim zatvorenici, to je bila neka vrsta SS standarda kako se ponašati u Buchenwald, jer su SS-ovci za njih bili heroji, pa su ih kopirali. Za mali broj stražara, zatvorenici nikada nisu bili ništa drugo nego divlje životinje sa Balkana, na čemu je posebno SS komandant insistirao. Ali, ipak to nije važilo za sve.

Upravo to smatram da je suštinsko kada govorimo o istini i pomirenju. Neki ljudi su zatvorenike mogli da vide na jedan drugačiji, bliži način – jedan od bivših stražara mi je rekao da je on bio u takvoj situaciji i on bi se ponašao isto tako. Naravno, ako ste u stanju da razumete drugo ljudsko biće kao takvo, dešava se da se aktiviraju obični standardi postupanja prema drugim ljudima, tako da oni ne mogu da se posmatraju kao životinje jer nisu životinje već su ljudi, i vi se ponašate prema njima kao da su ljudi i niste u stanju da činite strašne stvari. Ali, ako niste u stanju da to vidite, ako se oni ostave izvan prostora humanog postupanja, postoji velika opasnost da oni ostanu tamo i da se više prema njima ne postupa shodno normalnim standardima postupanja prema drugim ljudima. U vezi sa tim, pomenuću jednu epizodu koja mi je ostala u sećanju. Bio je jedan čovek, mislim da je još živ, bio je jedan od zatvorenika koje sam sreo. On je bio učitelj iz mesta u unutrašnjosti Srbije, znao je nemački jezik. Išao je sa broda koji ga je, zajedno sa ostalim zatvorenici, dovezao do Norveške i na zemlji je našao knjigu – to je bio norveško-nemački rečnik. Koristio je vreme koje su provodili u barakama da uči norveški iz tog rečnika. A onda se desilo sledeće: išli su napolje da rade na izgradnji puta, jedan Norvežanin napred, jedan pozadi a on sa nekoliko zatvorenika, Jugoslovena, većinom Srba, u sredini. Onda je Norvežanin koji je išao nazad upitao naglas onog koji je bio napred: „Da li imaš šibice?“, a on je odgovorio: „Ne, nemam šibice.“ Na to je „moj čovek“ iz sredine, na norveškom

rekao: „Ja ima šibice.“ On je tvrdio da je upravo to bilo ono što mu je spasilo život. U percepciji norveških stražara, on je od bedne životinje prerastao u čoveka - nije više imao status životinje, a onda je sve više bio korišćen i kao prevodilac.

Postoji još jedan indikator iste stvari a to je da li su stražari ikada videli slike iz zavičaja svojih zatvorenika. Ono što se pokazalo je da većina onih koji nisu ubijali ili zlostavljali zatvorenike jesu videli te slike. Ali, ni jedan od onih stražara koji su osuđeni zbog ubijanja i zlostavljanja zatvorenika nikada nije video te slike zatvorenika. I to je ključno. Da su bili bliži i da su imali priliku da vide te slike, to bi pomoglo da posmatraju zatvorenike mnogo više kao obične ljude. Ono što je sasvim jasno je da ponašanja zavise od okvira u kome se dešavaju i naše razumevanje samog ponašanja zavisi od našeg opšteg razumevanja fenomena. S tim u vezi, ono što je dovelo do toga da mnogi ljudi u mojoj zemlji budu ljuti na mene je što sam rekao: „Krivično delo ne postoji“. Naravno da krivično delo ne postoji, postoje ponašanja, a neka od njih su užasna i ja smatram da su užasna ponašanja, ali da li će im se dati značenje krivičnog dela to zavisi od niza okolnosti. Poenta je da pođemo od samog ponašanja a onda da otpočnemo diskusiju o tome kako to ponašanje treba da se razume od strane svih onih koji u njemu učestvuju.

Ubistvo, ubijanje u ratu – to je isto ponašanje, ali ubijanje u ratu nije ubistvo, nije krivično delo, barem ne, gledano iz perspektive vaše vlasti, vaše strane. Ili, druge vrste ubistva – na primer, abortus – različito shvatanje abortusa ogleda se u različitoj terminologiji koja se koristi - neko to zove abortus, neko ubijanje fetusa a neko ga posmatra kao način da se ne nastavi nešto što se zove neželjena trudnoća. Danas se u apotekama mogu naći medikamenti čija upotreba nakon odnosa može da dovede do prekida moguće trudnoće - da li je to ubistvo ili samo medicinski način obezbeđivanja da se spreči eventualna trudnoća? Znači, zavisno od situacije zavisi i kako će se neko ponašanje definisati.

Imajući to u vidu, za mene je veoma važno da se pokuša prići ovom bazičnom problemu značenja fenomena i da se on sagleda iz perspektive prevencije kriminaliteta. Sasvim je jasno da moramo da stvorimo jedan društveni okvir za njih, odnosno za ponašanja/radnje ljudi koji će učiniti jasnim da se tu radi o ljudima, da to mogu da budu naši sinovi i da to nisu divlje životinje. U suprotnom, dešava se upravo ono što je Hitler uradio sa velikim uspehom u odnosu na Jevreje: Jevreji nisu smatrani ljudima, oni su smatrani jadnim zbog svoje genetske strukture i zato nije bilo ništa loše u tome da ih se

otarase. Smatram da postoji opšta saglasnost među onima koji sada proučavaju koncentracione logore da je u velikoj meri osnovni razlog koji je omogućio širenje koncentracionih logora bilo biološko-medicinsko razmišljanje o tome kako unaprediti rasu, baš kao što se to probalo sa govedima – eliminisati one koji ne valjaju, ali i više od toga, jer je bilo sasvim jasno da su istrebljivanjem u logorima u velikoj meri upravljali lekari. U jednoj studiji u okviru koje su vođeni intervjui sa dosta nacističkih lekara koji su radili u koncentracionim logorima, nailazi se i na reči jednog lekara koji je rekao: „Ja sam morao da budem na platformi kada su pristizali vozovi sa zatvorenicima, morao sam da budem tamo da bi se pravila selekcija između onih koji su sposobni za rad i onih koji treba da „idu“ (N.C. „ići“ je bio sinonim za odlazak u gasnu komoru). Morao sam da budem tamo, jer biti tamo i vršiti selekciju nije značilo medicinsku operaciju, nije predstavljalo takvu demonstraciju moći i dominacije kao medicinski zahvati koji su rađeni u logorima. Hajde da govorimo o visokom obrazovanju. Visoko obrazovanje je mač sa dve oštrice – ono može da predstavlja dobit ali može da znači i nedostatak običnih korena, običnog sistema verovanja i vrednosti, može da dovede čoveka u strašnu, užasavajuću situaciju/poziciju.

Sada bih se vratio na izveštaj koji sam napisao na osnovu istraživanja, koji je bio i osnova moje magistarske teze. U to vreme nije bilo puno nas koji smo se bavili društvenim naukama i ono što se očekivalo je da ljudi pokažu interesovanje za to istraživanje u Norveškoj. Ali, uopšte nije bilo tako. Sećam se samo jednog malog članka u novinama u kome je stajalo da se Norvežanima nije baš dopala moja studija. Zašto? Pa, sada je to vrlo očigledno – mene su poslali da proučim neke Norvežane koji su toliko zastranili da su pali pod uticaj nacista. Ali, ono što sam na neki način otkrio je nešto što je blisko ili nije blisko svim ljudima - drugim rečima, nisam našao ni jednog monstruma među svojim „ubicama“. Ono što sam otkrio je da nisu imali kontakt sa zatvorenicima, nisu videli slike njihovog zavičaja, kao i da su bili mlađi od druge grupe (onih koji nisu ubijali) – to nije bilo pitanje pripadništva nacistima, već pitanje životnog iskustva. Ako ste malo toga videli/doživeli, a živeli ste u vrlo restriktivnim zajednicama, možete krenuti pogrešnim putem - niste videli vezu između uslova života i ponašanja među zatvorenicima, među Jugoslovenima, niste razumeli neophodnost, što je takođe bio slučaj, ubijanja izdajnika koje su imali u logoru. Sve to je teško da se razume ako ste suviše mladi, imate malo životnog iskustva ili ako nemate sposobnost da razumete

ono što ste videli. Sve to zato može da se dogodi – to je bilo moje objašnjenje.

Čak i danas kada se govori o svim tim monstrumima koji šetaju naokolo, moram da kažem da ja, kao kriminolog, još nikada nisam sreo ni jednog jedinog monstruma. Monstrum nije baš adekvatan termin, mi ih zovemo *trolls* – to su mala, mada nekada mogu da budu i velika, stvorenja koja mogu da budu vrlo zla. Postoji dosta bajki o njima, ja ću vam ispričati jednu kratku priču - kada nemaju sreće, trolovi izlaze na sunce i pretvaraju se u stene, a, kao što znate, Norveška ima dosta stena i planina, koje su potpuno ravne – oni trolovi koji su mali oni se pretvore u male stene, a veliki u velike stene i planine. Ali, ja ipak nisam otkrio ni jednog takvog monstruma, ni jednog trola i zato je mržnja Norvežana prema nacistima i Nemcima bila nešto veoma loše.

Dvadeset godina kasnije došla je nova generacija sa novim pogledima i pojavio se neko sa pitanjem: „Zar ne bi trebalo da objavite Vašu staru tezu kao knjigu?“. Uradio sam to, objavio sam knjigu koja je podigla mnogo buke ali je pobudila i interesovanje u norveškom društvu. Ali, onda smo bili već dosta distancirani od zverstava koja su učinjena da bismo se njima bavili na odgovarajući način. Po meni, upravo je to ono što je tipično kada se govori o konfliktima. Tako, na primer, u slučaju Norveške, nama nisu pomogli strogi krivični sudovi. Ili, što se desilo vama na Kosovu – po meni, to je bio fantastičan primer demonstracije moći Zapada, gde ste imali posmatrača na Kosovu koji su smatrali da je sve u redu, da se ništa strašno ne dešava, a onda su povučeni kako bi moglo da počne bombardovanje. Ali, to je bila velika sramota. Ja sam iz zemlje koja je članica NATO pa sam pokušao sebe da branim tako što sam govorio da sam organizovao sastanak na Univerzitetu Oslo, kome su prisustvovali gotovo svi iz akademske sfere, a u znak protesta protiv bombardovanja i učestvovanja Norveške u tim operacijama. Ali, onda je došao Avganistan i ponovo ta idiotska stvar: kreiranje konflikta bez pokušaja posredovanja. Zatim 11. septembar – ja sam veoma naivan pa mislim da je i ovo bio dobar slučaj za posredovanje. Generalni sekretar Komiteta za dodelu Nobelove nagrade u Norveškoj je bio jako ljut na mene kada sam to javno izneo pa je frenetično tražio od mene da to dokažem, čak me je pitao da li predlažem posredovanje i sa Osama Bin Ladenom. Moj odgovor je da, naravno da treba, treba mu dati prostora da i on iznese svoje poglede, potom da svoje viđenje iznesu oni koji su protiv njega, a onda da delegacija Avganistanaca ode u Njujork da kaže da im je žao, a potom delegacija iz Njujorka da ode u Avganistan da se izvini

narodu tamo za sve što je američka politika učinila u njihovoj zemlji. Nema drugog načina nego da se pokuša sa formiranjem komisija za istinu i pomirenje u vezi sa ovakvim slučajevima.

S tim u vezi, ne bih da govorim o slučaju Miloševića ali bih dotakao slučaj Ruande i Međunarodnog tribunala za Ruandu koji se nalazi u Aruši, u Tanzaniji. On je stvoren za elitni deo osumnjičenih, za vrhovne vođe ubica – njih stotinak koji se nalaze u udobnim zatvorima u kojima mogu i da ostanu nakon okončanja suđenja za sve one užasne stvari koje su učinili. A tu odmah preko granice, u Ruandi, najmanje 120 000 zatvorenika nalazi se u najstrašnijim uslovima čekajući da budu osuđeni. Oko 10% njih svake godine umre u tim zatvorima. Na sreću, 2002. godine u Ruandi se počelo sa lokalnim procesima koji su dosta slični sa procesom istine i pomirenja u Južnoj Africi.

Ali, ovo pokazuje kako se uvek iznova dešava da se krivični sistem koristi za rešavanje slučajeva koji nemaju kraja i gde bi, barem po mom mišljenju, običan prosek posredovanja mogao lakše da dovede do razumevanja onoga što se dogodilo i, eventualno, do toga da se izrazi sramota zbog onog što je učinjeno. Daću vam jedan primer koji sam opisao u knjizi *Limits to Pain (Granice patnje)* – ne tako daleko od Krakova bio je Aušvic i odmah pored njega jedan od najvećih logora smrti Birkenau. Tamo gde se završavala pruga koja je vodila do krematorijuma, nakon II svetskog rata su podignuta vešala gde je obešen glavni komandant logora. Za mene je to potpuno nerazumljivo. On jeste na jedan užasan način ubio više od milion ljudi, odnosno, kao komandant on je organizovao ubijanje više od milion ljudi. A onda su njega posle rata obesili. Kakva je to vrsta proporcije? Šta je značilo njegovo vešanje naspram više od milion ubijenih ljudi? Jedan život prema milion i po života! "Šta je drugo moglo da se uradi?" – pitao me je jedan moj poljski kolega. Rekao sam da je trebalo da organizujemo veliki sastanak, koji bi trajao danima, možda i mesecima, na koji bi bili pozvani svi preživeli i rođaci onih koji su ubijeni kako bi objasnili koliko su ljuti, koliko žale, sa suzama i svom patnjom. Komandant logora bi takođe objasnio svoju poziciju, razloge koji su tada postojali za to što je činio. A šta bi sudija trebalo da kaže? Jedan mogući oblik reagovanja bi bio da kaže komandantu logora da je jasno da je on sve to uradio, da je organizovao ubistvo više od milion ljudi, da je kriv, ali da ide kući, da se stidi. Ali, naravno, znao sam da tako nešto ne može da se desi.

To su vrednosti, a postoji veliki konflikt vrednosti tako da je na neki način uvreda pokušati da se dođe do racionalnih rešenja u slučaju ovako teških problema. Zato postoji potreba da se kreiraju društveni sistemi u kojima ćemo moći da se sastajemo kao obični ljudi i zajednički diskutujemo o problemima koje imamo i načinima na koje možemo da ih rešimo. Važno je doći do priča, informacija - dati priliku svima da kažu šta im se dogodilo, koje su njihove patnje, ali i drugima da kažu zašto su uradili to što su uradili. To bi doprinelo da se aktiviraju naši normalni/obični sistemi vrednosti, koji su uglavnom važni sistemi vrednosti za sve nas. To naravno ne znači da, iako pripadam tzv. radikalnoj kriminologiji, smatram da krivično pravo ne treba da postoji. Ono mora da postoji i ključno je u svim onim situacijama kada slučaj ne može da se reši na neki drugi način. Krivično pravo daje izvesne garancije obema stranama, ali je ono ipak usmereno na namerno nanošenje patnje drugome, jer to je u osnovi svake kazne.

Nils Christie, PhD

Restorative and retributive justice in the context of war and war crimes

In this paper, the author is dealing with the relationship between restorative and retributive responses to war and war crimes. Starting from labeling theory and critical criminology, the author argues that the crime does not exist and what exist are behaviors which may be terrible, but, which depending on the context may be considered punishable or not. In the basis of punishment is dealing with consequences, not with causes, which makes that retributive approach has considerable limitations. Regarding this, the author argues for restrictive use of punishment and emphasis the need of creating social systems in which ordinary people would be able to come together and jointly discuss the problems they have and the way of solving them. It is important to give an opportunity to victims to tell what have happened to them, what are their pains; but also to the offenders to express what and why they did what they had done. This is the only way of having an impact on the causes, i. e. on repairment of the disturbed social relations and reconciliation between parties in conflict.

DR VESNA NIKOLIĆ-RISTANOVIĆ
MR NATAŠA HANAK*

Asocijacija Zajednička akcija ZA istinu i pomirenje: koordinacija inicijativa civilnog društva i povećavanje društvene vidljivosti Trećeg puta

Uradu su predstavljene aktivnosti i rezultati rada na projektu Viktimološkog društva Srbije "Od sećanja na prošlost ka pozitivnoj budućnosti" u 2005. godini, kao i planovi za naredni period. Posebna pažnja posvećena je osnivanju Asocijacije Zajednička akcija ZA istinu i pomirenje i promovisanju ideje Trećeg puta.

Ključne reči: istina i pomirenje, civilno društvo, Treći put, Viktimološko društvo, Srbija.

Uvod

Od sećanja na prošlost ka pozitivnoj budućnosti – zajednički je imenitelj niza aktivnosti Viktimološkog društva Srbije (VDS) u oblasti istine i pomirenja. Naziv jasno govori o osnovnoj pretpostavci delovanja VDS u ovoj oblasti: trajno pomirenje ne može se postići ćutanjem, zaboravom ili poricanjem prošlosti, već sećanjem i utvrđivanjem istine. Traženjem odgovora na pitanja *Kako se sećati; Kako istinu učiniti vidljivom i neizbežnom; Kako iskoristiti istinu za prevazilaženje podela, a ne produbljivanje već postojećih*, VDS se bavi od 2002. godine.

U potrazi za odgovorima angažovani su resursi mirovnih aktivista, istraživača, ali isto tako i najšireg građanstva. O putevima istine i pomirenja i dosadašnjim iskustvima raspravljalo se na Međunarodnim konferencijama koje je VDS organizovalo 2002. i 2004. godine¹, ali isto tako i u malim grupama u lokalnim zajednicama širom Srbije². Stavovi

* Članice VDS i koordinatorke projekta "Od sećanja na prošlost ka pozitivnoj budućnosti" u 2005. godini., E-mail: vnkolic@EUnet.yu, hanakn@yubc.net

1 Radovi sa konferencija objavljeni su u časopisu *Temida*, br.4/2002 i br. 4/2004.

2 Nikolić-Ristanović, V., Hanak, N. (2004) *Od sećanja na prošlost ka pozitivnoj budućnosti: Kakav model istine i pomirenja/pomirenja je potreban Srbiji? Ideje i predlozi građana*, Beograd: VDS & Prometej.

stručnjaka i stavovi građana bili su podudarni: u Srbiji se nije daleko odmaklo u procesu istine i pomirenja. Kao ključni razlozi za to navedeni su:

- nedostatak političke volje;
- nedostatak koordinacije između vladinog i nevladinog sektora, kao i koordinacije u okviru samog nevladinog sektora;
- isključivanje mnogih važnih društvenih grupa (kao što su žrtve rata, izbeglice, žene, mladi, učesnici rata i druge marginalizovane grupe našeg društva) iz procesa istine i pomirenja;
- marginalno i neadekvatno bavljenje medija ovom temom.

Polazeći od navedenih problema, VDS je formulisalo sledeće kratkoročne i srednjoročne ciljeve:

1. Koordinisanje aktivnosti u vezi istine i pomirenja, prenošenje informacija i facilitacija komunikacije između svih grupa i pojedinaца koji imaju aktivnosti ili žele da se uključe u proces istine i pomirenja u Srbiji, uz istovremeno izveštavanje ostalih organizacija u regionu o aktivnostima u Srbiji;
2. Osnivanje Asocijacije NVO i građana Srbije, kao formalizovane građanske inicijative za bavljenje pitanjima istine i pomirenja. Zamislljeno je da Asocijacija dobro reprezentuje sve regione u Srbiji, te da uključi predstavnike svih grupa koje su značajne za proces istine i pomirenja: izbeglice, raseljena lica, žrtve torture, članove porodica nestalih lica, učesnike rata, mlade, žene, predstavnike etničkih manjina u regionu, kao i novinare lokalnih i državnih medija;
3. Razvijanje akcionog plana za aktivnosti civilnog društva u pravcu implementacije glavnih inicijativa/predloga oko kojih je postignuta saglasnost na Konferenciji 2004. godine, inicijativa kao što su: utvrđivanje

Dana pomirenja/sećanja, osnivanje muzeja i memorijalnog centra, svedočenja i podrška žrtvama, svedočenja i podrška ratnim veteranima, edukativni programi, kampanje i istraživanja.

Osnivanje Asocijacije i ideja Trećeg puta

Uz podršku Fridrih Ebert Fondacije i Fonda za otvoreno društvo, VDS je tokom 2005. godine radilo na ostvarenju napred navedenih ciljeva. Prvi korak bio je okupljanje organizacija, predstavnika medija i građana zainteresovanih za koordinisan rad u oblasti istine i pomirenja. Kontaktirali smo pojedince, aktiviste nevladinih organizacija i novinare koje smo prepoznali kao osobe koje u oblasti istine, odgovornosti i pomirenja deluju na takav način da bi mogli da zajedno sa VDS razvijaju *Treći put*.

Treći put - zbog toga što postoje dva puta, dva pristupa našoj konfliktnoj prošlosti koja su medijski u toj meri vidljiva da deluju kao da su jedini. Ovi putevi deluju kao da su nepomirljivo suprotstavljeni u pogledu načina bavljenja istinom i pomirenjem. Oni ne samo što odražavaju najdublje sukobe u našem društvu, već ih neprestano produbljuju. Jedan put zagovara amneziju i poriče, u velikoj meri, zločine počinjene od strane Srba i žrtve nesrpske nacionalnosti. Druga opcija poistovećuje put ka istini i pomirenju sa kažnjavanjem počinilaca, a javnost ima, pri tome, utisak da se govori, pre svega, o Srbima kao počiniočima zločina i žrtvama nesrpske nacionalnosti. Stav prema Haškom Tribunalu deluje kao mesto oko kojeg se najsnažnije ukrštaju koplja ove dve opcije.

One, međutim, nisu jedine. Godinama postoje u Srbiji organizacije i pojedinci koji takođe deluju u oblasti istine i pomirenja, čiji su korisnici često marginalizovane društvene grupe. Iako su veoma različiti po aktivnostima, ciljnoj grupi korisnika i drugim karakteristikama, ove organizacije i građane povezuje način bavljenja prošlošću koji je Viktimološko društvo Srbije prepoznalo kao *Treći put*.

Suština ovog pristupa je bavljenje zločinima, zločincima i žrtvama zbog toga što zločini i zločinci postoje, a ne zbog toga što su oni određene nacionalne, političke ili druge pripadnosti. Važni su svi zločinci, svi zločini i sve žrtve – ne zato da bi se izjednačavali i prebrojavali, već da bi se dobila celokupna slika o svemu što se dešavalo, da bi se izrazilo saosećanje prema svim žrtvama i osudio svaki zločin, svako proizvođenje ljudske patnje.

Treći put nastoji da se bavi prošlošću postepeno i bez dodatnog povređivanja već traumiranog društva. On, pre svega, podrazumeva otvoreni raz-

govor o prošlosti, utvrđivanje istine na sudu, ali i na druge načine (objavljivanja imena žrtava, istraživanja, svedočenja, izložbe, muzeji i sl.); kao i uključivanje u ove razgovore svih društvenih grupa, nezavisno od toga da li su žrtve, učesnici ratova, i bez obzira na njihovu nacionalnu, političku ili bilo koju drugu pripadnost.

Ova opcija formalizovana je u vidu Asocijacije *Zajednička akcija ZA istinu i pomirenje*. Razvoj *Asocijacije* u 2005. godini može se pratiti kroz četiri konsultativna sastanka koji su održani u Beogradu (24. mart; 10. i 11. jun), Novom Pazaru (23-25. septembar) i Bačkoj Palanci (10. i 11. decembar).

Na prvom sastanku okupili smo pojedince i članove organizacija koje smo prepoznali kao moguće promotere *Trećeg puta*. VDS je izložilo svoju ideju o koordinaciji aktivnosti u oblasti istine i pomirenja, diskutovalo se o mogućim načinima organizovanja *Asocijacije*, o njenim vrednostima i o osobama i organizacijama koje želimo da pozovemo da nam se pridruže. Konačan dogovor o formiranju *Asocijacije* postignut je na drugom konsultativnom sastanku, tako da se 10. jun uzima kao datum njenog osnivanja³.

Zajednička akcija ZA istinu i pomirenje, po našem mišljenju, predstavlja model uključivanja i povezivanja svih segmenata društva i posredovanja u prevazilaženju postojećih razlika. Njenim delovanjem želimo da demonstriramo model pomirenja unutar našeg društva. Regionalno povezivanje i širenje uslediće nakon što se *Asocijacija* konsoliduje.

Na preostala dva konsultativna sastanka, održana u Novom Pazaru i u Bačkoj Palanci, radilo se na definisanju strukture *Asocijacije* i dogovoru o zajedničkim aktivnostima u 2006. godini, pri čemu se istovremeno širio broj članova. Pri širenju *Asocijacije* vodilo se računa o svim kriterijumima koji su definisani na samom početku kako bi se obezbedila zastupljenost svih regiona u Srbiji i svih društvenih grupa bitnih za proces pomirenja. Takođe, nastojali smo da u što većem broju uključimo novinare, kao važne promotere procesa istine i pomirenja i kulture dijaloga. Zahvaljujući novinarima koji su se priključili *Zajedničkoj akciji ZA istinu i pomirenje*, *Treći put i Asocijacija* su bili promovisani u više štampanih i elektronskih medija (Danas, Magyar Szo, NIN, Svetlost, Regionalna RTV Novi Pazar, niška TV5, radio B92, TV Kragujevac, RTS).

Sastanci su korišćeni kao prilika da se u javnosti govori o *Trećem putu*, da se prikazuju filmovi, organizuju tribine i podrže lokalne partnerske orga-

³ Spisak organizacija i pojedinaca koji su učestvovali na osnivačkom konsultativnom sastanku *Asocijacije*, u Beogradu 10. i 11. juna, nalazi se u prilogu rada.

nizacije, među kojima ima i onih koje deluju u uslovima teške medijske blokade i napada od strane lokalne vlasti, kao što je to slučaj sa Društvom za toleranciju iz Bačke Palanke.

Strukturu Asocijacije *Zajednička akcija ZA istinu i pomirenje* čine članovi, predsedavajući ili predsednik, Odbor za istinu i pomirenje, konsultanti/konsultantkinje i asistentkinja. Odlučeno je da radom *Asocijacije* u narednom periodu rukovodi Privremeni Odbor za istinu i pomirenje, sastavljen od članova koji su se pokazali najaktivnijim i/ili najkonstruktivnijim u dosadašnjem radu, a koji žele da se angažuju. Nastojaćemo da predsednika ili predsedavajućeg izaberemo iz redova viđenih, mudrih, poštovanih i nekompromitovanih (politički nepotrošenih) ljudi.

Asocijacija bi trebala da bude dobar reprezent srpskog društva. Vodi se računa o rodnoj strukturi, zastupljenosti mladih, žrtava i učesnika rata, različitih nacionalnosti i političkih opcija i zastupljenosti različitih regiona. Odbor bi takođe trebalo da se zasniva na reprezentativnosti koja je do sada postignuta u okviru *Asocijacije*. Reprezentativnost treba da učini jednostavnijom i lakšom komunikaciju sa raznim delovima društva.

Članovi *Asocijacije* mogu da budu pojedinci ili organizacije. Oni će popunjavati pristupnicu u kojoj se obavezuju da u svojim aktivnostima primenjuju i poštuju vrednosti i metode definisane kao *Treći put*, tolerantnost i uvažavanje različitosti. Članovi *Asocijacije* su dužni da pravovremeno obaveštavaju o svojim aktivnostima, naročito o aktivnostima koje planiraju, kako bi omogućili drugim članovima da se uključe. Informacije o aktivnostima se prosleđuju ili direktno na listu ZAistinuipomirenje@yahoo.com ili moderatoru liste na vds@yubc.net.

Predloženo je da se članstvo obnavlja svake dve godine. Osnovni parametar za produženje ili prestanak članstva biće aktivnosti članova – da li su uopšte aktivni i ako jesu, da li su svojim aktivnostima promovisali ili kršili osnovne vrednosti *Trećeg puta*. Svi članovi *Asocijacije* stavljaju se na listu i informišu o aktivnostima i imaju mogućnost da se uključuju u aktuelne projekte, da predlažu svoje projekte za rad na istini i pomirenju, ili da jednostavno sarađuju sa drugim organizacijama koristeći resurse *Asocijacije*.

Rad *Asocijacije* se suočava sa određenim problemima, od kojih su neki bili očekivani. Jedan od problema sa kojim smo se suočili, po svoj prilici je rezultat razočaranja aktivista NVO u efekte dosadašnjih umrežavanja. Naime, čini se da postoji nepoverenje u pogledu povezivanja baziranog na ideji i entuzijazmu. Ponekad se stiče utisak da su

se nevladine organizacije koje se bave ovom oblašću zatvorile u uske okvire svojih jasno definisanih projekata i nedostaje im kapacitet ili želja da deluju na ostvarenje dugoročno postavljenih ciljeva. Međutim, dugoročne promene se teško mogu ostvariti bez koordinacije i saradnje organizacija i pojedinaca koji se bave sličnim aktivnostima niti bez davanja prednosti dugoročnim ciljevima i interesima u odnosu na kratkoročne, odnosno trenutne.

Ka pozitivnoj budućnosti

Iako je jedan od formulisanih ciljeva VDS u oblasti procesa istine i pomirenja bio da se ustanovi Dan pomirenja/sećanja, na sastanku u Novom Pazaru je zaključeno da se radi o veoma važnoj ideji koja nije spremna za realizaciju. Naime, dolaženje do konsenzusa oko datuma i naziva biće dug proces u koji treba uključiti relevantne grupe iz SCG, Hrvatske i BiH. Nadalje, postoje naznake da i druge organizacije žele da pokrenu inicijativu oko organizovanja Dana pomirenja, te bi trebalo s njima stupiti u kontakt i koordinisati napore. Radi se o izuzetnoj prilici da se rad na pomirenju okupi oko jedne centralne ideje i bila bi ogromna šteta ako bi se u proces ušlo prebrzo, a ideja se iskoristila i odbacila, odnosno iskompromitovala.

U 2006. godini VDS i *Asocijacija ZA istinu i pomirenje* planiraju nekoliko osnovnih pravaca delovanja. Jedan od najvažnijih usmeren je na jačanje kapaciteta *Asocijacije* za stručan i koordinisan rad u oblasti istine i pomirenja. To podrazumeva proširivanje znanja iz oblasti restorativne i tranzicione pravde, upoznavanje sa iskustvima drugih postkonfliktnih društava u primeni različitih modela pomirenja, razumevanje prirode poricanja i psiholoških aspekata pomirenja i sticanje drugih teorijskih i praktičnih znanja. Nadalje, radićemo na povećanju medijske vidljivosti *Trećeg puta*. U cilju uspešnije saradnje članica *Asocijacije* sa medijima priprema se odgovarajuća medijska edukacija. Najzad, pripremamo sprovođenje istraživačkih projekata koji bi omogućili integraciju činjenica i bolje razumevanje društvenog konteksta u kojem promoteri *Trećeg puta* planiraju svoje konkretne aktivnosti.

Prilog: Spisak organizacija i pojedinaca koji su učestvovali na osnivačkom konsultativnom sastanku *Asocijacije*, u Beogradu 10. i 11. juna

- Viktimološko društvo Srbije, Beograd
- Bojana Kostadinović, Kontakt radio, Kosovska Mitrovica

- Centar za mir i razvoj demokratije (Centar za antiratnu akciju), Beograd
- Centar za nenasilnu akciju, Beograd
- Dragan Aćimović, sociolog, Bogatić
- Društvo za toleranciju, Bačka Palanka
- Društvo za zaštitu mentalnog zdravlja ratnih veterana i žrtava rata, Novi Sad
- IAN, Beograd
- Inicijative, Prokuplje
- Jasna Janković, B92 / Specijalno tužilaštvo za ratne zločine, Beograd
- "Jelena Anžujaska", Kosovska Mitrovica
- Jelena Srna, prof. na Filozofskom fakultetu u Beogradu
- Libergraf, Užice
- Milan Vorkapić, književnik, Vrnjačka Banja
- Millenium, Kragujevac
- Misija ljudi dobre volje, Kosovska Mitrovica
- Odbor za građansku inicijativu, Niš
- Odbor za ljudska prava, Leskovac
- REX, Beograd
- Udruženje građana za povratak prognanih Krajišnika, Beograd
- Udruženje logoraša 1991-1999, Beograd
- Udruženje za pomoć izbeglicama i prognanicima iz Hrvatske, Beograd
- UrbanIN, Novi Pazar
- VERITAS, Beograd
- Vojvodanka, Novi Sad

**Vesna Nikolić-Ristanović, PhD
Nataša Hanak, MA**

***Association Joint action FOR truth
and reconciliation: coordination
of civil society initiatives and increasing
of social visibility of Third way
toward facing the past***

In this paper the activities and results of the work within Victimology Society of Serbia project "From remembering the past toward positive future" during 2005 are presented. In addition, plans for the future are presented as well. Special attention is given to the establishment of Association *Joint action FOR truth and reconciliation* as well as to the promotion of Third way toward facing the past.

MARCO PALMIERI*

Evropska integracija na polju krivičnogopravnog delovanja¹ (Evropski nalog za hapšenje)

Autor se bavi pitanjima vezanim za uvođenje i primenu evropskog naloga za hapšenje, što će biti test za mnoge evropske zemlje. Nalog zadire u prerogative koji su uvek bili rezervisani za državnu moć i glavni izraz nacionalnog suvereniteta. Teorijskom elaboracijom onoga što se naziva „treći stub“, mora se proveriti u praksi da li evropske države žele da stvore zajednički pravosudni prostor, odvajajući pretenzije od predrasuda. Većina procena koje se odnose na evropski nalog za hapšenje ukazuje da on vodi odricanju od samog principa uzajamnog poverenja u osobitost pravosudnih sistema, u smislu da odluka izdata od strane druge države članice ne bi davala garancije kao što bi to činio domaći pravosudni sistem. Reforma bi sigurno bila mnogo efikasnija i konzistentna ako bi, pre stvaranja zajedničkog postupka, bila postavljena osnovna pravila. U suštini, evropski nalog za hapšenje je stvoren u nameri da zameni dugu i složenu proceduru sistema ekstradicije jednim brzim i efikasnim postupkom koji je podesan za suprotstavljanje novim oblicima kriminaliteta, čiji počinioci otvaranjem granica mogu da izbegnu pravdu.

Ključne reči: „treći stub“, Evropska unija, ekstradicija; evropski nalog za hapšenje.

* Marco Palmieri je advokat i radi u kancelariji „Studio legale penale Marino - Palmieri - Pasanisi“ u Napulju. Specijalizirao je krivično pravo i postupak na Univerzitetu Federico II u Napulju. Bivši je član nacionalnog Udruženja za krivično pravo Italije (Commission of the Italian Criminal Chambers' Union) i član Međunarodnog udruženja za krivično pravo (International Association of Criminal Law), E-mail: mcpalm@tin.it

¹ Ovaj tekst nastao je na osnovu knjige: Marco Palmieri, *Mandato di arresto europeo*, Gruppo Editoriale Esselibri – Simone, 2005. koja je dostupna preko web adrese: www.simone.it

Evropska unija, osnovana ugovorom u Maastrichtu (Maastricht treaty, 1992) progresivno se približavala politikama država članica, kako bi se utvrdila izvesna pitanja, poput spoljnih poslova ili pravosuđa, koja su do tada tradicionalno smatrana izrazima nacionalnog suvereniteta, a u cilju njihovog regulisanja na evropskom nivou, zajedničkim delovanjem.

Princip slobodne trgovine, zasnovan na isključivo komercijalnom dogovoru, koji je karakterisao Evropsku ekonomsku zajednicu, nije bio dovoljan za pravu zajednicu država sa zajedničkom politikom, zakonima i delovanjem.

Tako, pored već postojećeg zajedničkog dogovora po ekonomskim pitanjima (Evropska zajednica, Evropska zajednica za uglj i čelik i EURATOM) i po pitanjima spoljnih poslova, evropske države su postigle zajednički stav vezan za pravosuđe i unutrašnje poslove. Tako je ustanovljen takozvani „treći stub“ na kome počiva Unija, posle prvog, ekonomskog i drugog koji se odnosi na spoljne poslove.

Da bi se izbeglo da projekti koji se odnose na konstrukciju „trećeg stuba“ ostanu samo naznake programa, bilo je potrebno garantovati zajednički prostor socijalne zaštite i mira, kao i da Unija ponudi prilike za njihov dalji razvoj i unapređenje.

Sve do sedamdesetih godina prošloga veka bilo je jasno da slobodna razmena ljudi i dobara, kao što je to podržano Ugovorom, zahteva zagaranovanost u vezi sa uslovima sigurnosti i uniformnu primenu pravde.

Nivoi sigurnosti su došli, i dalje dolaze, ne samo sa ekonomskih strana, već takođe od samih građana, koji strahuju da će nekontrolisana sloboda kretanja koja je obezbeđena unutar Unije, stvoriti opasnu pukotinu unutar pravosudne mreže, s obzirom na činjenicu da ta sloboda nije uravnotežena jednom delotvornom koordinacijom u istrazi i uzajamnim i automatskim prepoznavanjem

strane kaznene odluke. Kriminalci, drugim rečima, mogu da izvuku korist iz mogućih razlika između pravosudnih sistema u cilju da izbegnu kažnjavanje, dok granice unutar Unije, uklonjene za građane i dalje postoje prema pravdi.

Ovi zahtevi bili su u početku obezbeđeni od strane Evropske konvencije o ekstradiciji, otvorene za pristup u Parizu 1957. godine. U svakom slučaju, najznačajnije reforme međunarodne krivičnogopravne saradnje ostvarile su se potpisivanjem ugovora u Matrihtu, čiji Deo VI ("treći stub") produžava cilj po kome "građanima treba obezbediti visok nivo sigurnosti unutar oblasti slobode, bezbednosti i pravde, razvijanjem zajedničke akcije među državama članicama na poljima političke i pravosudne saradnje u krivičnim stvarima uz prevenciju i suzbijanje rasizma i ksenofobije".

Stvaranje Europol-a 1995. godine, Evropske sudske mreže 1998. godine, kao i sistema Eurojust 2002. godine je proisteklo iz tako objavljenih potreba. Sledeći koraci su usmereni na otvaranje Kancelarije evropskog državnog tužilaštva u cilju gonjenja za prevare kojima se nanosi finansijska šteta Uniji, i u cilju izvršenja evropskih naloga za hapšenje izdatih u državama članicama.

Ovi predlozi se zasnivaju na, i pretpostavljaju, uzajamno poverenje između država članica. Ne bi bilo moguće automatski izvršavati strane odluke niti pak preneti istražne radnje na strane islednike, ako države nemaju poverenje u suštinsku uniformnost zakona i u poštovanje osnovnih garancija. Ovi oblici nove međunarodne saradnje uvek zahtevaju odustajanje od upražnjavanja nacionalnog suvereniteta. U tom slučaju, to se javlja na tako delikatnom području, kao što je represija nad zločinom i kažnjavanje krivca.

Evropski nalog za hapšenje, konačno odobren Okvirnom odlukom Saveta (*Council Framework Decision*) 13. juna 2002. godine, je sada usvojen i od strane svih država članica Unije.² Ovaj novi institut daje odgovor na pitanje sigurnosti koje se postavilo posle ukidanja granica. Ako ljudi i roba mogu slobodno da se kreću unutar granica Unije, isto mora da važi i za sudsku odluku kako bi se izbeglo da već ukinute barijere, koje omogućavaju izbegavanje pravde, ponovo budu podignute tako da predstavljaju nesavladivu prepreku za one koji žele da budu zaštićeni zakonom.

Ustvari, svrha uzajamnog usvajanja sudskih odluka može jedino biti dostignuta ukoliko se raz-

motre različiti evropski sistemi koji se zasnivaju na zajedničkoj pravosudnoj kulturi. U suštini, ovaj princip jedino može biti zasnovan na uzajamnom poverenju u strukturu i funkcionisanje pravosudnih sistema drugih država unutar Unije i u sudijski aparat koji mora biti takav da garantuje pravo na pravično suđenje. U skladu sa prethodnim, evropski nalog za hapšenje prevazilazi sve prethodne sistema ekstradicije i vodi ka neposrednom izručenju traženih osoba. Glavna inovacija novog instituta, u poređenju sa tradicionalnim mehanizmom ekstradicije, je u njegovom automatizmu koji pojačava odnos između sudova, isključujući bilo kakvu intervenciju vlade (kao i diplomatske uticaje).

Međutim, taj automatizam ne sprečava primenu kontrole od strane sudskih vlasti koje treba da izvrše nalog u odnosu na sadržaj stranih odluka. Ustvari, sudska vlast koja treba da izvrši nalog moraće da izvrši kontrolu dejstva naloga za hapšenje, u odnosu na moguće razloge za odbijanje izvršenja i u odnosu na druge uslove predviđene zakonom.

U Okvirnoj odluci Saveta, u klauzuli br. 8. piše: „Odluke o izvršenju evropskog naloga za hapšenje moraju biti predmet valjane kontrole, što znači da će sudski organ države članice u kojoj je tražena osoba bila uhapšena morati da donese odluku o njegovoj ili njenoj predaji“. Automatizam, ukratko, znači da je sudski postupak izuzet od uticaja političke moći i da je u potpunosti stvar pravosuđa.

Evropski nalog za hapšenje i italijanski Ustav

Osnovna karakteristika evropskog naloga za hapšenje je van svake sumnje njegova eksteritorialna primena jer po prirodi stvari ona proizvodi posledice i izvršava se u različitoj državi u odnosu na onu državu koja je imala sudsko ovlašćenje da izda taj nalog. Države članice su učinile veliki napor poslednjih godina, u cilju otklanjanja kulturoloških barijera kao način stvaranja stvarne zajedničke pravosudne oblasti, čak i na polju krivičnog prava, što je uvek bilo povezano sa dogmom o nacionalnom suverenitetu.

Čak i u Italiji, saznanje o neposrednom uspešnom dejstvu, unutar nacionalnih granica, odluka donetih od strane stranih organa stvorilo je otpor i strah. Otpor i strahovanja prouzrokovani su činjenicom da sistem iz Okvirne odluke ne bi davao dovoljno slobode i garancija za odbranu koje predviđa Ustav Italije. Sama italijanska vlada zatražila je da dva eminentna pravnik Vincento Caianiello i Giuliano Vassalli, obojica bivši predsednici

2 Sve države članice je trebalo da usvoje unutrašnja pravila u cilju potvrđivanja svojih zakona u odnosu na Okvirnu odluku Saveta do 31. decembra 2003. godine. Italija je usvojila relevantni dokument 12. aprila 2005. godine.

Ustavnog suda Italije, daju svoj savet po tom pitanju. Savet se zasniva na mišljenju o apsolutnoj inkompatibilnosti, *rebus sic stantibus*, pravila iz Okvirne odluke u odnosu na italijanski pravni sistem. U pogledu tog pitanja, morali bismo ovaj problem staviti u mnogo širi okvir interakcije ustavnih pravila i konvencionalnih međunarodnih normi, kojima pripada kasnije donesena Okvirna odluka.

Rangiranje konvencionalnih međunarodnih pravila italijanskom pravnom sistemu

Generalno gledano, konvencionalna međunarodna norma zahteva donošenje unutrašnjeg zakona o implementaciji, u cilju njene primene u domaćem pravnom sistemu. Tako, ta norma u okviru domaćeg pravnog sistema ima isti pravni status kao i unutrašnji zakon koji je implementira. Dok je implementacioni zakon obično važeći zakon, međunarodni ugovor – ili u ovom slučaju pravila koja proističu iz ugovora – ima u domaćem pravnom sistemu isti pravni status kao i važeći zakon. Dakle, međunarodno pravilo koje je implementirano u domaći pravni sistem slediće opšte principe na kojima počiva niz usvojenih akata u vremenskom sledu. I što je još važnije, ono će proći kroz ustavnu kontrolu.

Drugačiji način nije ni korišćen u implementaciji Ugovora iz Maastrichta. Jedan važeći zakon je implementirao Ugovor, pa shodno tome, Ugovor ima isti pravni status kao i važeći zakon te zemlje. Ipak, za razliku od drugih međunarodnih ugovora, Ugovor o osnivanju EU pokazuje izvesne osobenosti koje čine da zemlje EU izgledaju skoro kao da su povezane federalnim odnosom. Zbog toga su zemlje članice Unije, pod pritiskom evropskog Suda pravde, pokušale da zagarantuju supremaciju i prioritet Evropskog prava u odnosu na nacionalno zakonodavstvo. U tom cilju, u Italiji, pravnici veruju da članu 10 Ustava nije podesan. U njemu piše da se „italijanski pravni sistem povinuje opšte usvojenim međunarodnim pravilima“.

Član 10 obezbeđuje sistem automatske implementacije u odnosu na akte zasnovane na međunarodnom običajnom pravu. Time se svi akti zasnovani na međunarodnom običajnom pravu ugrađuju u italijanski pravni sistem i neprekidno se ažuriraju. Pošto su ova pravila automatski implementirana posredstvom odredaba ustavnog prava, smatra se da imaju isti ustavni rang unutar nacionalnog pravnog sistema. Ipak, međunarodna ugovorna pravila, čak i ona opšte prirode kao što je Ugovor o osnivanju EU i ona pravila koja proističu iz njega, su isključena iz primene po članu 10. italijanskog Ustava koji se odnosi samo na običajna pravila.

Međutim, supremacija pravila EU, obezbeđena je članom 11. italijanskog Ustava, koji propisuje da Italija „dozvoljava, pod istim uslovima kao i druge Države, ograničavanje svog sopstvenog suvereniteta, koje može biti zahtevano u cilju obezbeđenja uslova za očuvanje mira i pravde između naroda; Italija unapređuje i podstiče međunarodne organizacije koje teže navedenim ciljevima“. Ovaj član je bio razmatran kao podesan u cilju garantovanja supremacije pravila EU u odnosu na važeću unutrašnju pravnu regulativu. Ipak, nije moguće izvući iste zaključke u odnosu na ustavna pravila.

Pored svega toga, ustavni sud je usvojio neku vrstu autonomije pravila EU prema odredbama unutrašnjeg prava, tako da ona mogu izbeći ustavnu kontrolu, izuzev u slučaju da je utvrđeno široko kršenje odredaba Ustava. Tako, pošto implementacioni akt uvodi pravila Okvirne odluke unutar italijanskog pravnog sistema kao važeća pravila, ona ne mogu izbeći ustavnu kontrolu, bez obzira na to što im je izvor EU.

Relevantni ustavni principi za primenu evropskog naloga za hapšenje

Pošto se Ugovorom kojim je ustanovljena EU i pravilima koja iz njega proističu ne mogu kršiti osnovni ustavni principi, oni ne sprečavaju da važeći implementacioni akt bude podvrgnut ustavnoj kontroli. Zato moramo da proverimo da li su pravila evropskog naloga za hapšenje u suprotnosti sa ustavnim normama.

Kao prvo, javile su se izvesne sumnje oko ustavne legitimnosti krivičnih dela ustanovljenih Okvirnom odlukom. Okvirna odluka donosi listu od 32 krivična dela, za koja se izdaje evropski nalog za hapšenje. Ova lista čini kontrolu duple inkriminisanosti nepotrebnom, pod pretpostavkom da se ono što se nalazi na listi smatra krivičnim delom u svim evropskim zemljama. Prema nekim pravnicima, zahtev da se ukine dvostruka inkriminisanost stvorio bi opasnu prazninu u pravnom sistemu, tako da ne bi došlo do stvarne harmonizacije različitih krivičnih zakonodavstava. Štaviše, lista deluje kao uvođenje „evropskih“ krivičnih dela, od kojih su neka čak opisana sasvim uopšteno.

To može narušiti „princip legaliteta“, propisan članom 1. italijanskog Krivičnog zakonika, čija je primena takođe obezbeđena članom 25. tačka 2. Ustava. Kršenje bi se moglo javiti posebno kod dva sastavna dela „principa legaliteta“, onog kojim se zahteva da krivično delo bude opisano uz detaljnu preciznost i onog kojim se propisuje da jedino važeći zakon države poseduje isključivu moć da

neko ponašanje vidi kao krivično delo i određuje kaznu za njega. Ipak, prema odredbama zakona o implementaciji ne postupa se samo u smislu jednostavnog pozivanja na listu ustanovljenu Okvirnom odlukom, već zakon opisuje do detalja relevantna krivična dela, tako da se čini da prethodne sumnje nemaju svoje opravdanje.

U svakom slučaju, poslednja dva principa su verovatno takođe dobro zaštićena Okvirnom odlukom. Ustvari, to je omogućilo prethodno poređenje između određenog dela i njegovog opisa, koji je sadržan u važećem zakonu države na osnovu koga se izdaje nalog, a koje vrši sudska vlast koja izdaje nalog. Ipak, to dozvoljava da sudska vlast koja treba da izvrši nalog proverava podudaranje propisanog krivičnog dela sa onim koje je na listi od 32 dela predviđenih Okvirnom odlukom.

Međutim, ukidanje zahteva za duplu inkriminisanost se zasniva na prethodnom određenju zajedničkih elemenata za svaki pojedini slučaj krivičnog dela, u odnosu na pravne sisteme država članica. Ovo ne sprečava sudsku vlast koja izvršava nalog da verifikuje da li nomen iuris ustvari odgovara krivičnom delu koje je kažnjivo po nacionalnom zakonodavstvu jedne države. Drugim rečima, popis ozbiljnih zločina za koje se može izdati evropski nalog za hapšenje ne isključuje – ali pretpostavlja – dvostruku inkriminisanost.

Nepovredivost lične slobode

Italijanski Ustav, u članu 13. propisuje nepovredivost načela lične slobode, predviđajući da lična sloboda ne može biti ograničena, osim obrazloženom sudskom odlukom i samo u slučajevima i oblicima koje propisuje zakon.

U saglasnosti sa članom 104. italijanskog Ustava, jedina vlast koja može ograničiti nečiju individualnu slobodu je sudska, koja je autonomna i nezavisna od svih drugih sistema moći. Štaviše, mere kojima se ograničava lična sloboda moraju biti obrazložene. Žalba Vrhovnom sudu je uvek dozvoljena kada je u pitanju kršenje zakona (čl. 111.). Automatizam u primeni evropskog naloga za hapšenje bi doveo u vezu ograničenje lične slobode sa aktom donetim od strane inostrane vlasti.

To opravdava nedoumice pravnika: ograničenje lične slobode bi izmaklo ustavnoj kontroli. Pre svega, tu ne bi postojala garancija u odnosu na nezavisnost i autonomiju stranog pravnog sistema. Onda, strani akt ne bi morao obavezno da bude obrazložen. Konačno, mogućnost ulaganja žalbe ne bi mogla da bude garantovana.

Ove nedoumice mogle bi da izgledaju preterane, imajući u vidu zajedničku kulturološku osnovu

EU. Ipak, postoje izražene različitosti između država članica. Dovoljno je da imamo u vidu različitost pravnih sistema zasnovanih na anglosaksonskom i kontinentalnom pravu. Bilo kako, svi strahovi mogu biti savladani zakonom o implementaciji.

Predstavnici sudske vlasti koja izvršava nalog će odlučiti o predaji – i vremenom, o zadržavanju u pritvoru uhapšenih osoba na osnovu dejstva naloga za hapšenje – na osnovu domaćeg zakona, što znači da to zavisi od pravila italijanskog pravnog sistema i nalazi se pod kontrolom Vrhovnog suda u slučaju kršenja zakona.

Italija je momentalno pokazala svoje ubedenje vezano za mogućnost ulaganja žalbe. Odlaganje od trideset dana – na rok od 60 dana koji je dat državi koja treba da izvrši nalog za predaju – je uvedeno na primedbe italijanske delegacije. Ustvari, italijanski predstavnici su smatrali da originalni rok ne bi bio garancija podesnog perioda u kome bi se sprovela procedura po žalbi po odredbama unutrašnjeg zakonodavstva. Rok, čak i tako odlažući, omogućioće žalbu Vrhovnom sudu, samo u slučaju ako postoji „povlašćeni put“, u cilju da se obezbedi brzo rešenje stvari.

Štaviše, ukoliko strana odluka, na kojoj se zasniva zadržavanje u pritvoru izrečeno od strane italijanskog sudije, nema obrazloženje, italijanski Zakon o izvršenju dozvoljava sudskoj vlasti koja izvršava odluku da se ne saglasi sa njom. U svakom slučaju, ne možemo zaboraviti garancije koje se odnose na suđenje osobama koje su tražene i optužene i za šta jemči sama Okvirna odluka: njenih dvanaest ustanovljenih garancija proisteklih iz ustavnih pravila država članica o fer suđenju.

Ustavni principi koji upravljaju ekstradicijom

Neki su bili zaplašeni da Okvirna odluka može biti u suprotnosti sa ustavnim principima koji se odnose na ekstradiciju. Član 26. Ustava zabranjuje ekstradiciju građana, izuzev ako to nije eksplicitno predviđeno međunarodnim sporazumom.

Iako Okvirna odluka nije pravi međunarodni sporazum, ona ipak može biti uvršćena među „pravila koja proizilaze iz ugovora“, što znači da neposredno proističe iz Ugovora o EU. To bi moglo biti dovoljno da se otkloni suprotnost sa italijanskim Ustavom, pošto njegov čl. 11, kao što smo videli, omogućava ograničenja suverenteta u ovom slučaju. Ekstradicija je zabranjena u bilo kom slučaju u odnosu na političke zločine (čl. 26, st. 2 i čl. 10 st. 4 italijanskog Ustava).

Pored zajedničke pravne kulture, koja bi trebalo da isključi slučajeve političkog kriminaliteta u evrop-

skim zemljama, i sama Okvirna odluka u članu 12 predviđa klauzulu o zabrani diskriminacije, dozvoljavajući državama članicama da odbiju predaju „kada postoje razlozi za verovanje, na osnovu objektivnih elemenata, da je gornje spomenut nalog za hapšenje izdat u cilju progona ili kažnjavanja osobe na osnovu njenog pola, rase, religije, etničkog porekla, nacionalnosti, jezika, političkog stava ili seksualne orijentacije, ili da se položaj neke osobe ugrožava iz bilo kog od navedenih razloga“.

Italija je iskoristila mogućnost odbijanja predaje iz bilo kog navedenog razloga, kao na primer za političke zločine, osim ako se mogu podvesti pod pojam terorizma ili genocida, u skladu sa međunarodnim pravom.

Druge eventualne suprotnosti u odnosu na Ustavne principe

Druge eventualne suprotnosti izgleda da nisu nađene. Čak različitosti u pravnim sistemima država članica ne izgledaju kao da mogu da done su suprotnosti prilikom primene. Tako, sistem Okvirne odluke ne može da onemogući primenu normi Ustava koje obezbeđuju nezavisnost javnog tužioca (čl. 104. i 107. Ustava Italije) i obaveznost krivičnog gonjenja (čl. 112. Ustav Italije).

Obaveznost krivičnog gonjenja postoji u cilju obezbeđenja jednakosti svih građana pred zakonom. Evropski nalog za hapšenje ne ograničava ove garancije. Nasuprot tome, obaveznost krivičnog gonjenja mogla bi da predstavlja teškoću za druge države, koje to ne obezbeđuju: italijanski javni tužilac će zahtevati izdavanje evropskog naloga za hapšenje bez neke praktične procene. Kao posledica toga, države članice od kojih je zahtevano izvršenje naloga biće obavezne da izvrše predaju, čak i kada bi politički ili diplomatski razlozi mogli da dozvole svojim domaćim javnim tužiocima da to odbace.

Države koje su ukinule kaznu doživotnog zatvora, zakonom – kao što je na primer slučaj u Švedskoj – ili faktički kao što je to slučaj u Italiji kroz sistem penitencijarnih institucija, neće imati problema. Zadovoljavajuće rešenje na eventualni evropski nalog za hapšenje koji je izdat za zločin kažnjiv doživotnom kaznom zatvora je predviđeno članom 5. stav 2. Okvirne odluke. Tu piše da „ako je delo na osnovu kojeg je izdat evropski nalog za hapšenje kažnjivo doživotnom kaznom zatvora ili odlukom suda o doživotnom boravku u ustanovi, izvršenje izdatog naloga za hapšenje može da podleže uslovu da država članica koja ga je izdala ima odredbe u svom pravnom sistemu o reviziji kazne ili

mere koja je dosuđena, na zahtev ili najkasnije posle 20 godina, ili o primeni mera za izricanje blaže kazne, koju osoba ima pravo da podnese na osnovu zakona ili prakse koja potiče od države članice koja je izdala zahtev, u cilju neizvršenja te kazne ili mere“. Italija je u potpunosti usvojila ovu meru u čl. 19, b, Zakon 69/05.

Ograničenja postavljena Ugovorom EU

Prema shvatanju koje su izneli profesori Caianiello i Vassali, Okvirna odluka, nezavisno od njene neusaglašenosti sa Ustavom Italije, takođe bi mogla biti u suprotnosti sa nekim usvojenim rešenjima u Ugovoru EU. Posebno, Okvirna odluka bi prevazišla ograničenja koja je evropsko pravo obezbedilo prema evropskom nalogu za hapšenje, koja su povezana sa zajedničkim akcijama na polju pravosudne saradnje u krivičnim stvarima. Član 31. tačka e) Ugovora, obezbeđuje harmonizaciju krivičnih predmeta u odnosu na organizovani kriminalitet, terorizam i trgovinu drogama. Ipak, čl. 31 nije iscrpeo sve moguće oblike pravosudne saradnje u krivičnim stvarima između država članica: on se odnosi samo na jedan njegov mogući primenjeni postupak. Dakle, prema zakonu, Savet je usvojio nove oblike međunarodne saradnje, koji takođe obezbeđuju međusobno priznavanje sudskih odluka.

Sledeći mogući sukob, koji su predvideli profesori Caianiello i Vassali, može da se ispolji u odnosu na čl. 34. st. 2, tačka b) u Ugovoru EU. Ova odredba, ustvari, propisuje da Savet može „usvojiti okvirne odluke u svrhu približavanja zakona i regulativa u državama članicama. Okvirnim odlukama se vrši spajanje između država članica kao rezultat koji treba da se dostigne ali će se ostaviti domaćim vlastima izbor oblika i metoda. To neće iziskivati neposrednu posledicu“.

Problem će se odnositi na sadržaj Okvirne odluke, koji nije ograničen putem „približavanja zakona i regulativa država članica“, kao i na primenjene postupke, pošto se ostavila suviše malo prostora domaćim vlastima u pogledu primene odgovarajućih oblika i metoda. U smislu rečenog, takođe u ovom slučaju mi ne mislimo da EU Ugovor isključuje druge oblike saradnje, osim „približavanja zakona i regulativa država članica“.

Što se tiče drugog problema, baš suprotno, mi moramo da priznamo da Okvirna odluka stvarno vodi ka suženju prostora za unutrašnje pravo.

U svakom slučaju, nacionalna zakonodavstva nemaju usko određene zadatke.. Ona moraju da odrede sudske vlasti kompetentne da izdaju i izvrše evropski nalog za hapšenje; odrede osnove za slo-

bodan izbor odbijanja izvršenja naloga; konstatuju garancije za predaju tražene osobe. I više od toga, nacionalno zakonodavstvo se primenjuje kada uhapšena osoba mora biti saslušana po prvi put; kada on ili ona moraju biti zadržani u pritvoru sve do donošenja odluke o izručenju; kada imovina mora da bude konfiskovana i predana.

S druge strane, mnogi rizici i strahovi koji se stvaraju nisu realni. Većina procena nije uzimala u obzir da bi Okvirna odluka bila implementirana u domaće zakonodavstvo i da bi domaći sudski organi uvek odlučivali o izručenju. U isto vreme, nagle inovacije kojima se odlikuju nove institucije izgledaju kao namerna evolucija ekstradicione procedure. Neki prigovori su pokrenuli ponovno istraživanje spornih odluka koje su proistekle iz 1957. godine kada je doneta Pariska konvencija o ekstradiciji. Ovaj sporazum jasno ukazuje koja ovlašćenja zavise od sudije koji donosi odluku o ekstradiciji, a koja zavise od sudijine procene suštine stvari. Bilo koja odluka vezana za kontrolu pouzdanosti zahteva, baš kao i kontrola o postojanju uslova za zadržavanje osobe u pritvoru, leži unutar kompetencije suda države koja zahteva ekstradiciju.

Italijanski Kasacioni sud je potvrdio da je, za države koje su usvojile Parisku konvenciju, postojanje uslova za zadržavanje osoba u pritvoru dokazano nepobitnom prezumpcijom, na osnovu dokumenata, eksplicitno određenih Konvencijom, a koje država zahtevajući ekstradiciju mora da preda. Ako ovi dokumenti imaju propisane formalne zahteve, oni dokazuju svoj sadržaj u odnosu na državu od koje se zahteva ekstradicija.³

Pošto je vršenje kontrole od strane sudije one države od koje se zahteva predaja samo formalnost, strana odluka o hapšenju ne sme da bude motivisana izričitom obavezom. Kao što vidimo, onda, većina prigovora u odnosu na evropski nalog za hapšenje nema razloga da postoji.

Ustvari, čini se da se brige u najvećem delu zasnivaju na samoj inovaciji evropskog naloga za hapšenje koji predstavlja kraj političke kontrole vezane za predaju. Kratkovida zabrinutost, koja nije u stanju da sagleda Uniju u budućnosti, okrenula se ka ujedinjenju, čak i u politici.

To ne znači da će pojedine države Unije morati da gube u svojoj tradiciji i odriču se svoje kulture. EU predstavlja organizaciju koja uzdiže jednakost između članica u svom sastavu unutar njihovih nacionalnih različitosti. Međutim, moramo biti svesni da individualistički izbor u globalističkom svetu ne opstaje.

Nažalost, evropske zemlje i dalje imaju udaljene političke stavove, čak i o važnim pitanjima, kao što je bio slučaj sa ratom u Iraku 2003. godine, iako bi bilo mnogo korisnije da se van EU pojavljuju sa jednim jedinstvenim glasom - čak i pored dugih i žučnih rasprava.

Postoji nada da evropski nalog za hapšenje, obavezujući države da učestvuju u tome sa svojim različitim sudskim sistemima, može da doprinese rastapanju nepoverenja koje se i dalje provlači u državama članicama.

Zaključak

Iskustvo u vezi sa evropskim nalogom za hapšenje biće jedan interesantan test za mnoge evropske zemlje. On zadire u prerogative koji su uvek bili rezervisani za državnu moć i glavni izraz nacionalnog suvereniteta. U svakom slučaju, posle svih svečanih deklarisanja o namerama datih poslednjih godina, davanjem teorijske elaboracije onoga što se naziva „treći stub“, mi moramo da ih stavimo u akciju i proverimo da li evropske države zaista žele da stvore zajednički pravosudni prostor, odvajajući pretenzije od predrasuda.

Većina procena koje se odnose na evropski nalog za hapšenje čini se da se odriče samog principa uzajamnog poverenja u osobitost pravosudnih sistema, principa na kome se zasniva novi oblik saradnje. Ukratko, oni tvrde da odluka izdata od strane druge države članice ne bi davala garancije kao što bi to činio domaći pravosudni sistem.

Ja računam da mi moramo zadržati distancu od prekomernog nacionalističkog gledišta. Štaviše, sa različitih gledišta, čak i italijanske garancije mogu da se nekada učine neadekvatnim. Da pogledamo postupak *in absentia*: ono što je dozvoljeno u našem sistemu kršilo bi prava optužene osobe prema shvatanju drugih evropskih zemalja.

Reforma bi sigurno bila mnogo efikasnija i konzistentna ako bi, pre stvaranja zajedničkog postupka, bila postavljena osnovna pravila. Ipak, to nije bio lakši i brži put. A to nije bio ni hitniji cilj kome se težilo.

U suštini, mi ne smemo da zaboravimo da je evropski nalog za hapšenje stvoren u nameri da zameni dugu i složenu proceduru sistema ekstradicije jednim brzim i efikasnim postupkom koji je podesan za suprotstavljanje novim oblicima kriminaliteta, čiji počinioci otvaranjem granica mogu da izbegnu pravdu.

Prevod: doc. dr Miomira Kostić,

Pravni fakultet u Nišu

Lektura: Gordana Ignjatović, dipl. prof. engleskog jezika i književnosti, Pravni fakultet u Nišu

³ Cassazione, sez. VI, 27 settembre 1999, CED 214624, i druge.

Marco Palmieri

**The European Integration in Criminal Field
The European Arrest Warrant**

The author deals with some thesis in connection with the European arrest warrant experience, what will be an interesting test for many EU countries. It affects prerogatives always reserved to state-power and main expression of national sovereignty. Anyway, bringing up to the theoretical elaboration of the so-called "third pillar", it needs to set them in action, and verify if European states are really willing to create a common juridical space, putting apart

claims and prejudices. Most of appraisals addressed to European arrest warrant seem to repudiate just the principle of mutual confidence in respective judiciary systems, principle the new form of cooperation is based on. Briefly, they assert a decision issued by another Member State wouldn't assure all guarantees as own juridical system. Reform would surely have been more effective and consistent if, before creating a common procedure, substantial rules were set. European arrest warrant was born in order to replace the long and complex extradition system with a quick and effective tool, fit for contrasting new forms of criminality, that are able to profit boundary openings in order to escape justice.

11. plenarni sastanak i Međunarodna konferencija : “Merenje trgovine ljudima: kompleksnosti i teškoće“

(Courmayeur Mont Blanc, Italija, od 1. do 4. decembra 2005. godine)

O d 1. do 4. decembra 2005. godine u Courmayeur Mont Blanc, Italija, održan je 11. plenarni sastanak ISPAC-a – Međunarodnog naučnog i stručnog savetodavnog tela Programa za prevenciju kriminaliteta i krivično pravosuđe Ujedinjenih nacija, kao i Međunarodna konferencija “Merenje trgovine ljudima: kompleksnosti i teškoće”. Inicijativu za održavanje konferencije dao je ISPAC, u saradnji sa Kancelarijom Ujedinjenih nacija za droge i kriminalitet (UNODC).

Sastanak ISPAC-a, koji je održan 1. i 2. decembra, okupio je članove ove organizacije, kao i posmatrača iz svih delova sveta. Iz Srbije, sastanku su prisustvovali prof. dr Dušan Cotič, počasni član Viktimološkog društva Srbije i bivši član Izvršnog odbora ISPAC-a, i prof. dr Vesna Nikolić-Ristanović, predsednica Viktimološkog društva Srbije, koja je na ovom sastanku bila u svojstvu posmatrača. Sastanak je posvećen diskusiji o radu u prethodnoj godini, razmatranju učešća ISPAC-a na 11. kongresu Ujedinjenih nacija, izboru novog Izvršnog odbora i idejama i planovima za nastupajuću godinu. Na sastanku novoizabranog Izvršnog odbora ISPAC-a, koji je održan nakon plenarnog sastanka, Viktimološko društvo Srbije je, na preporuku prof. dr Dušana Cotiča, primljeno u članstvo ove značajne organizacije.

Međunarodna konferencija “Merenje trgovine ljudima: kompleksnosti i teškoće” održana je u periodu od 2. do 4. decembra. Glavni cilj konferencije je bio da okupi državne zvaničnike, istraživače i praktičare u cilju diskutovanja najboljih metoda za prikupljanje, monitoring i merenje podataka u vezi trgovine ljudima u različitim zemljama porekla, destinacije i tranzita. Prilikom definisanja ciljeva i programa Konferencije pošlo se od konstatacije da postoji hitna potreba za izgradnjom strukturiranog sistema praćenja trgovine ljudima, koji će stvoriti osnovu za procenu i kvantifikovanje ovog oblika kriminaliteta i obezbediti uporedive kvalitativne i kvantitativne podatke za različite zemlje širom sveta. Takav sistem praćenja bi, takođe, morao biti

u stanju da da sliku stanja u pogledu usklađenosti prakse u raznim zemljama sa UN Protokolom o trgovini ljudima. Podaci i informacije bi trebalo da budu prikupljeni korišćenjem standardizovanih procedura i obrađeni upotrebom istih metoda tako da budu što je moguće više pouzdani i uporedivi među zemljama. Imajući u vidu ovako postavljen problem, saopštenja i diskusije na Konferenciji bavili su se pitanjima koja su svrstana u četiri grupe:

- problemi definisanja, s obzirom da je nemoguće prikupljati informacije i meriti pojavu u raznim zemljama bez uniformne definicije;
- kompleksna priroda trgovine ljudima, koja čini teškim prikupljanje kvalitativnih i kvantitativnih informacija i razgraničenje od srodnih pojava;
- način statističkog praćenja pogodan za trgovinu ljudima i indikatori koje treba uzeti u obzir;
- uočavanje postojećih nedostataka i potreba sa ciljem sugerisanja efektivnog sistema praćenja.

Konferenciju su otvorili Lodovico Passerin d'Entrevés, predsednik Courmayeur Fondacije koja je finansijski pomogla održavanje Konferencije, Romano Blua, gradonačelnik Courmayeur-a, Luciano Caveri, predsednik regionalne vlade Aosta Valley i Renato Ruggiero, predsednik Nacionalnog centra za prevenciju i društvenu odbranu iz Milana.

U okviru prve sesije koja se bavila problemima definisanja, izlaganja su imali Gino Polimeni, direktor Instituta UN za istraživanje međuregionalnog kriminaliteta i pravosuđa (UNICRI), Rim, Kauko Aroma, direktor Evropskog instituta za prevenciju i kontrolu kriminaliteta, pri UN iz Helsinkija (HEUNI), Kristina Kangaspunta iz Odeljenja protiv trgovine ljudima, UNODC, Beč, i Frank Laczko, iz odeljenja za istraživanja i publikacije Međunarodne organizacije za migracije, Ženeva.

U okviru ove sesije posebno je bilo značajno izlaganje G. Polimeni-a, koji je istakao značaj pos-

tojanja definicije trgovine ljudima oko koje postoji univerzalna saglasnost i koja je obavezujuća za sve, kao osnove za procenu problema. Jer, slično kao i u slučaju drugih prikrivenih pojava, ukoliko ne znamo koliki je stvarni obim problema, nećemo biti u stanju da nađemo optimalne odgovore na njega. U tom pogledu je veliki značaj definicije i razgraničenja trgovine ljudima od krijumčarenja ljudi koje sadrže Konvencija i Protokol iz Palermo. Polimeni je izneo istorijat definicije trgovine ljudima, pri čemu se posebno zadržao na analizi definicije iz UN Protokola o prevenciji, suzbijanju i kažnjavanju trgovine ljudima, ukazujući kako na njene dobre strane, tako i na njene nedostatke. On je istakao da je definicija sadržana u Protokolu skoro kompletna, ali da, s obzirom da se radi o veoma kompleksnoj pojavi, tako detaljno predviđanje radnji izvršenja može biti korisno ali isto tako može predstavljati i problem. Najzad, Polimeni se osvrnuo i na novije dokumente Evropske unije i Evropskog saveta, koji koriste definiciju trgovine ljudima baziranu na UN definiciji.

Kristina Kangaspunta je u svom izlaganju istakla poseban problem koji postoji u korišćenju statistike državnih organa kada su u pitanju seksualni delikti i nasilje nad ženama, jer oni malo govore o samoj pojavi a mnogo više o radu državnih organa. Stoga se ona založila za veće korišćenje podataka iz anketa o viktimizaciji i podataka organizacija koje pružaju pomoć žrtvama, ističući kao primer podatke koje prikuplja Međunarodna organizacija za migracije, koristeći standardizovanu metodologiju. Kangaspunta je predstavila bazu podataka UNODC o globalnim trendovima trgovine ljudima. Baza je nastala na osnovu podataka sistematski prikupljenih iz različitih izvora: zvanični izveštaji vlada, informacije nevladinih i međunarodnih organizacija, istraživački izveštaji, materijali sa konferencija i medijski izveštaji.

Frank Laczko je detaljno predstavio istraživanja i baze podataka Međunarodne organizacije za migracije širom sveta i najavio da će tokom 2006. godine biti objavljena studija Međunarodne organizacije za migracije o globalnim trendovima trgovine ljudima. Druga sesija bila je posvećena teškoćama u merenju trgovine ljudima i u njoj su izlaganja imali: Jay Albanese, iz Nacionalnog instituta za pravdu, Washington DC, Isabella Orfano, iz Komisije Evropske unije, i Monika Smit, iz kancelarije holandskog nacionalnog izveštioca o trgovini ljudima. Takođe, u okviru ove sesije o problemima trgovine ljudima iz perspektive nevladinih organizacija govorili su još i Xin Ren, sa Državnog univerziteta u Kaliforniji, Miroslav Scheinost, iz Instituta

za kriminologiju i društvenu prevenciju, Prag, i Codou Bop, iz Grupe za istraživanja o ženama i pravu, Sénégal.

U okviru ove sesije posebno su bila zapažena izlaganja Jay Albanese i Xin Ren. Albanese je istakao značaj prikupljanja podataka o trafikerima i razumevanja načina na koji oni funkcionišu. On je izložio model kriminalne mreže kao mogući pristup razumevanju trgovine ljudima. Albanese je istakao da trgovinu ljudima vrši lanac malih grupa na tri nivoa: namamljivači, transporter i eksploataori. Nekada su u pitanju i mreže na tri nivoa koje nisu međusobno mnogo povezane. Njihov cilj je preživljavanje i profit. U svom izlaganju on je konstatovao da je mali broj krivično gonjenih slučajeva u neskladu sa procenama broja žrtava i da je potrebno razviti pouzdane procene koje su bazirane na poznatim slučajevima. Neophodno je meriti, kombinovati i procenjivati podatke o poznatim žrtvama, dobijene od službi za žrtve, u istraživanjima i od stručnjaka.

Slično Albanese-u, i Xin Ren je ukazala na značaj proučavanja kriminalnih grupa. Ona je posebno skrenula pažnju na povezanost viktimizacije i kriminalizacije u ovoj oblasti, kao i na okolnost da je većina žrtava trafikovana od strane grupa koje prihvataju da učestvuju u trgovini ljudima jer nemaju druge izvore prihoda. Samim tim, kako ona ističe, uloga transnacionalnog organizovanog kriminala je preuveličana kada je u pitanju trgovina ljudima, što izaziva sumnju donatorskih organizacija u pogledu toga da li je uopšte moguće raditi empirijska istraživanja i prikupljati podatke o žrtvama i trafikerima. Ona je ukazala i na okolnost da postoji i preuveličavanje razmera trgovine ženama i decom u cilju prostitucije, bar kada je u pitanju Azija, u kojoj je mnogo veći problem trgovina u cilju radne eksploatacije, sklapanja braka i domaćeg ropstva. Ona je, takođe, ukazala i da podaci koji postoje u zemljama destinacije ne reflektuju uvek situaciju u zemljama porekla, jer zemlje destinacije nisu zainteresovane za finansiranje empirijskih istraživanja u zemljama porekla ukoliko to nema direktan značaj za njihovu unutrašnju politiku u vezi migracija. Najzad, Ren se založila za evaluaciju rada i podataka koje iznose kako vladine tako i nevladine organizacije.

U okviru treće sesije bila su razmatrana pitanja merenja trgovine ljudima. Izlagači su bili: Grigoris Lazos, sa Panteion Univerziteta iz Atine, Andrea Di Nicola, iz Transcrime, Univerzitet u Trenu i Roger Plant, iz Međunarodne organizacije rada.

Grigoris Lazos je istakao da postoji nedostatak dobrih akademskih, empirijskih, istraživanja koja su

zasnovana na primarnim podacima. On je dao veoma zanimljiv primer jednog takvog istraživanja koje je sa svojim studentima sproveo u Grčkoj. To je ujedno dobar primer kako se istraživanjem može doći do značajnih podataka o prikrivenim pojavama, uz korišćenje najpre kvalitativnih metoda, a zatim prebrojavanje dobijenih kvantitativnih podataka. Istraživanje koje je opisao koristilo je posmatranje sa učestvovanjem i intervju kao tehnike prikupljanja podataka. Lazos je, razgovarajući sa grčkim prostitutkama, prikupljao podatke o žrtvama trgovine ženama koje su u Grčku trafikovane iz drugih zemalja. Zaključak njegovog izlaganja je da nije nemoguće doći do primarnih podataka o žrtvama trgovine ljudima, ali da su za to potrebni istraživačka hrabrost i entuzijazam.

Andrea Di Nicola je predstavio rezultate istraživanja podataka svih sudova u Italiji, a Roger Plant istraživanje Međunarodne organizacije rada, u kome su nastojali da prikupe sve moguće izvore podataka o prinudnom radu, uključujući posebno: istraživačke izveštaje, izveštaje medija, nevladinih organizacija i državnih organa. On je ukazao na

činjenicu da se uglavnom svi bave eksploatacijom rada na uopšten način i da nema dobrih istraživanja na ovu temu. Takođe, najavio je istraživanja Međunarodne organizacije rada u SAD, UK, Nemačkoj i Holandiji i naglasio da su krivična gonjenja za prisilni rad prava retkost svuda u svetu.

Završna sesija bila je posvećena izlaganju nekih korisnih modela istraživanja trgovine decom u okviru šireg konteksta eksploatacije, i predlozima statističkog praćenja trgovine ljudima. Ova sesija imala je dva izlagača: Gert Vermeulen, direktor Instituta za međunarodna istraživanja o kriminalnoj politici, Univerzitet u Gentu, Belgija i Sonia Stefanizzi, sa Univerziteta u Milanu. Moderatorka ove sesije bila je prof. dr Vesna Nikolić-Ristanović.

Rezime izlaganja i zaključke na samom kraju konferencije predstavio je Ernesto U. SAVONA, profesor katoličkog Univerziteta u Milanu i direktor instituta Transcrime, inače svetski poznat stručnjak za oblast organizovanog kriminaliteta. Radovi sa ove Konferencije će, kao i radovi sa ranijih ISPAC-ovih konferencija, biti objavljeni u posebnoj knjizi.

Dr Vesna Nikolić-Ristanović

Međunarodna konferencija: “U potrazi za pravdom, pregled postignuća tranzicije pravde u BiH”

(Sarajevo, 10. novembar 2005. godine)

U organizaciji nevladinih organizacija *Balkanska istraživačka mreža* i *Institut za izvještavanje o ratu u miru* u Sarajevu je 10. novembra 2005. godine organizovana konferencija pod nazivom “U potrazi za pravdom, pregled postignuća tranzicije pravde u BiH”. Na konferenciji su uzeli učešće predstavnici državne vlasti, pravosudnih organa, predstavnici međunarodne zajednice i nevladinog sektora. Na konferenciji je prisustvovalo stotinjak predstavnika nevladinog sektora, udruženja žrtava rata, predstavnika vlasti i medija.

U uvodnoj riječi Nerma Jelačić, direktorica *Balkanske istraživačke mreže*, upozнала je javnost sa prethodnim aktivnostima na implementaciji projekta *Tranzicija pravde*. U prethodnim fazama, u saradnji sa Sudom BiH, izvršena je obuka trideset novinara kako bi nepristrasno i korektno izvještavali javnost o procesuiranim ratnim zločinima. U drugoj fazi projekta su u četiri regije (Tuzla, Trebinje, Bihac i Brčko) održani seminari kako bi približili rad Suda udruženjima žrtava rata, predstavnicima nevladinog sektora i drugim zainteresovanim grupama građana. Na seminarima je uzelo učešće preko 160 predstavnika navedenih grupacija građana. Ova konferencija predstavlja završnicu ovogodišnjeg ciklusa sa ciljem da se sa predstavnicima vlasti u BiH sagledaju postignuća pravnog sistema, razmotre predstojeće obaveze, omogući komunikacija i ukaže na kompleksnost i značaj ove teme.

Jutarnja plenarna sesija nazvana je *MKSJ i Vijeće za ratne zločine: progres i potrebe u budućnosti*. U prvom dijelu sesije pod nazivom “Odjel za ratne zločine Suda BiH: Pregled postignuća: uslovi i izazovi” učešće su uzeli Meddžida Kreso, predsjednica Suda BiH, Slobodan Kovač, ministar u Ministarstvu pravde BiH i Behaija Krnjić, zamjenik glavnog tužioca Tužilaštva BiH, a moderator je bio Jakob Finci.

U svojim izlaganjima panelisti su se osvrnuli na postignuća u organizacionom, kadrovskom i prostornom smislu, kao i u oblasti zakonodavne regulative. Meddžida Kreso je naznačila da je Sud BiH u

odnosu na prije dvije godine, kada je imao u nadležnosti samo kontrolu izbornog procesa, sad prerastao u sud koji ima odjel za ratne zločine i odjel za organizovani kriminal. U odjelu za ratne zločine postoje 4 vijeća koja obrađuju 86 predmeta, dok je jedan predmet već okončan. U odjelu za ratne zločine radi 20 domaćih i 14 stranih sudija. Predsednici vijeća su domaće sudije, dok strane sudije pomažu u procesuiranju predmeta. Postoji pritvorski kapacitet za 21 osobu, a sada se u pritvoru nalazi 20 lica, i to 17 osumnjičenih za ratne zločine i 3 za organizovani kriminal.

Slobodan Kovač je naglasio veliki napredak u izradi zakonske regulative kao i dodatna usaglašavanja koja će se realizovati radi što efikasnijeg i bržeg odvijanja procesa suđenja. Posebno je pridao značaj izradi novog Zakona o izvršenju krivičnih sankcija BiH koji je u skladu sa međunarodnim standardima. Behaija Krnjić je istakao značaj i bitnost uspostavljanja materijalnih pretpostavki za što kvalitetnije procesuiranje ratnih zločina u BiH. U tom kontekstu mislio je na adekvatna arhitektonska rješenja objekata Suda, pritvorskih i zatvorskih jedinica i izradu kvalitetnih zakona i podzakonskih akata. Trenutno na terenu postoji 6 timova u šest geografskih regija u BiH u kojima su predsednici iz BiH i po jedan stranac pomoćnik. Oni procesuiraju četiri grupe predmeta: 1. one kod kojih je u Hagu potvrđena optužnica, a ovde je samo prilagođavaju pozitivnim zakonskim propisima, 2. u Hagu započeta optužnica, a ovde se završava istraga, 3. prema dokumentu “Pravila puta” koji određuje prioritetne predmete (visokorizične, složnije, teže zločine i obimnije predmete) u skladu sa Rimskim sporazumom i 4. sve novopodignute optužnice.

Do sad je podignuto oko 10 000 optužnica za ratne zločine u BiH, a samo će najosjetljivije i najkompleksnije procesuirati državni sud, dok će ostale procesuirati okružni i kantonalni sudovi. Da bi se izgradila veća efikasnost pravosuđa potrebno je ostvariti bolju saradnju sudova na nivou entiteta i države, izgraditi pozitivnu klimu, bolje organizovati zaštitu svjedoka i sl.

U drugom dijelu jutarnje sesije nazvane "Uloga međunarodne zajednice u procesu pravde u BiH: trenutno stanje i planovi za budućnost" obratili su se Michael Th. Johnson, Registar Odjela za ratne zločine i organizovani kriminal, Nick Koumjian, viši pravni savjetnik Tužilaštva BiH i Rupert Skilbeck, direktor Odjela krivične odbrane.

Prije njihovog izlaganja obratio se gospodin Lopez, prenoseći izvinjenje Karle del Ponte, glavnog tužioca Haškog tribunala, i pročitavši njeno pismo. Del Ponteova je naglasila veliki značaj novinara u prenošenju istine do građanstva i u procesu dolaženja do istine. Pridala je veliki značaj formiranju jakih lokalnih sudova i prenosu aktivnosti iz Haga na lokalno sudstvo, iz prostog razloga što su se ovde dešavali zločini i što je bolje da optuženi odgovaraju pred domaćim sudstvom i javnošću. Poručila je da će svako dobiti zasluženu kaznu za svoja nedjela bez obzira u kojim okolnostima je to radio i kojem narodu pripada.

Učesnici panel diskusije su pridali veliki značaj jačanju domaćih institucija uz pomoć materijalne i stručne podrške od strane međunarodne zajednice. Pridali su veliki značaj zaštiti svjedoka i samom institutu zaštićenog svjedoka. Smatraju da je veoma bitno da se dođe do kvalitetnog izvora informacija i da se taj izvor, po završetku procesa, adekvatno zaštititi. Obratili su pažnju da domaća javnost mora shvatiti da niko nije kriv dok se ne donese pravosnažna presuda, i da ta lica imaju status optuženog koji se bitno razlikuje od osuđenog. Smatraju da je potrebno izvršiti dodatnu obuku domaćih advokata i da je veoma korisno da se upoznaju sa iskustvima i načinima rada međunarodnih eksperata iz oblasti advokature.

Što se tiče učešća sudija i advokata stranaca u procesu suđenja daju se iste mogućnosti. Biće angažovani strani stručnjaci samo ako se radi o previše komplikovanim predmetima i ako bi njihova pomoć bila korisna i neophodna.

U toku diskusije prisutne na konferenciji je najviše interesovalo kako se može povećati stepen zaštite svjedoka, trošenje sredstava i zašto se osumnjičenim za ratne zločine daju velike svote novca da bi se predali.

Poslijepodnevna sesija je održana pod nazivom *Pravda i pomirenje – čija obaveza i odgovornost?* Moderator sesije bio je Refik Hodžić. U prvom dijelu sesije nazvane "Pomirenje kao politički proces: od nekažnjivosti do odgovornosti" uzeli su učešće Sulejman Tihic, član Predsedništva BiH i Slobodan Radulj, savjetnik člana predsedništva Borislava Paravca. Panelisti su istakli veliki problem samo deklarativne opredjeljenosti entitetskih vlasti za dolaženje do istine i pomirenja. Smatraju da entitetske vlasti nisu spremne da preuzmu konkretne aktivnosti dokle god ne dođe do intervencije i pritiska od strane Visokog predstavnika u BiH. Pored toga naglašavaju da veliki problem predstavlja oko 15 000 nestalih lica i pronalaženje njihovih egzekutora. Smatraju da građani imaju ključnu ulogu u procesu pomirenja jer ako ne bude postojalo pomirenje između građana uzaludan je trud na državnom nivou.

U toku diskusije predstavnici žrtava rata su insistirali kada će se početi sa primjenjivanjem zakona i insistirali su da oni traže istinu, a ne pomirenje. "Oni se nisu ni sa kim svadali te se zato nemaju sa kime miriti". Tražili su od predstavnika vlasti da im kažu kada će izvršiti provjeru "ratnih prošlosti" članova političkih partija koji se visoko kotiraju u javnom i političkom životu i kada će se početi zakon primjenjivati na visoke policijske i vojne funkcionere koji su se ogriješili u proteklom ratu.

U završnom dijelu konferencije pod nazivom "Pomirenje kroz komunikaciju" uzeli su riječ Mirsad Tokač, direktor Istraživačkog dokumentacionog centra i Blažo Stevović, Alternativna grupa Trebinje. Oni su naglasili da je "jadna ona država gdje je pomirenje politički, a ne društveni proces". Oni su ukazali na jasan problem "začepljenosti" kanala komunikacije, a kao konkretan primjer je naveo predstavnike predsedništva koji su u prethodnoj diskusiji izbjegavali dati konkretne odgovore na postavljena pitanja. Kao poseban problem navodi se što su članovi predsedništva predstavnici tri etnosa i tri naroda i nikako ne uzimaju ulogu da su oni predstavnici svih naroda BiH. Kao mogući način dolaženja do istine i pomirenja vide u napuštanju etnoreligijskog pristupa žrtvama jer je svaka žrtva žrtva. Treba usmjeriti pažnju na suštinu problema, a ne na marginalne pojave.

Dalibor Savičić

KAREN BOYLE

**Media and Violence
Gendering the Debates**

(Mediji i nasilje: porodnjavanje rasprave)

Sage Publications, 2005, str. 229.

Dr Karen Boyle, profesorka na Fakultetu za film i televiziju Univerziteta u Glazgovu, početkom 2005. godine, objavila je zanimljivu studiju koja predstavlja svojevrsan okvir za razumevanje kako nasilje može biti medijski predstavljeno i na osnovu toga shvaćeno, pa i primenjeno. Laganim kretanjem kroz knjigu, autorka objašnjava, složen odnos između medija, pola i nasilja, ukazujući na realno, stvarno nasilje, ali i ono prikriveno, kod koga je čini se polna, odnosno rodna komponenta još izraženija. Takođe, autorka analizira uticaj medijskog predstavljanja nasilničkih akata na moralne i političke stavove potrošača (čitalaca, gledalaca, slušalaca).

Cilj ove studije, dakle, nije prosto ukazivanje na slučajeve medijskog nasilja, već objašnjenje složenog odnosa između nasilničkih akata i njihovog prikazivanja u medijima, odnosno kreiranje stavova i mišljenja o ispoljavanju nasilja na osnovu opisanog i doživljenog kroz različite medije. Istovremeno, podnaslov studije "porodnjavanje diskusije" usmerava nas na posmatranje nasilja kao rodnog, odnosno polnog fenomena.

Autorka se bavi izučavanjem medijskog prikazivanja interpersonalnog nasilja, najčešće partnerskog, posebno analizirajući muško - ženske odnose, sa posebnim osvrtom na seksualni kriminalitet, koji obuhvata seksualna ubistva, silovanja i seksualno uznemiravanje, kao i porodično nasilje nad ženama i decom. Knjiga je bogato ilustrovana primerima iz štampe, kao i primerima iz filmske odnosno televizijske produkcije.

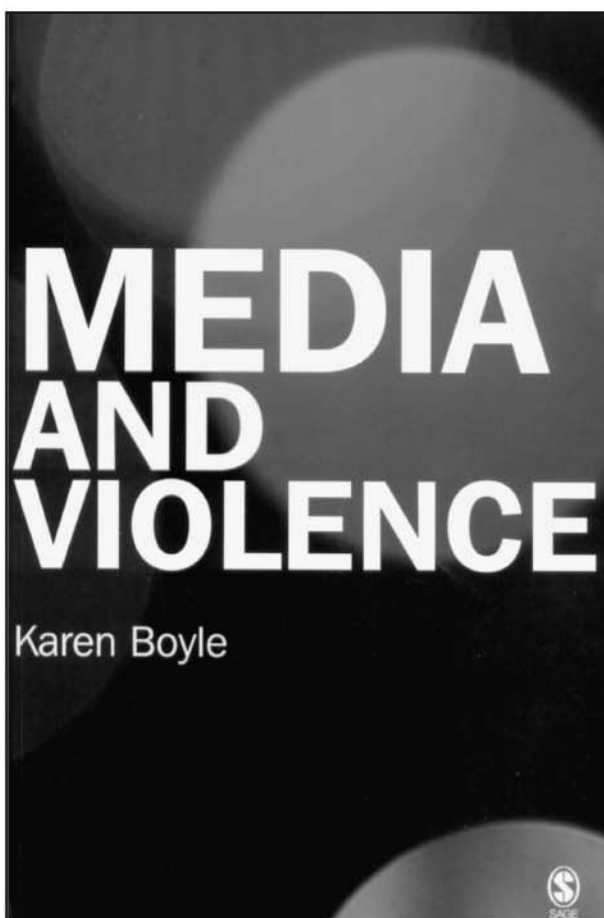
Poseban deo studije rezervisan je za feministička objašnjenja nasilničkog ponašanja, koja ukazuju na izraženu rodnu karakteristiku nasilja, uz poseban osvrt na temu šta znači biti muškarac, a šta žena u konkretnom sociološkom, kulturnom i političkom kontekstu. Naime, sredinom 70 - tih godina prošlog veka, centralna tema feminističke teorije i aktivizma upravo je bila analiza nasilničkog ponašanja muškaraca nad ženama, pri čemu je isticano da način na koji definišemo nasilje, da li kao kriminal ili kao neprihvatljivo ponašanje,

u stvari, predstavlja odraz našeg mišljenja o rodu, polu, seksualnosti i uopšte o položaju žene u društvu.

Značajna karakteristika većine feminističkih radova se, pored toga, ogledala u činjenju muškog nasilja vidljivim, upotrebom jasnijih termina poput termina: seksualno zlostavljanje dece, nasilje u porodici, seksualno uznemiravanje i silovanje u braku. Ovakvi stavovi su doprineli da se obelodane pojedini slučajevi prikrivenog nasilja, ali su u nekim sredinama stvorili otpor muškaraca koji su ih kritikovali tvrdeći da je reč o feminističkoj terminologiji, koja nema naučnu pozadinu.

U pokušaju prevazilaženja pomenutih nesuglasica i oprečnih mišljenja, autorka daje iscrpnu analizu medijskog predstavljanja nasilja, ograničavajući se na engleske i američke medije.

Studija "Mediji i nasilje" sastoji se iz tri osnovna poglavlja. U prvom delu, autorka ukazuje i analizira složeni odnos između medijskog prikazivanja nasilja i stvarnih nasilničkih akata. U prvom delu prvog poglavlja, autorka daje prikaz i kritički analizira popularne naučne rasprave o posledicama predstavljanja nasilja u medijima, ukazujući na njegov uticaj

na publiku, odnosno gledaoce i čitaoce, ukoliko je reč o pisanim medijima, njihove reakcije i eventualno ispoljavanje nasilja, posebno kada je reč o muškom, najčešće međupartnerskom nasilničkom ponašanju. Dok se ovaj deo odnosi na tumačenje kriminala i svojevrsno "opravdavanje" muškog nasilja u medijima, u drugom delu prvog poglavlja, autorka analizira postojeće akademske, odnosno naučno-istraživačke radove u ovoj oblasti, prvenstveno u Velikoj Britaniji i Severnoj Americi, koji su objavljeni i, u tom smislu, mogu uticati na čitalačku publiku. Poseban značaj pridaje rodnim, odnosno polnim karakteristikama nasilničkog ponašanja, koje su naročito zastupljene u radovima koji ispituju ovu vrstu ponašanja.

Autorka daje svojevrsnu analizu svih izveštaja u medijima koji ukazuju na uzročnu vezu između stvarnih nasilničkih delikata i specifične medijske prezentacije, bilo da je reč o pisanim ili elektronskim medijima. Tokom desetogodišnjeg perioda (1990-99) na primer, u 5 najtiražnijih britanskih tabloida i dnevnih novina, autorka je izdvojila 92 slučaja, u kojima se na osnovu analize može pronaći veza između medijskog prikazivanja nasilja i njegovog ispoljavanja.

Tokom 1990. godine primetila je optužujući i osuđujući stav novinara prema ispoljavanju nasilničkog ponašanja, posebno kada su u pitanju oružane pljačke, serijska ubistva, kao i seksualni delikti. Naglasak je na serijskom nasilju, prilikom čega je ustanovila da je u više od polovine prezentovanih slučajeva pisano o samom deliktu, kao i o učiniocu, a veoma malo ili nikako o žrtvama nasilja. Pored toga, analizom sadržaja ustanovljeno je da su u oko 96% slučajeva ubistva izvršili ili su glavni osumnjičeni muškog pola, mlađi ljudi, belci, srednje klase. Autorka posebno ističe da se muško nasilje, u većini društava, smatra normalnom pojavom. Naravno, medijsko predstavljanje muškog nasilja umnogome zavisi od kulturoloških i socioloških karakteristika konkretnog društva.

Iako medijska prezentacija nasilničkih akata nije jedini, odlučujući faktor, ona se svakako značajno reflektuje na realni život, oblikujući, na posredan način, razumevanje i stvaranje odnosa prema ispoljavanju nasilja. Jedan od primera na koji način medijski sadržaji utiču na ponašanje pojedinaca i grupa, autorka je dala kroz široku proizvodnju i konzumaciju pornografskih sadržaja, koja je posebno bila prisutna tokom rata na prostorima bivše Jugoslavije, povezujući ih na specifičan način sa podacima o velikom broju silovanja od strane vojnika i seksualnim zverstvima, ističući da je reč o svojevrsnoj vrsti genocida.

Kada je reč o naučno-istraživačkim radovima u ovoj oblasti, često se govori o laboratorijskim eksperimentima, oblasnim eksperimentima, korelacionim analizama i longitudinalnim panel diskusijama. Pored činjenice da je većina raspoloživih istraživanja u pomenutoj oblasti obavljena na severnoameričkom kontinentu, sa tamošnjim sociološkim i kulturološkim karakteristikama, mnogi istraživači su u ispitivanju veze između medijskog predstavljanja i konkretnog činjenja nasilja, kao uzorak koristili sopstvene studente, tako da uzorak nije bio reprezentativan niti u pogledu rase, socijalnog statusa, obrazovanja, kao ni u pogledu pola.¹

Drugi deo studije, pod nazivom "Reportaže o nasilju" uglavnom se odnosi na feminističke analize koje su u svojoj osnovi antipornografske, i koje veoma iscrpno raspravljaju o pornografiji kao značajnom faktoru ispoljavanja posebno seksualnog nasilja, bilo da je reč "samo" o seksualnom uznemiravanju, koje je do skoro zanemarivano i bilo duboko skriveno od očiju javnosti, do bludnih radnji, silovanja, pa i seksualnih delikata sa smrtnim ishodom. Svakodnevno nasilje muškaraca nad ženama (i decom) retko se prijavljuje, i to tek kada poprimi fatalne posledice, pri čemu se uglavnom ukazuje na "opasne strance", serijske ubice ili silovatelje, zanemarujući činjenicu da se najveći procenat nasilja nad ženama i decom odvija unutar porodice, ili bliskih grupa, te da se kao izvršioци najčešće pojavljuju poznate osobe, posebno kada je reč o nasilju nad decom.

Pored toga, autorka ističe da medijsko predstavljanje muškog nasilja uglavnom prezentuje novinarsku percepciju takvog ponašanja, a poznato je da su upravo muškarci veoma zastupljeni u novinarstvu, tako da se često ne dobija realna slika niti kvalitetna procena konkretne situacije.

Ovaj deo studije bogato je ilustrovan primerima uglavnom iz pisanih medija, a završava se evaluacijom različitih medijskih pristupa u prikazivanju nasilničkih akata. Na veoma suptilan način, autorka diskutuje o predstavljanju seksualnih delikata u medijima, posebno tokom poslednjih godina dvadesetog veka, analizirajući pri tom britanske i severnoameričke tabloide. Poseban značaj daje medijskoj prezentaciji porodičnog nasilja, koju, po njenom mišljenju, novinari često izbegavaju, osim u slučajevima fatalnog ishoda, zanemarujući pri tom

¹ Autorka je analizom naučnih sadržaja u ovoj oblasti došla do podatka da je od 67 studija koje se odnose na televizijsko prikazivanje nasilja, samo jedan upitnik podeljen ženama, dok je većina upitnika deljena isključivo muškarcima (1977). Blizu dve decenije kasnije, 1994. godine, 40% naučnih istraživanja obuhvatilo je isključivo muške ispitanike, dok se samo 2% slučajeva odnosilo isključivo na žene ispitanice.

sve veći broj naučnih, posebno feminističkih studija o porodičnom nasilju u proteklim godinama.

Autorica posebno kritikuje medijsko predstavljanje žena, koje su usled dugogodišnjeg trpljenja nasilja, ubile svoje muževe nasilnike, ukazujući na osnovne teme za razmišljanje: odnos između ženske viktimizacije i kriminalizacije, spregu između ispoljavanja nasilja od strane žena i odnosa prema sopstvenoj seksualnosti, materinstvu i prema sopstvenom telu, uopšte. Ova diskusija obogaćena je ilustracijama ozloglašanih žena u britanskoj i severnoameričkoj kriminalnoj istoriji.

U okviru ovog dela studije, autorica se bavi analizom i onih tekstova i televizijskih priloga u kojima je nasilničko ponašanje predstavljeno kao zabava i razonoda, te kako takvi sadržaji utiču na ispoljavanje nasilja kod određene kategorije muškaraca.

Treći deo studije obrađuje filmsko i televizijsko predstavljanje nasilničkih akata i njegovog uticaja na gledaoce. Na značaj "bolesnog prikazivanja" scena brutalnog muškog nasilja nad ženama, bilo da je reč o fizičkom i/ili seksualnom nasilju, najčešće ukazuju feministkinje, istovremeno ističući da su dosadašnji trileri o serijskim ubicama i akcioni filmovi posebno insistirali na ekspresiji ženskog nasilničkog ponašanja na filmu, zanemarujući pri tome činjenicu da je žensko nasilje daleko manjeg obima od nasilničkih delikata koje su izvršili muškarci. Sa druge strane, prikazivanje samog čina silovanja i seksualnih ubistava bi kod većine zdrave populacije trebalo da izazove negativna osećanja. Međutim, kod jednog broja muškaraca, prikazivanje scena silovanja na filmu i televiziji deluje stimulatивно i pored činjenice da je reč o kriminalnom aktu, specifičnom obliku nasilničkog ponašanja, koje podrazumeva trpljenje ogromnog bola i poniženja žene.

Psihoanalitički orijentisane feministkinje, u tom smislu, ističu identifikaciju, koju objašnjavaju tzv. odrazom u ogledalu (trenutak kada dete prepoznaje svoj odraz u ogledalu), kao jedan od najznačajnijih aspekata delovanja medijskih sadržaja na pojedinca. Kod određenog broja muškaraca, naime, dolazi do specifične identifikacije sa protagonistom filma, u kome je kroz seksualne delikte, ubistva ili maltretiranje izraženo muško nasilje nad ženama. Posmatranjem surovih scena nasilja, ovakvi gledaoci zadovoljavaju svoje bolesne seksualne potrebe. Ovaj specifičan oblik voajerizma, feministkinje smatraju svojevrsnim vidom nasilja nad ženama, koje često može dobiti svoj manifestacioni

oblik u stvarnom, realnom životu. Potrebno je, međutim, obratiti posebnu pažnju i na stvaraoce ovakvih sadržaja koji obiluju nasiljem, bilo da je reč o seksualnom ili fizičkom nasilju, kao i na stvaraoce horor filmova, u kojima su prisutne predugačke i veoma verne scene nasilničkog ponašanja, uz istovremeno isticanje besmrtnosti ili nepobedivosti, odnosno natprirodne snage nasilnika.

U pomenutim slučajevima, posebno kada je u pitanju seksualno nasilje, treba shvatiti da je reč o silovanju kao nasilničkom i bolnom, a ne erotskom činu, pa insistiranje na vernim i dugačkim scenama često govori o frustraciji stvaraoce ovakvih sadržaja, koji dalje frustrirajuće deluju na svojevrsan voajerizam kod pojedinih gledalaca.

Istovremeno, insistiranje na muškom telu kao oličenju lepote, muževnosti i snage u akcionim filmovima, uz prikazivanje ženskog tela kroz zlostavljanje i trpljenje različitih obika nasilja, u ovakvim filmovima, predstavlja svojevrsan izazov za "bolesne umove".

Na osnovu opsežnog i ilustracijama veoma bogatog izlaganja, autorica zaključuje da ipak, nije moguće dokazati da medijsko predstavljanje sadržaja o nasilju može uzrokovati specifično nasilničko ponašanje, ali svakako može uticati na stvaranje pogrešne slike, ili nejasne distinkcije između opasnog i normalnog ponašanja. Pored toga, ne treba zanemariti činjenicu da je definisanje i predstavljanje nasilničkih akata u štampanim i elektronskim medijima na određeni način, veoma značajna ideološka komponenta konkretnog društva.

Navedena studija predstavlja novi vid istraživanja, koje skreće pažnju na produkciju, sadržinu i specifičnu osetljivost na predstavljanje nasilničkih akata sa izraženom rodnom komponentom. Ova knjiga nudi okvir za razumevanje kako nasilje može biti predstavljeno i, na osnovu toga, upotrebjeno.

Svaki deo knjige sadrži uvod i zaključak sa glavnim pitanjima koja se odnose na temu konkretnog poglavlja, zatim ključne reči za samostalnu nadogradnju i dalje izučavanje ovog fenomena, kao i rečnik najznačajnijih pojmova, te dodatak koji obuhvata kratak zaključak obogaćen primerima poznatih kriminalnih slučajeva. Imajući u vidu napred izloženo, jasno je da je knjiga "Media and Violence" posebno pogodna za studente novinarstva, kriminologije, rodnih studija, kao i sve one stručnjake koji se u svom radu sreću sa istraživanjem ili praćenjem nasilničkih akata.

Biljana Mihić

YVONNE JEWKES

Media and Crime

(Mediji i kriminalitet)

Sage, London, Thousand Oaks,
New Delhi, 2004, str. 239.

Knjiga *Mediji i kriminalitet* bavi se odnosom medija i kriminaliteta i napisana je u obliku udžbenika, prvenstveno namenjenog studentima koji pohađaju istoimeni specijalistički kurs na studijama kriminologije. Po rečima autorke, knjiga predstavlja njen doprinos narastajućoj literaturi i istraživanjima u ovoj oblasti što je, takođe, našlo odraz u svetu, kako u studijama opšte kriminologije, tako i u razvoju posebnih modula za studente dodiplomske i posle diplomске nastave. Budući da je pisana kao udžbenik, knjiga ispred svakog poglavlja ima kratak pregled sadržaja, pregled osnovnih pojmova i pitanja za diskusiju na času. Takođe, na kraju knjige je dat i pregled objašnjenja važnih pojmova iz ove oblasti.

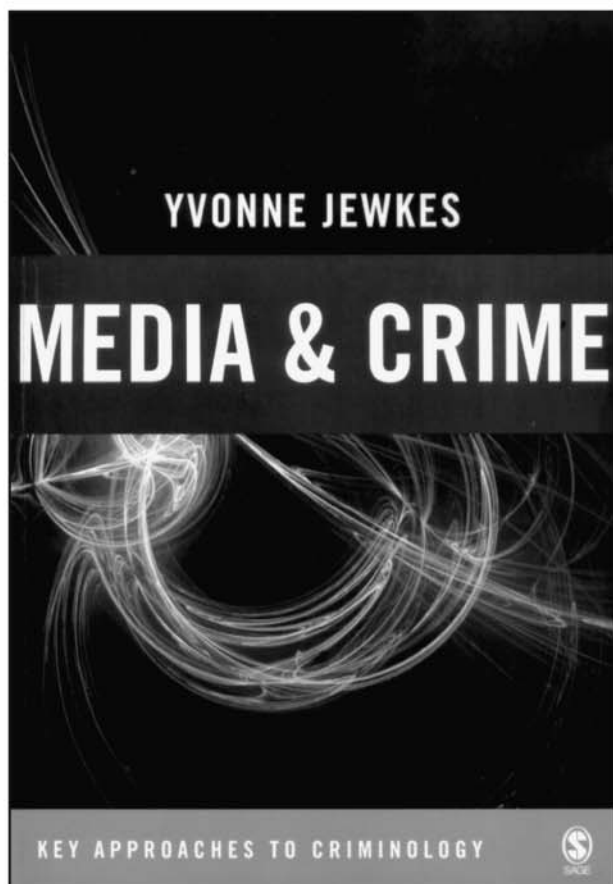
Knjiga ima sedam poglavlja i zaključna razmatranja. Svako poglavlje se bavi posebnom grupom srodnih tema i to: Teorije o medijima i kriminalitetu;

Konstrukcija vesti o kriminalitetu; Mediji i moralne panike; Medijska konstrukcija dece: "Zli monstrumi" i "Tragične žrtve"; Medijska mizoginija: monstrozne žene; Mediji i strah od kriminaliteta; Kriminalitet i kultura nadzora.

U prvom poglavlju, polazeći od pitanja zašto je javnost tako fascinirana kriminalitetom, autorka je dala detaljan istorijski pregled teorija o odnosu kriminaliteta i medija. Autorka je posebno uočila razlike između pozitivističkog pristupa, na jednoj strani, socioloških objašnjenja koje nudi Mertonova teorija anomije, i savremenih objašnjenja koja potpadaju pod kritičku kriminologiju, postmodernizam i sve razvijeniju oblast kriminologije, kulturnu kriminologiju.

U okviru biheviorističkih i pozitivističkih objašnjenja, građani se posmatraju kao pasivni primaoci poruka od strane medija koji oblikuju njihova mišljenja-ponašanja (manipulacija masom ili sindrom šprica – teorije masa). Mertonova teorija anomije nam, na drugoj strani, omogućava da razumemo tenziju koja nastaje usled raskoraka između kulturnih ciljeva koji se odnose na bogaćenje i status, i legitimnih mogućnosti za ostvarenje tih ciljeva. Mediji, posebno putem oglasa, doprinose pojačavanju te tenzije jer pojačavaju želju za materijalnim bogatstvom i statusom kod ljudi koji imaju slabe legalne mogućnosti da to ostvare. Za razliku od pozitivističkih teorija, kritička kriminologija i postmodernizam smatraju da mediji nude više različitih pogleda na stvarnost, a građani su aktivni primaoci koji biraju koje mišljenje će prihvatiti. Takođe, oni smatraju da mediji nisu originalni kreatori stavova i mišljenja, već da su to društveni odnosi i struktura koje oni samo reflektuju. U tome se ogleda ideološka uloga medija u promovisanju stavova dominantnih grupa o definisanju i otkrivanju kriminaliteta, kao i o društvenom reagovanju na njega.

Poglavlje pod nazivom Konstrukcija vesti o kriminalitetu polazi od konstatacije da je važno razumeti da medijske slike nisu realnost, već jedna od mogućih verzija stvarnosti koja je kulturno određena i zavisna od dva povezana faktora: proces proizvodnje vesti i strukture koje ga određuju, na jednoj strani, i ocena novinara i urednika šta publika voli da vidi, čuje ili pročita, odnosno njihova procena javnog interesa. Ovo poslednje se još naziva i određivanje agende, odnosno šta je "na dnevnom redu" (eng. *agenda setting*), a navedeni kriterijumi služe za određivanje vrednosti određenih informacija ili događaja za medije, vesti (eng. *newsworthiness*). Poglavlje je posvećeno pregledu 12 ključnih medijskih vrednosti koje su najznačajnije za konstrukciju kriminaliteta na početku 21. veka.

Te vrednosti su:

- Dramatičnost,
- Nepredvidljivost – neobičnost i retkost,
- Pojednostavljanje (crno-bele slike i stereotipi: dobri-loši momci, kriminalci-žrtve i sl.),
- Individualizacija (ignorisanje društvenog konteksta),
- Rizik – preneglašavanje i povećavanje osećaja nesigurnosti i straha,
- Seks,
- Nasilje,
- Deca (ranjivost i "đavoli"),
- Slavne ličnosti, ličnosti na visokim položajima,
- Geografska i kulturna blizina-bliskost,
- Spektakl i TV slike: smanjivanje distance između stvarnosti i predstava, povećavanje prostora za manipulaciju,
- Konzervativna ideologija i jačanje zahteva za represijom – sve prethodno služi opravdavanju jačanja represije.

Ključne medijske vrednosti se zatim u nastavku knjige detaljnije analiziraju na primeru mladih, dece, žena, crno-belog prikazivanja kriminalaca i žrtava, medijskih sadržaja koji utiču na povećanje straha od kriminaliteta i kulture nadzora. Autorka posvećuje posebnu pažnju dobro poznatom, ali često pogrešno interpretiranom konceptu „moralne panike“. Pri tome, ona se zadržava na ispitivanju pet ključnih elemenata ovog koncepta:

1. Moralna panika nastupa kada mediji uzmu jedan običan događaj i predstave ga kao neobičan,
2. Mediji otpočinju „spiralu uvećavanja devijacije“ time što aktiviraju moralni diskurs u kome se kolektivno demonizuju izvršioци kao izvori moralnog posmruća i društvene dezintegracije,
3. Izaziva se široka zabrinutost i stvara se konsensus vezano za moralnu osudu,
4. Moralna panika nastaju u periodima društvenih promena i odražava šire društvene probleme i zabrinutosti zbog njih,
5. Obično su na udaru mladi ljudi, jer se smatraju simbolom budućnosti, pa se tako i njihovo ponašanje smatra testom društvenog zdravlja, odnosno bolesti.

Takođe, autorka posvećuje posebnu pažnju diskusiji „uvećavanja devijacije“ i mere u kojoj pokušaji vlasti da kontrolišu devijacije, najčešće praćeni preterivanjem u represiji, u suštini vode ka njihovom povećanju. Autorka zaključuje da je koncept moralne panike koristan ako se shvati onako kako je formulisan od strane njegovog originalnog tvorca. S.Cohena, odnosno kao odraz društvenih

odnosa i zabrinutosti, a ne kao medijski generisan problem. Takođe, ona ukazuje na Cohen-ovu tvrdnju da moralna panika odražava bavljenje države simptomima a ne uzrocima devijacija i kriminaliteta, kao i njihovo odbijanje da priznaju da oni koji vrše krivična dela nisu "drugi" već "deo nas", na čije oblikovanje kao kriminalaca su delovali ukupni društveni odnosi.

Posebna poglavlja su posvećena primerima stereotipa koje kreiraju mediji gotovo svuda u svetu i moralnoj panici koja je sa njima povezana: deca-monstrumi i deca-tragične žrtve, kao i stereotipi o ženama koje vrše krivična dela (seksualne devijacije, odsustvo fizičke privlačnosti, loše supruge, loše majke, monstrumi, "lude krave", zle manipulatorke i sl.) i njihovo suprotstavljanje medijskoj slici muškarca (uvaženi otac nasuprot majci-monstrumu). Takođe, analiziran je i uticaj medija na povećanje straha od kriminaliteta. Kao primer posebno je analizirana emisija *Crimewatching*, tipa *Rikošeta* kod nas, koja prikazuje stvarni rad policije na suzbijanju kriminaliteta, ali na način koji umesto da građanima ulije sigurnost ustvari doprinosi uvećanju straha i zabrinutosti.

Najzad, u poslednjem odeljku pod nazivom *Kriminalitet i kultura nadzora*, autorka se detaljno bavi ekspanzijom upotrebe raznih oblika nadzora u zapadnom društvu i njihovim uplivom u privatnost građana. Ona savremene sisteme nadzora, zasnovane na korišćenju najsavremenijih tehnika (na primer, snimanje *CCTV* kamerama), kojima mala nevidljiva grupa ljudi kontroliše većinu, upoređuje sa Orvelovom 1984. Ona ističe da je, na jednoj strani, najnoviji razvoj nadzora i društvene kontrole pojačao "panopticism" (posmatranje mnogih od strane nekoliko osoba), dok je, na drugoj strani došlo do razvoja „sinopticism“ koji podrazumeva da mnogi posmatraju nekolicinu. Kao primer za ovo poslednje ona navodi sve rasprostranjenije televizijske emisije tipa *reality show*. Kao primer spoja "panopticism" i "sinopticism" ona navodi emisije tipa "Veliki brat" (*Big Brother*), čije emitovanje na našoj televiziji se uveliko najavljuje.

Knjiga *Mediji i kriminalitet* je od značaja za naučnu i stručnu javnost, kako iz oblasti kriminologije tako i iz oblasti medija i sa njima povezanih studija - širom sveta, a posebno kod nas. Naime, ova tema je sasvim retko obrađivana i istraživana u domaćoj kriminologiji. Takođe, odsustvo sistematičnih prikaza stranih istraživanja i teorija, i još uvek pretežno klasična nastava kriminologije, čine da se ovoj temi ne posvećuje dovoljno pažnje ni u okviru univerzitetske nastave kriminologije. Stoga upravo sistematičnost izlaganja i udžbenički karakter, pa tako i činjenica da knjiga daje celovit pregled

svih postojećih teorijskih objašnjenja i istraživanja veze kriminaliteta i medija, čine ovu knjigu posebno atraktivnom za našu stručnu i naučnu javnost.

Knjigu bih preporučila kako istraživačima, profesorima kriminologije i medija, tako i novinarima i stu-

dentima posle diplomskih studija iz ovih oblasti. Takođe, s obzirom da se bavi i rodnim stereotipima vezano za medije i kriminalitet, knjiga bi bila od koristi i istraživačima iz oblasti rodnih i ženskih studija.

Dr Vesna Nikolić-Ristanović

GORAN OPAČIĆ, IVANA VIDA KOVIĆ,
BRANKO VUJADINOVIĆ

Život u posleratnim zajednicama

Međunarodna mreža pomoći (IAN),
Beograd, 2005, str. 187.

Studija "Život u posleratnim zajednicama" predstavlja istraživački projekat realizovan sa ciljem snimanja i opisivanja faktora koji su važni pri nalaženju trajnog rešenja za izbegla i raseljena lica. Ovo kompleksno regionalno istraživanje sprovedeno je tokom 2004. godine, na uzorku od 1502 ispitanika, koje su činili izbegla i raseljena lica, povratnici i lokalna populacija u Srbiji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini.

Reč je o istraživanju jedinstvenom po svojoj širini i regionalnom karakteru, u kome je učestvovalo više nevladinih organizacija, pre svega, Međunarodna mreža pomoći (IAN) - Beograd, Biro za ljudska prava - Tuzla, Dalmatinski odbor solidarnosti (DOS uredi: Split, Knin, Benkovac), Centar za razvoj, toleranciju i aktivizam (CRTA) - Karlovac i Omladinski savet - Milići.

Ciljevi sprovedenog istraživanja bili su sledeći:

- ispitivanje trenutnih uslova života i materijalnog položaja povratnika i izbeglica, jednih u odnosu na druge i u odnosu na lokalnu populaciju,
- ispitivanje stavova prema integraciji i povratku, kao i potencijala i uslova, koji se procenjuju kao potrebni za integraciju ili povratak, te ispunjenost očekivanja povratnika,
- ispitivanje statusa ljudskih prava i izbeglica, jednih u odnosu na druge i na lokalnu populaciju,
- ispitivanje etničke distance prema drugim nacionalnostima kod povratnika i izbeglica, jednih u odnosu na druge i u odnosu na lokalnu populaciju,
- snimanje sadašnjeg psihičkog stanja i duševnog zdravlja povratnika i izbeglica, jednih u odnosu na druge i na lokalnu populaciju.

Rezultati prikazani u knjizi daju kompleksan pregled različitih aspekata izbegličke i povratničke realnosti, uključujući stambeno pitanje, radni status i primanja, uslove i mogućnosti povratka ili inte-

gracije, percepciju situacije u okruženju, opšte psihološko stanje i mentalno zdravlje, ugroženost osnovnih ljudskih prava, ratnu i posleratnu viktimizaciju, kao i socijalnu distancu prema drugim nacionalnostima.

Na samom početku studije, dat je kratak numerički osvrt na problem izbeglištva tokom jugoslovenskih ratova, u periodu od 1991. do 1999. godine, u kome su se odigrala četiri ratna sukoba, koji su proizveli kontingent izbeglica, dakle, osoba koje su napustile svoju matičnu republiku i otišle u neku drugu republiku bivše SFRJ, ili u neku treću zemlju, kao i interno raseljenih lica, odnosno osoba koje su izbegle na druga mesta unutar svoje matične republike.

Ako se rezultati do kojih je došao UNHCR uporede sa Popisom stanovništva iz 1991. godine, dobija se podatak da je na 23 528 230 stanovnika bivše SFRJ bilo 3 725 300 izbeglica i interno raseljenih lica, to jest 15.83% ukupne populacije. Rezultati su još dramatičniji ako se u analizu uključe samo teritorije gde se odvijao rat, dakle, Hrvatska, Bosna i Kosovo, gde procenat izbeglica i interno raseljenih lica iznosi čak 33.54% ukupnog stanovništva, odnosno 3 716 300 na ukupno 11 079 665 stanovnika ovih teritorija. Ono što je najtužnije u ovoj analizi jeste činjenica da su mnoga od ovih lica i danas izbeglice i raseljena lica, pri čemu je Srbija i Crna Gora ostala najopterećenija problemom izbeglica od svih bivših jugoslovenskih republika.

U drugom delu knjige opisan je istraživački postupak, sproveden dvofazno, u periodu od aprila do jula 2004. godine. U prvom krugu ispitano je 500 povratnika u Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu. Zatim su na osnovu strukture ispitanih povratnika planirani pod-uzorci izbeglica i lokalnog stanovništva, usklađeni po polu, godinama, mestu stanovanja i obrazovnom statusu.

Ciljna populacija ovog istraživanja bili su izbeglice i povratnici iz ratom zahvaćenih područja, sada nastanjeni na teritoriji Srbije i Crne Gore, Hrvatske i Bosne i Hercegovine, starosti od 25 do 70 godina. U istraživanju je, u statusu izbeglica i interno raseljenih lica učestvovao 501 ispitanik, dok je u statusu povratnika (lica koja su neposredno pred rat ili tokom rata na određeni period napustila svoja prebivališta i živela u izbeglištvu, da bi se

nakon rata vratila u svoja predratna boravišta) učestvovalo 527 ispitanika. Kontrolna grupa od 463 ispitanika obuhvatila je paralelan uzorak lokalnog stanovništva iz sadašnjih mesta boravka ciljne populacije.

Ukupan broj ispitanika iznosio je 1502, od čega je 417 ispitanika sa teritorije Federacije BiH, 269 iz Republike Srpske, 510 iz Hrvatske i 295 iz Srbije. Rezultati istraživanja prikazani su kroz tekstove u knjizi, raspoređene tako da slede navedene ciljeve istraživanja.

Kada je reč o materijalnom statusu, većina ispitanika je svoju trenutnu materijalnu situaciju procenila kao lošu, mnogo goru od one pre početka rata na prostoru bivše Jugoslavije. Objektivni pokazatelji materijalnog statusa su u skladu sa subjektivnim doživljajem ispitanika - većina ispitanika živi ispod linije siromaštva. Nezaposlenost je problem svih kategorija ispitanika, ali je znatno izraženija kod izbeglica i povratnika nego kod domicilnog stanovništva.

Ekonomska situacija u regionu je jako loša, što pokazuje i činjenica da 57% ispitanika živi ispod linije siromaštva. Najbolja situacija je u Hrvatskoj, a najgora u Republici Srpskoj, gde čak 82% ispitanika živi ispod granice siromaštva.

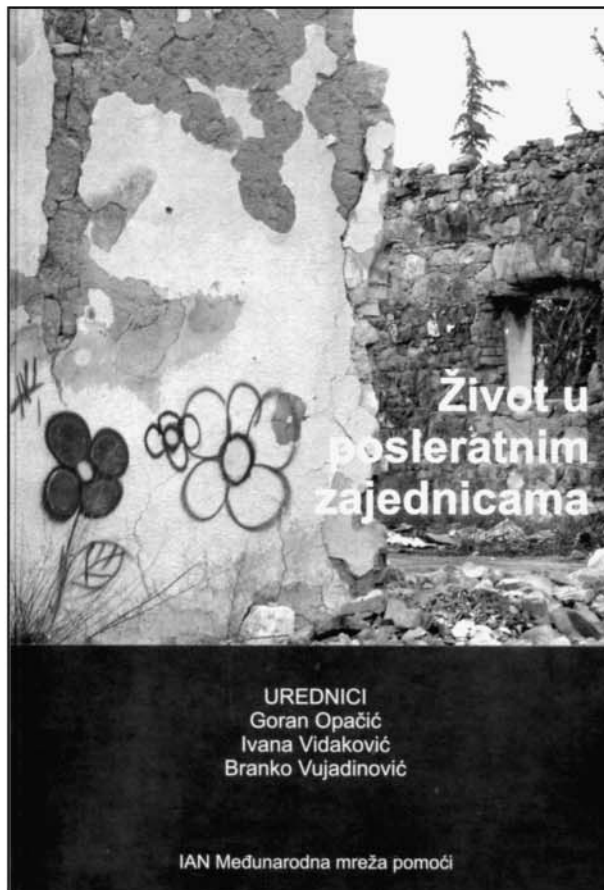
Ispitivanje stavova prema povratku i integraciji imalo je za cilj rasvetljavanje faktora koji bi mogli biti od značaja u opredeljivanju za povratak u ranija mesta življenja. Postoje značajne razlike u spremnosti izbeglica, trenutno smeštenih u različitim državama, da se vrate u predratne domove. Ideja povratka ima najviše pristalica među Bošnjacima koji trenutno žive na prostoru Federacije BiH, dok je znatno manje onih koji žele da se vrate na teritoriju Republike Srpske i Hrvatske. Oko 1/5 ispitanika još uvek nema formiranu definitivnu odluku o povratku/integraciji i oni predstavljaju najosetljiviji i najugroženiji deo izbegličke populacije. Potencijalni povratnici izdvajaju elementarnu nesigurnost, osnovnu socijalnu zaštitu i ekonomski prosperitet kao uslove čije bi ispunjenje pozitivno uticalo na odluku o povratku u zemlju iz koje su izbegli. Povratnici, pak, ističu da su osećanje pripadnosti, povraćaj lične imovine i stabilan prihod odigrali ključnu ulogu u odluci da se vrate u predratne domove.

Istraživanje statusa ljudskih prava, kako onih koja se tiču pravne svesti građana, dakle, znanja ispitanika o postojanju ljudskih prava, tako i ona koja se tiču njihovog doživljaja, odnosno procene i iskustva ispitanika u pogledu ugroženosti ljudskih prava, pokazalo je da se kršenje ljudskih prava najviše odnosi na široku lepezu građanskih prava

(pravo na život, slobodu, imovinska prava), kao i iz oblasti socioekonomskih prava (pravo na socijalnu sigurnost, penziono, socijalno i zdravstveno osiguranje). Sigurno je da je za proces povratka, pored angažovanja međunarodne zajednice, neophodna iskrena privrženost lokalnih političkih autoriteta idejama multietičnosti, građanskog društva i poštovanja ljudskih prava. Kod populacije sa izbegličkim iskustvom, zabeleženo je znatno veće kršenje ljudskih prava, među kojima su najistaknutija zaposedanje i uništavanje imovine, privođenje i hapšenje bez naloga, dok je ponižavanje i mučenje prisutno na svim područjima sa kojih je postojao priliv izbeglica. Pored toga, doživljaj diskriminacije na etničkoj osnovi i danas je prisutan u mnogim sferama društvenog i javnog života.

Poverenje svih kategorija ispitanika u državne strukture, koje treba da obezbede zaštitu ljudskih prava je nisko, a efikasnost krivično-pravnih mehanizama još niža. Kao najčešći počinioci kršenja ljudskih prava navode se upravo državni organi, tako da ova oblast, prema mišljenju autora, zasluhuje dodatnu pažnju i posebno istraživanje.

Važnu grupu faktora predstavljaju psihološki faktori. Rezultati pokazuju da postoje ozbiljne unutrašnje psihološke prepreke povratku izbeglica i

pomirenju. Uočene su jasne razlike u doživljajima zemlje porekla i zemlje izbeglištva kod povratnika i izbeglica koje se još nisu vratile. Dok povratnici zemlju porekla doživljavaju kao svoju, izbeglice je osećaju kao zemlju izbeglištva, što upućuje na zaključak da su socio-psihološki faktori veoma važni u odluci o povratku i integraciji.

U okviru poglavlja „Etnička distanca i etnički stereotipi, kao faktor odluke o povratku“, autori ukazuju da je socijalna distanca, kao veoma važan faktor pomirenja i povratka, još uvek veoma visoka i predstavlja ozbiljnu psihološku prepreku pomirenju. Između 10 i 25% ispitanika je istaklo ekstremnu distancu prema pripadnicima ostalih naroda, posebno onih sa kojima su bili u sukobu. Najizraženija socijalna distanca postoji među izbeglicama, a najmanja među povratnicima, s tim što se, u odnosu na ranija istraživanja, primećuje blagi trend smanjenja distance.

Rezultati istraživanja, takođe, pokazuju vezu između individualne psihopatologije i socijalne distance, što upućuje na zaključak da se lečenjem individualne patologije leči i socijalna.

U vezi s tim, poseban deo studije, čini poglavlje „Izbeglice i mentalno zdravlje - implikacije za proces repatrijacije i integracije, čiji je cilj izdvajanje osnovnih psiholoških faktora koji su mogli da imaju uticaj na ishod odluke o povratku ili integraciji, od vrsta ratnih traumatskih događaja kojima su ispitanici bili izloženi, preko opštih psiholoških tegoba i posttraumatske psihopatologije, do karakteristika ličnosti i samopoimanja ili self koncepta.

O psihološkom stanju ispitanika u regionu možda najviše govore podaci da čak 28,7%, dakle, skoro trećina ispitanika, uzima lekove za smirenje, kao i da između 35% i 36% izbeglica i raseljenih lica, zadovoljava kriterijume za dijagnozu posttraumatskog stresnog poremećaja. Rezultati istraživanja ukazuju da realne psihološke posledice ratnih iskustava treba posmatrati kao trajni otežavajući faktor u procesima pomirenja i repatrijacije, ali i prilagođavanja u posttraumatskom periodu, faktor koji svoje destruktivno dejstvo može ispoljavati decenijama nakon aktuelnog iskustva.

Jasno je da se ratna stradanja ne mogu zaboraviti niti negirati politički, socijalno i medicinski, da je za zaceljivanje bolnih iskustava neophodan sveobuhvatni uvid u različite aspekte posttraumatskog života populacije i dobro osmišljeni programi zaštite prava, osnaživanja, prevencije i rehabilitacije.

Naravno, da bi se uopšte govorilo o stvarnim potrebama u psihijatrijsko/psihološkom smislu,

nedostaju relevantni epidemiološki podaci, znači, podaci o najčešćim komorbitetnim poremećajima, kao što su depresija, zloupotreba supstanci i slično, kao i podaci o hroničnim poremećajima (shizofrenija i bipolarni poremećaj). Osim toga, istraživanje nije obuhvatilo mlađu populaciju i decu, kao grupe koje su izložene visokom riziku.

Sa druge strane, mnogo je važnije što rezultati ukazuju na ogromne procenete stanovništva koje je izloženo psihološkoj patnji, što je još jedan prilog neophodnosti postavljanja ozbiljnih epidemioloških studija, radi utvrđivanja realnih psihološko/psihijatrijskih posledica rata u posttraumatskom periodu.

Na osnovu analize svih rezultata do kojih se došlo navedenim istraživanjem, ustanovljeno je da postoje značajne razlike među povratnicima i izbeglicama, kako u području doživljenog traumatskog iskustva, tako i u sferi psihopatologije, koja spada u domen trajnih promena ličnosti posle katastrofičnog iskustva.

Istovremeno, istraživanje pruža jasnu sliku o pravcima u kojima treba usmeriti psihosocijalne programe za izbeglice, gde bi prioriteta bili aktivno suočavanje sa posttraumatskim sekvelama, sa dugoročnim ciljevima na uspostavljanju internog lokusa kontrole, odnosno, preuzimanju odgovornosti za sopstveni život, što dalje podrazumeva i preuzimanje odgovornosti za ostvarenje vlastitih potencijala, zatim jačanju globalne kompetentnosti, kroz pravljenje i ostvarivanje životnog plana koji se sastoji iz malih koraka i jasno operacionalizovanih ciljeva.

Programi ekonomskog osnaživanja, edukacije i dokvalifikacije su važan preduslov osposobljavanja za aktivno suočavanje sa životom u promenjenoj posleratnoj sredini i vremenu brzih promena i tranzicije.

Na osnovu svega izloženog, jasno je da su izbeglice i povratnici, populacija pod posebnim rizikom, kojoj je i dalje potrebna posebna specijalizovana vaninstitucionalna pomoć u zaštiti i ostvarivanju prava, kako u zemlji porekla, tako i u zemlji trenutnog boravišta.

Problemi izbeglištva i repatrijacije su veoma složeni i mogu se posmatrati sa bezbednosno-političkog, socio-ekonomskog, pravnog i psihološkog aspekta, a njihovo rešavanje zahteva koordiniranu akciju i međunarodnu saradnju. Ovo kompleksno istraživanje može koristiti državnim i nevladinim organizacijama koje se bave problemom izbeglištva, a posebno zaposlenima u međunarodnim organizacijama, bez čije pomoći je gotovo nemoguće doći do pozitivnih pomaka u ovoj oblasti.

Biljana Mihić

ČLANCI OBJAVLJENI U PRETHODNIM BROJEVIMA ZA 2005. GODINU

Tema broja 1, godina 8, 2005. godina NASILJE U PORODICI

“Reagovanje policije na nasilje u porodici”

*Dr Slobodanka Konstantinović-Vilić,
Dr Nevena Petrušić*

“Osobnosti i posledice
psihopatskog nasilja u porodici”
Dr Danka Radulović

“Nasilje nad ženama kao rizik
za socijalnu transformaciju”
Mr Vesna Miletić-Stepanović

Ostale teme

“Vidovi i oblici trgovine ljudima”
Mr Saša Mijalković

“Psihološke radionice sa izbeglicama
- posebna iskustva u radu sa starim osobama”
*Dr Miomira Kostić,
Radmila Đorđević*

Tema broja 2, godina 8, 2005. godina ŽRTVE I PRAVNI SISTEM

“Novine u zakonodavstvu
Republike Makedonije u korist oštećenog”
Dr Gordana Lažetić-Bužarovska

Međunarodni standard i nasilje u porodici
*Dr Vesna Nikolić-Ristanović,
Mr Mirjana Dokmanović*

“Krivičnopravna zaštita dece - žrtava zlostavljanja
i zanemarivanja»
Mr Ivana Stevanović

Ostale teme

“Južna Afrika: Kreiranje agende
tranzicione pravde usmerene ka budućnosti”
Hugo van der Merwe

Tema broja 3, godina 8, 2005. godina DECA ŽRTVE

“Zaštita dece od trgovine ljudima – izgradnja
sistema”
Dr Nevenka Žegarac

“Istraživanje o zlostavljanju dece u Litvaniji i
njegova važnost za sprečavanje maloletničke
delinkvencije”
Dr Rokas Uscila

“Obeležja vršnjačkog nasilja u školama”
Sandra Sinobad

Istraživanje trgovine djecom u Bosni i Hercegovini
Unicef BiH, Save the Children Norway

Članke u 2005. godini recenzirali su: dr Vesna Nikolić Ristanović, dr Slobodanka Konstantinović Vilić, dr Miomira Kostić, dr Oliver Bačanović (Makedonija), dr Nataša Mrvić Petrović, dr Marina Blagojević, dr Zorica Mršević, dr Zoran Ilić, mr Nataša Hanak, mr Biljana Simeunović-Patić i mr Sanja Milivojević. Zahvaljujemo se recenzentima na uloženom vremenu i doprinosu kvalitetu našeg časopisa.